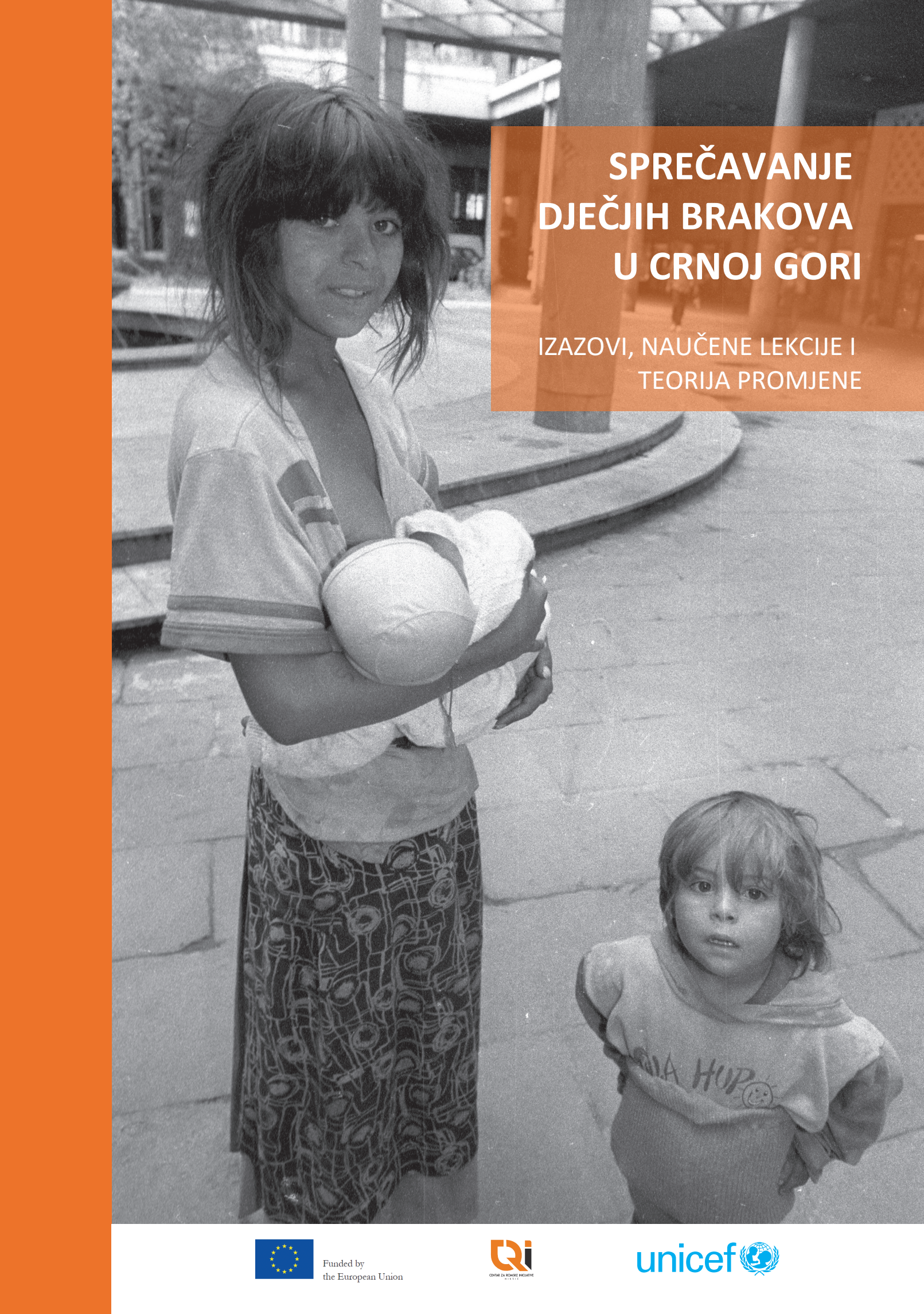

SPREČAVANJE DJEČJIH BRAKOVA U CRNOJ GORI

IZAZOVI, NAUČENE LEKCIJE I
TEORIJA PROMJENE

Funded by
the European Union

Funded by
the European Union

Protecting children from violence and promoting social inclusion of children
with disabilities in Western Balkans and Turkey

SPREČAVANJE DJEČJIH BRAKOVA U CRNOJ GORI IZAZOVI, NAUČENE LEKCIJE I TEORIJA PROMJENE

SLIKA STANJA

oktobar 2017. godine

**SPREČAVANJE DJEČJIH BRAKOVA U CRNOJ GORI
IZAZOVI, NAUČENE LEKCIJE I TEORIJA PROMJENE**

SLIKA STANJA

IZDAVAČ:

NVO Centar za romske inicijative,
Ul. Jola Piletića b.b., 81400, Nikšić, Crna Gora, email: crink@t-com.me

ZA IZDAVAČA:

Fana Delija

AUTOR:

Tanushree Soni

LEKTURA:

Sanja Marjanović

FOTOGRAFIJA NA NASLOVNOJ STRANI:

UNICEF Crna Gora / Zoran Jovanovic Maccak

DIZAJN:

Artgrafika

ŠTAMPA:

Artgrafika

TIRAŽ:

100

GODINA IZDAVANJA:

2018

NAPOMENA: Ovaj dokument nastao je u okviru višegodišnje regionalne inicijative „Zaštita djece od nasilja i unapređenje socijalne inkluzije djece sa smetnjama u razvoju na Zapadnom Balkanu i u Turskoj – IPA 2015“, koja se sprovodi u partnerstvu između UNICEF-a, EU, European Disability Forum - EDF i sedam zemalja/teritorija u procesu pridruživanja EU. Sadržaj ovog dokumenta ne odražava nužno politiku i gledište UNICEF, EDF i EU, a odgovornost za sadržaj dokumenta snose autori/ke.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	5
IZRAZI ZAHVALNOSTI AUTORKE	6
SKRAĆENICE	7
IZVRŠNI SAŽETAK	8

Poglavlje 1

UVOD	11
Definicije koje se koriste u ovoj studiji	12

Poglavlje 2

METODOLOGIJA	15
--------------	----

Poglavlje 3

RASPROSTRANJENOST POJAVE	17
Rasprostranjenost pojave na globalnom nivou	17
Rasprostranjenost pojave dječjeg braka u Crnoj Gori	18

Poglavlje 4

UZROCI/POKRETAČI I POSLJEDICE	21
Ključni uzroci i pokretači	21
Posljedice dječjeg braka	27

Poglavlje 5

GLOBALNI TRENDOWI U BORBI PROTIV DJEČJIH BRAKOVA	32
Međunarodni standardi kada su u pitanju dječji brakovi	32
Istraživanje i najbolje prakse	34

Poglavlje 6

BAVLJENJE PROBLEMATIKOM DJEČJIH BRAKOVA U CRNOJ GORI	38
Nacionalne obaveze	38
Zapažanja i preporuke međunarodnih komiteta	42
Pravni okvir	44
Institucionalni okvir i mehanizmi implementacije	49
Angažovanje zajednice	55

Poglavlje 7

PREPORUKE	57
-----------	----

Poglavlje 8

TEORIJA PROMJENE	63
Okvir teorije promjene	63
BIBLIOGRAFIJA	65
PRILOZI	68
NAPOMENE	73

PREDGOVOR

Centar za romske inicijative ovom publikacijom ukazuje na izazove i naučene lekcije prilikom sprovođenja inicijativa vezanih za sprečavanje dječjih brakova u Crnoj Gori, predlaže, takođe, teoriju promjene – koja nudi prikaz više pravaca djelovanja u suzbijanju dječjeg braka. Naime, dječji brakovi predstavljaju najgrublje kršenje ljudskih prava djevojčica i dječaka u Crnoj Gori, a najviše pogađaju romske i egipćanske djevojčice i dječake. Za sve institucije, organizacije i pojedince/pojedinke, ukazivanje na posljedice ovih pojava predstavlja posebno tešku misiju i izazov.

Prisjećajući se početaka rada na sprečavanju dječjih i ugovorenih brakova, rado se sjećamo Ženskog putujućeg karavana, gdje su žrtve prvi put javno govorile svojoj zajednici i široj javnosti o štetnosti i posljedicama dječjeg ugovorenog braka. Sjećamo se marša održanog 2012. godine, u kojem je učestvovalo više od stotinu Romkinja i Egipćanki s porukom: „Zakonom protiv dječjeg ugovorenog braka”, zatim brojnih edukacija, seminara, lobiranja da se ovaj problem prepozna u strateškim dokumentima. Međutim, vremenom smo shvatile da je ugovoren dječji brak jači od zakona i da su brojni pravni postupci, ipak, ostali bez krajnje pravde na strani djece žrtava. Tako je i simbolično nazvana i naša prva publikacija „Ugovoreni brak jači od zakona”, izdata 2014. godine.

Na putu koji nije bio lak, aktivistkinje naše organizacije, ali i Ženske RAE mreže „PRVA”, nailazile su na brojne slučajeve diskriminacije i bile meta fizičkih napada pojedinaca iz sopstvene zajednice koji su osjećali da im je ugrožena dobro čuvana vjekovna praksa, a koju je na prvi pogled pobjeđivala naša intenzivna borba za ljudska prava.

Kao izvršna koordinatorka, želim da se zahvalim predstavništvu UNICEF-a u Crnoj Gori na podršci programu „Koordinisanim djelovanjem do suzbijanja nasilja i dječjih brakova u romskoj i egipćanskoj zajednici” – u okviru regionalne inicijative s ciljem unapređenja zaštite djece od nasilja i socijalne inkluzije djece sa smetnjama u razvoju, koja se implementira u partnerstvu UNICEF-a, European Disability Forum-a (EDF), EU i sedam zemalja u procesu pridruživanja EU. Zahvaljujem i gospođi Idi Ferdinandi, koordinatorki u Programu dječje zaštite Predstavništva UNICEF-a u Crnoj Gori, koja je zajedno s projektnim timom Centra za romske inicijative dala svoj puni doprinos realizaciji ove publikacije, kao i u brojnim aktivnostima, kao što su izrada smjernica za postupanje relevantnih institucija, te mobilizacija same zajednice.

Takođe se zahvaljujem Ambasadi Sjedinjenih američkih država iz Podgorice i Ministarstvu unutrašnjih poslova Crne Gore, Uprava policije – CB Nikšić – Odjeljenju za nasilje u porodici i maloljetničku delinkvenciju, koji su od samog početka, 2012. godine, podržali našu inicijativu, realizovanu u okviru projekta: „Borba protiv dječjih ugovorenih brakova”, ali i svim drugima, koji su se kasnije uključili: skupštinskom Odboru za rodnu ravnopravnost, Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, međunarodnim organizacijama OAK fondaciji, CARE International NWB, UNDP, OSCE i drugim nacionalnim NVO, državnim organima, kao i brojnim predanim pojedincima/kama koji su svojim nesebičnim trudom doprinijeli da se ovaj problem učini vidljivim ili da, za sada djelimično, ublaže njegove posljedice.

Fana Delija, izvršna koordinatorka Centra za romske inicijative

IZRAZI ZAHVALNOSTI AUTORKE

Želim da zahvalim stručnom timu Centra za romske inicijative (CRI), posebno gđi Ivani Dubljević, asistentkinji na projektu, na dosljednoj podršci i pomoći. Posebnu zahvalnost dugujem gđi Fani Deliji, izvršnoj koordinatorki CRI i gđi Idi Ferdinandi, koordinatorki Programa dječje zaštite u Predstavništvu UNICEF-a u Crnoj Gori na njihovim savjetima i ogromnom doprinosu u sprovođenju istraživanja, izradi studije i pripremi završnog izvještaja.

Iskreno zahvaljujem svim predstavnicima/ama zainteresovanih strana s kojima sam

razgovarala tokom izrade studije na neprocjenjivo vrijednim inputima, koji su mi pružili neophodan uvid u situaciju. Na kraju, veliku zahvalnost dugujem i g. Danilu Lekoviću, koji mi je pomogao da komuniciram s predstavnicima zainteresovanih strana, a da jezik ne predstavlja prepreku.

Stavovi izneseni u ovom izvještaju ne odražavaju nužno mišljenja Centra za romske inicijative, UNICEF-a ili EU. Kao autorka, preuzimam punu odgovornost za sadržaj izvještaja.

Tanushree Soni, autorka

Gđa Tanušri Soni nezavisna je stručnjakinja s oko dvije decenije iskustva u bavljenju pitanjima socijalne pravde, rodnog osnaživanja i rodno-zasnovanog nasilja na nacionalnom i međunarodnom nivou.

SKRAĆENICE

CEDAW	:	Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (eng. The Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women)
DB	:	Dječji brak
SE	:	Savjet Evrope
CRC	:	Konvencija o pravima djeteta (eng. Convention on the Rights of the Child)
CRI	:	Centar za romske inicijative
CSR	:	Centar za socijalni rad
ECA	:	Evropa i centralna Azija
MDT	:	Multidisciplinarni tim
MICS	:	Istraživanje višestrukih pokazatelja (eng. Multiple Indicator Cluster Survey)
NVO	:	Nevladina organizacija
NSIR	:	Nacionalna strategija za integraciju Roma
ODIHR	:	Kancelarija OEBS-a za demokratske institucije i ljudska prava (eng. Office for Democratic Institutions and Human Rights)
OEBS	:	Organizacija za evropsku bezbjednost i saradnju
SOP	:	Standardna operativna procedura
UNICEF	:	Fond Ujedinjenih nacija za djecu (eng. United Nations Children's Fund)

IZVRŠNI SAŽETAK

Tokom posljednje decenijeⁱ raste globalno prepoznavanje i razumijevanje negativnog, i u većini slučajeva nepovratno štetnog, uticaja koji dječji brak ima na djecu, s obzirom na to da predstavlja prepreku pristupu mogućnostima i odlukama koje djeci pomažu da tokom života razviju svoj puni potencijal. Dječji brak predstavlja kršenje prava djeteta. Krši prava, navedena u Konvenciji o pravima djeteta (CRC), na: život, zdravlje i razvoj, zaštitu od nasilja, zlostavljanja i eksploatacije, obrazovanje, imajući u vidu negativan uticaj na školovanje djevojčica, kao i pravo na puno učešće u porodičnom, kulturnom i društvenom životu i druga prava. Ipak, ova praksa i dalje prevladava u mnogim djelovima svijeta, izlažući milione djece, pretežno djevojčica, rizicima vezanim za socijalnu isključenost, ograničene mogućnosti obrazovanja i mogućnosti za život, maloljetničku trudnoću i rodno zasnovano nasilje.

Stopa dječjih brakova u Crnoj Gori je niska, odnosno pogađa oko 1% opšte populacije, međutim, procenat je značajno viši među romskom i egipćanskom zajednicom, gdje je 28,1% žena i 16,5% muškaraca starosti 15–19 godina bilo u braku ili u zajednici prema MICS 2013ⁱⁱ. Visoku stopu pojave dječjih brakova u romskoj i egipćanskoj populaciji prati i visok stepen prihvatanja nasilja u porodici (prema MICS 2013).

Crna Gora se obavezala na međunarodni okvir za ljudska prava i shodno tome uskladila je svoje pravno i političko okruženje. Ustav Crne Gore garantuje ravnopravnost žena i muškaraca, s posebnom zaštitom od psihičkog, fizičkog, ekonomskog ili bilo kog drugog oblika

eksploatacije i zlostavljanja. Ipak, kako MICS 2013. za Crnu Goru takođe sugeriše, u poređenju s opštom populacijom, stanje u romskoj i egipćanskoj populaciji mnogo je lošije po skoro svakom pokazatelju razvoja.

Ovo istraživanje sprovedeno je u okviru programa kojeg Centar za romske inicijative implementira u partnerstvu s Predstavništvom UNICEF-a u Crnoj Gori „*Koordinisanim djelovanjem do suzbijanja nasilja i dječjih brakova u romskoj i egipćanskoj zajednici*”. Program je dio višegodišnje regionalne inicijative, s ciljem unapređenja zaštite djece od nasilja i socijalne inkluzije djece sa smetnjama u razvoju u zemljama Zapadnog Balkana i u Turskoj, koji se sprovodi u partnerstvu UNICEF-a, European Disability Forum-a (EDF), Evropske unije i sedam zemalja koje su u procesu pristupanja EU (IPA 2015).

Istraživanje se fokusira na postojeće strukturne i prostorne faktore, kao što su pravni i strateški okviri zemlje, institucionalni mehanizmi, ključni pokretači i posljedice dječjeg braka među ugroženom populacijom zajednice Roma i Egipćana. Na primjer, jedna od značajnijih šteta koju trpe djeca u braku jeste prerani završetak obrazovanja djece. Ovo se ogleda i u statističkim podacima o obrazovanju romskih i egipćanskih dječaka i djevojčica. Nešto manje od polovine ove djece nalazilo se 2013. godine van obaveznog osnovnog obrazovanja, a među onima koji su upisani znatan dio napustio je školu prije završetka 9. razreda. Kada se ovo upari s podacima o dječjim brakovimaⁱⁱⁱ, očigledno je da se mnoga djeca koja su napustila osnovnu školu ili se nijesu upisala u srednju školu,

posebno djevojčice, suočavaju s rizikom od ranog braka ili su mnoga djeca prekinula školovanje upravo zbog braka. U ostale pokretače ubrajaju se siromaštvo, nedostatak prilika, društvene norme i marginalizacija romske i egipćanske populacije. Adekvatno razumijevanje uzroka i pokretača dječjeg braka preduslov su za kreiranje uspješnih intervencija.

Studija posebno sagledava ulogu i odgovornosti zainteresovanih strana u rješavanju ovog problema i naglašava izazove koji postoje u sistemu. Prilikom izrade studije koristila se kvalitativna metodologija, kojom su primarno prikupljeni podaci s terena u Crnoj Gori, pregledane studije slučajeva o sprečavanju dječjeg braka i analizirani sekundarni podaci iz pregleda postojeće literature i nacionalnih dokumenata, kao što su pravni dokumenti, izvještaji i studije.

Crna Gora ostvarila je veliki napredak u stvaranju okruženja u kojem se prava poštuju, a pravda podržava. Potpisivanjem značajnih konvencija kao što su CRC, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) i Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija), država nastavlja s donošenjem ključnih zakona i izmjenama postojećih u skladu s tim konvencijama. Neki od donijetih nacionalnih zakona kojima se garantuju prava žena i manjina su: Zakon o rodnoj ravnopravnosti (2007, izmjene i dopune 2015); Zakon o zabrani diskriminacije (2010); Zakon o zaštitniku ljudskih prava i sloboda (2011, izmjene i dopune 2014). Strategije i akcioni planovi, razvijeni pod odgovornošću različitih resornih ministarstava, navode strateške intervencije za prevenciju nasilja i zaštitu od nasilja nad ženama i djecom. Bilo je značajnih inicijativa u cilju izrade smjernica za mehanizme multidisciplinarnog odgovora na nasilje

nad ženama i djecom, uključujući i dječje brakove. Mnoge strategije posebno su usmjerene na populaciju Roma/kinja i Egipćana/ki i bave se njihovim ranjivostima. Na primjer, Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2016–2020. potvrđuje loš socio-ekonomski status zajednice Roma/kinja i Egipćana/ki i ima cilj da ih socijalno integriše i da promoviše obrazovanje, zdravstvo, stanovanje, zaštitu, i bolje uslove za život.

Uprkos napretku ostvarenom u pravnom i političkom okviru, postoje nedostaci na različitim nivoima sprovođenja zakona, koji stvaraju barijere za žene i djevojčice žrtve nasilja i za one iz dječjih brakova da pristupe pravosuđu i uslugama. Neki od značajnih izazova su ti da ne postoji jasna definicija dječjeg braka, a većina dječjih brakova je običajne prirode, tj. nijesu registrovani, tako da se izbjegavaju postojeće pravne zaštitne mjere. Granica zakonitog pristanka na seksualnu aktivnost od 14 godina niža je od većine zemalja EU i drugih u regionu. Zabrinjava nizak stepen krivičnog gonjenja i osuđivanja počinitelaca nasilnih zločina nad ženama, uključujući i dječje brakove, što je nekoliko odbora za ljudska prava^{iv} istaklo u njihovim izvještajima o zemlji. Pored toga, zaštita žrtava, rehabilitacija i reintegracija i dalje su slabe tačke. Na nivou strateškog razvoja, nedostaju statistički podaci zasnovani na evaluacijama ili istraživanjima, što predstavlja izazov za planiranje zasnovano na dokazima.

Inicijative, poput multidisciplinarnih timova (MDT), koje čine predstavnici različitih pružalaca usluga, obećavaju, jer imaju potencijal da daju koherentan i koordinisan odgovor u ranoj identifikaciji, prijavljivanju, sprečavanju dječjih i prisilnih brakova. Međutim, neki od izazova koji se odnose na MDT su: nedostaci u međuresornoj koordinaciji i ograničeni kapaciteti, posebno u pogledu

pristupa utemeljenih na poštovanju ljudskih prava i onih koji su usmjereni na žrtve. Postoje i inicijative za mobilizaciju zajednice za transformaciju negativnih socijalnih normi, ali promjena socijalnih normi je proces koji iziskuje kontinuirane napore i zahtijeva određeno vrijeme.

Uzimajući u obzir sve izazove i nedostatke povezane sa sprečavanjem dječjih brakova u romskoj i egipćanskoj zajednici, očigledno je da ne postoji jedno ili linearno rješenje problema. Ono zahtijeva sveobuhvatan, integrisan i višestruk pristup, koji u fokusu zadržava princip „najboljeg interesa djeteta“. To podrazumijeva stvaranje pravnog i političkog okruženja, koje će omogućiti da država izrazi snažnu posvećenost okončanju prakse sklapanja dječjih brakova. Na primjer, ovo bi uključivalo obaveznu registraciju braka i podizanje minimalne starosne dobi za brak na 18 godina, bez obzira na to da li je uz saglasnost ili bez saglasnosti. Za sprovođenje zakonskih i političkih okvira potrebno je poboljšati institucionalni mehanizam s planiranjem zasnovanim na dokazima i snažnijim i efikasnijim

multidisciplinarnim odgovorom, koji uključuje zajednicu Roma i Egipćana.

Od ključnog je značaja napomenuti da jačanje sistema podrazumijeva intenzivniji angažman s romskom djecom i njihovim porodicama. Neophodno je razviti intervencije koje pružaju ekonomsku podršku i podsticaje za djevojčice, dječake i njihove porodice, poboljšavaju pristup djevojčicama i dječacima kvalitetnom formalnom obrazovanju i posvećuju posebnu pažnju njihovim akademskim postignućima ili nedostatku istih, ali i uspostavljaju posebne mjere za efikasno sprečavanje prekidanja školovanja (koje može uključiti i uvođenje obaveznog srednjoškolskog obrazovanja). Kvalitetno obrazovanje treba da osnaži ove djevojčice, kako one u braku, tako i one van braka ili razvedene, kroz ovladavanje životnim vještinama i stručnu obuku, pružajući im mogućnost za društveno umrežavanje. Na kraju, od ključnog je značaja da se romskim i egipćanskim djevojčicama i dječacima ponude mogućnosti i izbori za razvoj aspiracija i alternativa dječjem braku.

1 UVOD

Uprkos napretku ostvarenom u oblastima ekonomije, zdravlja, obrazovanja i usvajanja instrumenata za ljudska prava, u većini zemalja širom svijeta dječji brak i dalje postoji kao globalni fenomen koji prevazilazi etničke, socio-kulturne, geografske i demografske razlike. Dječji brak neproporcionalno pogađa djevojčice u poređenju s dječacima.

Uprkos smanjenju učestalosti ove pojave u nekim zemljama, brojke na globalnom nivou su, tokom proteklih 10 godina, ostale relativno konstantne. Prema izvještaju UNFPA iz 2012. godine, zemlje s najvišim stepenom pojave dječjeg braka prije 18. godine su: Niger (75%), Čad (72%), Bangladeš (66%), Gvineja (63%), Centralnoafrička Republika (61%), Mali (55%)^v. Regionalno gledano, dječji brakovi su najčešći u južnoj Aziji i zapadnoj i centralnoj Africi, gdje 46% i 41%^{vi} djevojčica postaju dječe nevjeste. Nije iznenađenje što je većina empirijskih studija koncentrisana na ove regione. Iako učestalost dječjeg braka nije velika u Evropi i centralnoj Aziji, postoje zajednice u romskoj, aškalijskoj i egipćanskoj populaciji koje ga i dalje praktikuju.

Faktori koji su povod dječjim brakovima su složeni, dinamični i međusobno povezani. Ne postoji samo jedan faktor koji utiče na pojavu dječjeg braka. To je ishod više okolnosti, kao što su siromaštvo, nedostatak mogućnosti, obrazovni status roditelja i njihove djece, društvene i kulturološke norme (koje mogu uključivati praksu miraza i prodaje nevjeste), te norme, očekivanja i diskriminacija zasnovana na polu. Negativne posljedice dječjeg braka su brojne – negativno utiču na djevojčice, djecu i porodice. Ova pojava u vezi je s

ranim napuštanjem škole; nižom stručnom spremom; ograničenom mobilnošću i pristupu ekonomskim mogućnostima, koje utiču na (dječe) siromaštvo; ranom seksualnom aktivnošću i trudnoćom, koja uzrokuje lošije zdravstvene rezultate, uključujući smrtnost i morbiditet majke i novorođenčadi; većim rizikom od HIV-a i izloženosti porodičnom nasilju i nasilju od strane intimnog partnera.

Sve više prepoznajući štetne uticaje dječjih brakova po djevojčice i njihovu djecu, mnoge države sada imaju zakonom utvrđenu minimalnu starost za stupanje u brak i zabranjuju brakove između maloljetnika. Uprkos ovim naporima, manjkavosti u zakonima, njihova slaba primjena i neuspjeh u rješavanju problema povezanih s dječjim brakovima, doveli su do slabih rezultata u borbi protiv ove pojave. Tome doprinosi stav i javnosti i pružaoca usluga da je dječji brak tradicionalna praksa, a ne kršenje dječjih prava.

Crna Gora je postala nezavisna država 3. juna 2006. godine. Država je usvojila novi *Ustav uz Ustavni zakon*, koji je stupio na snagu 2007. godine. Crna Gora se obavezala na međunarodni okvir za ljudska prava, progresivno je jačala svoj pravni, politički okvir i programe u skladu s međunarodnim instrumentima.

Prema Popisu iz 2011, Crna Gora ima ekonomiju s višim srednjim prihodom i multietničku populaciju, koja broji 620.029 stanovnika, od čega je 145.126 djece mlađe od 18 godina (23,4% ukupne populacije). I dok su djeca imala ogromne koristi od ukupnog napretka u zemlji, nijesu sva djeca imala priliku da uživaju u istoj mjeri. Rasprostranjenost pojave

dječjeg braka predstavlja očigledan primjer razvojnog jaza utemeljenog na etničkoj pripadnosti u ovoj zemlji, između dominantne etničke grupe i romske i egipćanske zajednice. Više od jedne četvrtine (28,1%) Romkinja i Egipćanki starosti od 15 do 19 godina u braku su ili u zajednici, u poređenju sa 2,4% žena u opštoj populaciji. Značajno viši procenat Roma i Egipćana starosti od 15 do 19 godina u braku su ili u zajednici (16,5%), u poređenju s muškarcima u opštoj populaciji (0,4%).

Eliminisanje dječjih, ranih i prisilnih brakova kao dijela Ciljeva održivog razvoja (Cilj 5, „Postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i djevojčica”, rezultat 5.3 „iskorijeniti sve štetne prakse, poput dječjeg, ranog i prisilnog braka te sakaćenja ženskih polnih organa”) ovo pitanje svrstava u red onih kojima se daje međunarodni i nacionalni prioritet, kako u drugim zemljama tako i u Crnoj Gori.

Definicije koje se koriste u ovoj studiji

U ovoj studiji koristi se nekoliko ključnih pojmova i koncepata. Definicije date u daljem tekstu pozivaju se na međunarodne definicije, kao i na one zasnovane na pravnom sistemu države Crne Gore.

Dijete

Dijete se definiše kao osoba mlađa od 18 godina. Ova definicija u skladu je s međunarodnim pravnim normama.^{vii} Definicija je takođe u skladu s Porodičnim

zakonom Crne Gore, u kojem se kao dijete definiše svako lice mlađe od 18 godina^{viii}. Ovaj zakon takođe predviđa da je država obavezna da poštuje i unapređuje prava djeteta i preduzima sve neophodne mjere za zaštitu djeteta od zanemarivanja, zlostavljanja, eksploatacije i diskriminacije.^{ix}

Brak

Brak je definisan kao kulturološki određena zajednica između dvoje ili više ljudi kojom se uspostavljaju određena prava i obaveze između njih, njihovih porodica i njihovih širih porodica (srodnika po braku).^x Brak može podrazumijevati formalne, zakonski priznate zajednice i one u koje se stupa u skladu s običajnom praksom ili po vjerskim zakonima.

Porodični zakon Crne Gore brak opisuje kao zajednicu muškarca i žene regulisanu zakonom^{xi}. Zasniva se na slobodnoj volji muškarca i žene da stupe u brak, na ravnopravnosti, uzajamnom poštovanju i uzajamnoj pomoći. Zajednica muškarca i žene koja traje najmanje tri godine (ili manje od tri godine ako je dijete rođeno u zajednici) izjednačena je s bračnom zajednicom u pogledu prava na međusobno izdržavanje i drugih imovinsko-pravnih odnosa. U praksi se takva zajednica naziva vanbračnom.

Dječji brak

Dječji brak se definiše kao brak, formalni i neformalni, u kojem je najmanje jedna strana mlađa od 18 godina. Savjet za prava djeteta i Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama preporučuju da minimalnu starosnu dob za brak kako za muškarce, tako i za žene, treba postaviti na

18 godina starosti (osim u izuzetnim okolnostima, ako to dozvoli sud na osnovu legitimnih razloga i pod uslovom da je dijete staro najmanje 16 godina).^{xii} Crnogorsko zakonodavstvo ne definiše konkretno dječji brak, ali postoji implicitna definicija, u smislu da Porodični zakon utvrđuje minimalnu starosnu granicu za brak na 18 godina starosti, dozvoljavajući, izuzetno, da dijete starosti od 16 do 18 godina stupi u brak uz dozvolu suda, u skladu sa Zakonom o vanparničnom postupku.

Prisilni brak

Prema međunarodnim standardima, brak je važeći samo kada se sklopi uz „slobodnu i potpunu saglasnost“ obje strane^{xiii}. Kada jedna ili obje strane u braku ne daju potpunu saglasnost, smatra se da to predstavlja „prisilni brak“. Izrazi „dječji brak“ i „prisilni brak“ obično se koriste kao sinonimi, na osnovu toga da svako ko je mlađi od 18 godina ne može dati smislenu ili valjanu saglasnost za brak. Međutim, važno je napomenuti da nije svaki brak djeteta nužno „prisilni brak“ (stupanje u brak bez slobodne i potpune saglasnosti). Prisilni brak može imati razne oblike i može se dogoditi u situacijama koje uključuju ropstvo, trgovinu ljudima, dogovorene, tradicionalne i običajne brakove, brakove kao vid rješavanja sporova itd. Pravni sistem Crne Gore ne definiše eksplicitno prisilni brak, iako Krivični zakonik^{xiv} kriminalizuje prisiljavanje osobe da stupi u brak.

Ugovoreni brak

U ugovorenom braku bračne partnere biraju roditelji, starješine u zajednici, provodadžije ili vjerski lideri u cilju

usmjeravanja mladih ljudi kroz proces pronalaženja prave osobe za stupanje u brak. Ugovoreni brakovi širom svijeta obuhvataju širok spektar procedura, kulturnih običaja, dužine udvaranja, kao i praktičnih i duhovnih razloga za uparivanje partnera.^{xv} U mnogim društvima, u dogovorenom braku, mogućnost izbora da li će se prihvatiti dogovor (navodno) ostavlja se potencijalnim supružnicima.

Međutim, u diskursu crnogorskih nevladinih organizacija, ugovoreni brak se koristi u kontekstu ugovorenog prisilnog braka (osobe koje stupaju u brak ne konsultuju se, niti imaju riječ). Veliki broj brakova koji se sklapa u zajednicama Roma/kinja i Egipćana/ki nijesu formalni (registrovani) brakovi, već običajni brakovi.

Rod^{xvi}

Rod se odnosi na uloge, ponašanja, aktivnosti i attribute koje određeno društvo u određenom trenutku smatra odgovarajućim za muškarce i žene. Pored društvenih atributa i mogućnosti povezanih s muškim i ženskim odnosima i odnosa između žena i muškaraca, i djevojčica i dječaka, rod se tiče i odnosa između žena i muškaraca. Ovi atributi, mogućnosti i odnosi društveno su konstruisani i naučeni su kroz procese socijalizacije. Oni su kontekstualno/vremenski specifični i promjenljivi.

Rodna ravnopravnost

Odnosi se na jednaka prava, odgovornosti i mogućnosti žena i muškaraca i djevojčica i dječaka. Jednakost ne znači da će žene i muškarci postati isti, ali da prava i

odgovornosti žena i muškaraca ne zavise od toga da li su se rodili kao muško ili žensko. Rodna ravnopravnost podrazumijeva da se uzimaju u obzir interesi, potrebe i prioriteti žena i muškaraca, prepoznajući raznolikost različitih grupa žena i muškaraca. Rodna ravnopravnost nije žensko pitanje, već treba da se bavi muškarcima i da ih u potpunosti angažuje, jednako kao i žene. Jednakost između žena i muškaraca posmatra se i kao pitanje ljudskih prava i kao preduslov i indikator održivog razvoja ljudi.

Rodne norme

Ovo su ideje o tome kakvi muškarci i žene treba da budu i kako da djeluju. Mi uvodimo i naučimo ova „pravila“ rano u životu. Njima se uspostavlja životni ciklus rodne socijalizacije i stereotipa.

Rodne uloge

Odnosi se na socijalne i norme u ponašanju koje se u okviru specifične kulture smatraju društveno prihvatljivim za pojedince određenog pola. One često određuju tradicionalne odgovornosti i zadatke koji se dodjeljuju muškarcima, ženama, dječacima i djevojčicama (na primjer, rodna podjela rada).

Rodno zasnovano nasilje

Rodno zasnovano nasilje je krovni izraz za svako štetno djelo koje se izvršava protiv volje osobe i zasniva se na socijalno pripisanim (rodnim) razlikama između žena i muškaraca. Priroda i obim specifičnih vrsta rodno zasnovanog nasilja variraju u svim kulturama, zemljama i regijama. Primjeri istog uključuju: seksualno nasilje, seksualnu eksploataciju/zlostavljanje i prinudnu prostituciju; porodično nasilje ili nasilje od strane intimnog partnera; trgovina ljudima; prisilni/rani brak; štetne tradicionalne prakse, kao što je sakaćenje ženskih polnih organa; ubistva iz časti; i nasljeđe udovice.

Crnogorski Zakon o zaštiti od nasilja u porodici definiše „nasilje u porodici” („nasilje”) kao činjenje ili nečinjenje člana porodice kojim se ugrožava fizički, psihički, polni ili ekonomski integritet, mentalno zdravlje i spokojstvo drugog člana porodice, bez obzira na mjesto gdje je učinjeno.^{xvii}

Teorija promjene

Teorija promjene opisuje zašto se očekuje da će program da funkcioniše i kako se to može sprovesti. U kontekstu nacionalne strategije, teorija promjene može prikazati strategije koje su potrebne da bi se razvio efikasan odgovor na pojavu dječjeg braka u datoj zemlji.^{xviii}

Svrha ove studije je da se dokumentuju nedostaci i ono što je naučeno o prevenciji dječjih brakova u Crnoj Gori, kako bi se unaprijedila znanja i buduće intervencije relevantnih aktera u ovoj oblasti. U studiji je korištena sljedeća metodologija: sekundarni podaci iz pregleda relevantne literature i nacionalnih dokumenata, kao što su pravni dokumenti, izvještaji i studije, analiza devet studija slučaja o sprečavanju ranog braka i prikupljanje primarnih podataka korišćenjem kvalitativne metodologije, odnosno intervjuisanjem ključnih aktera.

Cilj analize relevantnih dokumenata bio je da se ispituju globalna literatura i nacionalna istraživanja, statistika i studije o postojećoj praksi, uz pravnu analizu domaćih standarda u odnosu na međunarodna mjerila. Analiza je obuhvatila i istraživanje o ranim brakovima, koje je sproveo Centar za romske inicijative 2014. godine „Ugovoren brak jači od zakona“, u kojem je učestvovalo više od 600 muškaraca i žena iz romske i egipćanske zajednice.

Kako bi saznali više o konkretnim slučajevima stupanja u dječji brak i kako su se prema toj pojavi odnosile zainteresovane strane, tokom ovog istraživanja obrađeno je devet studija slučaja – šest studija slučaja dokumentovano je i prikupljeno od strane Centra za romske inicijative, dvije od strane Crnogorskog ženskog lobija, a jedna je pronađena u nacrtu OEBS-ove analize dječjih brakova u Crnoj Gori^{xix}. Pored pomenutih, istraživaču je dostavljeno i jedno svjedočenje na engleskom jeziku iz zbirke „Ugovoreni brak: Ispovijesti Romkinja i Egipćanki iz Crne Gore“, koje je objavilo Ministarstvo

za ljudska i manjinska prava, u saradnji sa Centrom za romske inicijative i Ženskom RAE mrežom „PRVA“ Crne Gore 2012. godine.

Primarni podaci prikupljeni su na tri lokacije: u Podgorici, Nikšiću i Beranama (gdje živi veći broj Roma/kinja i Egipćana/ki), kroz dubinske intervju s nizom ključnih aktera iz državnih institucija (Kancelarije nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima, policije, tužilaštva, centra za socijalni rad, obrazovne ustanove), Romskih/Egipćanskih nevladinih organizacija, kancelarije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, međunarodnih agencija i donatora. Uzorkovanje za kvalitativno istraživanje bilo je svrsishodno i usmjereno na ključne aktere koji su uključeni u prevenciju ranih brakova, naročito u romskoj i egipćanskoj zajednici. Intervjuisano je ukupno 27 ključnih aktera (lista svih intervjuisanih aktera nalazi se u Aneksu 1).

Polustrukturirani intervjui korišćeni su za prikupljanje detaljnih i kontekstualnih informacija o prirodi i uzrocima dječjih brakova (kako Romi/kinje i Egipćani/ke doživljavaju dječji brak (DB), razlozima, strahovima i izgovorima kojima se porodice vode kada udaju djevojčice u ranim godinama), postojanju formalnih i institucionalnih mehanizama na lokalnom i nacionalnom nivou kako bi se suzbilo, spriječilo i riješilo pitanje dječjih brakova (npr. Koje korake preduzima Vlada za rješavanje DB? Kako se očekuje da ovi koraci smanje pojavu DB? Koji su izazovi s kojima se suočava pri primjeni zakona koji sprečava DB? Koje su to radnje koje obećavaju smanjenje ove pojave? Šta Vlada misli o ulozi djece, zajednice,

nevladinih organizacija u smanjenju broja DB? Primjer liste pitanja nalazi se u Aneksu 2).

Ograničenja i obim

Ova studija ne bavi se razmatranjem ličnih iskustava ciljne populacije koja je pogođena pojavom dječjih brakova (zajednica Roma/kinja i Egipćana/ki), već se fokus uglavnom stavlja na ulogu i odgovornosti zainteresovanih strana u rješavanju ovog problema i vrstama izazova s kojima se suočavaju. Bilo kako bilo, intervjui s predstavnicima romskih i egipćanskih nevladinih organizacija, u kombinaciji sa sekundarnim podacima, uključujući gore pomenutu studiju Centra za romske inicijative, omogućili su istraživaču uvid u različita gledišta o problemu ranih i dječjih brakova od strane onih koji su najviše pogođeni ovom praksom.

Projektni zadatak za ovu studiju istraživaču je stavio na raspolaganje ograničeno vrijeme za prikupljanje primarnih podataka. Dio ovog dokumenta koji se tiče preporuka može poslužiti kao okvir za dalja istraživanja, koja mogu biti sprovedena u cilju sakupljanja više dokaza o ranim i dječjim brakovima, od čega koristi mogu imati buduće intervencije, a koje će voditi daljem unapređivanju teorije promjene.

Etički principi i standardi

Metodologija studije primarno se ogledala u prikupljanju sekundarnih podataka kroz pregled literature i analizu prethodno dokumentovanih studija slučaja. Istraživanje nije podrazumijevalo komunikaciju sa članovima romske i egipćanske zajednice koji su direktno

pogođeni ili „ugroženi” ranim brakovima kao pojavom. Ključni razgovori obavljani su sa zainteresovanim stranama koje imaju direktnu i indirektnu nadležnost u rješavanju i sprečavanju dječjih brakova u Crnoj Gori.

Studija je sprovedena uz strogo poštovanje etičkih principa i standarda i pregledana je od strane nacionalnog etičkog komiteta. Ključni princip istraživanja bio je „najbolji interes djeteta” i njime se rukovodila svaka radnja koja je preduzeta u cilju sprovođenja istog. Zbog toga su bezbjednost, razvoj i, prije svega, prava djece u osnovi svih razmatranja nalaza i predloženih preporuka, uključujući i „teoriju promjene”. Informacije koje su sagovornici podijelili u intervjuima bile su dobrovoljne i svi sagovornici su potpisali pismenu saglasnost prije intervjua (priloženo u Aneksu 3). Svi učesnici su bili upoznati sa svrhom studije i njihovom ulogom u davanju informacija od značaja za istraživanje (nije bilo plaćanja ili kompenzacije za učestvovanje). Uloženi su naponi da se odgovori dobiju na nepristrasan i neutralan način. Imena ispitanika/ca ostala su povjerljiva i nijesu otkrivena u predmetnoj studiji. Što se tiče studija slučajeva koje su bile na raspolaganju istraživaču, imena ljudi koji su učestvovali bila su anonimizirana od strane organizacija koje su prikupile studije slučaja prije nego što su ih podijelili s autorom, kako bi zadržale povjerljivost. Svjedočenje koje je korišćeno izvučeno je iz javnog dokumenta.

Tokom konsultativne radionice, organizovane u Podgorici u junu 2017. godine, nacrt analize istraživanja i ključne preporuke podijeljene su sa zainteresovanim stranama i doprinijele su razvoju „teorije promjene” za usmjeravanje budućih intervencija. Autor izjavljuje da nema sukoba interesa.

Rasprostranjenost pojave na globalnom nivou

Rasprostranjenost pojave dječjeg braka – globalno pitanje

Prema izvještaju UNICEF-a iz 2014. godine „Ending child marriage: Progress and prospects“, 700 miliona žena u svijetu udalo se prije svog 18. rođendana i više od trećine od tog broja (oko 250 miliona) stupilo je u zajednicu prije svoje 15. godine. Ako se ovaj trend nastavi, 140 miliona djevojčica biće u braku do 2020. godine, dok su još djeca.^{xx}

Uprkos tome što je zabranjen međunarodnim pravnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava i brojnim nacionalnim zakonima, dječji brak, kao pojava, opstaje i negativno utiče na život djece. Rani brak u različitoj mjeri utiče na djevojčice širom svijeta.

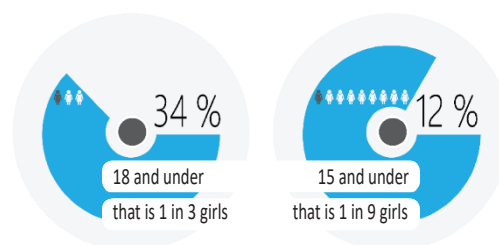
Slika 1: Svjetska statistika o dječjim brakovima

Izvor:

Girls Not Brides, 2014,
“Factsheet on child marriage numbers”

Slika 2: Procenat djevojčica udatih u zemljama u razvoju

Izvor:

UNFPA, 2012,

“Marrying Too Young: End Child Marriage”

Na primjer, u Republici Moldaviji, 15% žena starosne dobi od 20 do 49 godina stupilo je u brak prije 18. godine, u poređenju sa 2% muškaraca u istoj starosnoj grupi^{xxi}. Štaviše, djevojčice se često udaju za starije muškarce. Na primjer, u Mauritaniji, više od polovine djevojčica u adolescentnoj dobi, starosti od 15 do 19 godina, koje su trenutno udate, imaju muževe koji su 10 ili više godina stariji od njih.^{xxii}

Pojava stupanja u brak djevojčica adolescentkinja obično nije ravnomjerno raspodijeljena tokom svih tinejdžerskih godina. Obično postoji „**prelomna tačka**“ u godinama, u kojoj učestalost dječjeg braka u određenoj zemlji počinje da raste. Broj dječjih brakova sklopljenih prije 15. godine značajno je opao u većini regiona, pa se većina adolescentskih brakova zaključuje poslije 15, ali prije 18. godine.^{xxiii}

Geografska rasprostranjenost

Fenomen ranog braka globalni je problem, koji se prožima kroz brojne zemlje, kulture, religije i etničke zajednice^{xxiv}. Uprkos smanjenju rasprostranjenosti pojave dječjeg braka u nekim zemljama, brojke na globalnom nivou ostale su relativno konstantne tokom proteklih 10 godina. Kao što je već spomenuto, gledajući regije, dječji brakovi najčešći su u južnoj Aziji, te zapadnoj i centralnoj Africi.

Postoje teritorije koje su „žarišta” u zemljama – u kojima su dječji brakovi učestalija pojava. U zemljama u razvoju, posebno kada su u pitanju djevojčice koje žive u ruralnim područjima, dvostruko je veća vjerovatnoća da će se iste udati do 18. godine, u poređenju s vršnjakinjama iz urbanih sredina.^{xxv} U određenim zajednicama, koje dijele geografski prostor, postoji veća vjerovatnoća sklapanja dječjih brakova. Na primjer, u Srbiji je 8% žena u starosnoj grupi 20–49 godina stupilo u brak dok su bile djevojčice, dok je to uradilo više od polovine (54%) Romkinja.^{xxvi}

Rasprostranjenost pojave dječjeg braka u Crnoj Gori

Prema Popisu iz 2011, od ukupnog broja stanovnika u Crnoj Gori – 620.029, 145.126 stanovnika su djeca do 18 godina, što čini 23,4% ukupnog stanovništva. Od ukupnog broja djece, 48% su djevojčice, a 52% dječaci. Kada su u pitanju podaci o etničkoj pripadnosti, većina djece su Crnogorci (44%), zatim Srbi (25%), Bošnjaci (11%) i Albanci (5%). Roma i Egipćana je 3% od ukupnog broja djece, a 6,1% djece ne iskazuje svoju etničku pripadnost. Ukupno 6.251 osoba ili 1,01%

ukupnog stanovništva izjasnilo se da pripada romskoj nacionalnosti, dok su 2.054 osobe ili 0,33% ukupnog stanovništva izjavile da su Egipćani^{xxvii}. U vrijeme popisa 2011. godine, oko 50% ljudi bez državljanstva bila su djeca – 32% egipćanske djece i 26% romske djece bilo je bez državljanstva^{xxviii}. Od pomenutog popisa, Vlada Crne Gore je preduzela mjere za registraciju interno raseljenih lica s Kosova (RSB 1244, u daljem tekstu Kosovo) koja borave u Crnoj Gori^{xxix}. Prema grubim procjenama UNHCR-a, postoji oko 1.100 pripadnika/ca romske i egipćanske zajednice u Crnoj Gori kojima je potrebna pomoć u pribavljanju ličnih dokumenata.^{xxx}

Ranjivosti romskih i egipćanskih zajednica

Iako su djeca imala ogromne koristi od ukupnog napretka ostvarenog u zemlji, u toj dobrobiti nijesu podjednako uživala sva djeca. Postoje značajne nejednakosti – među regionima, socioekonomskim kvintilima i u pogledu deprivacije zasnovane na diskriminaciji.^{xxxi} U poređenju s opštom populacijom, djevojčice i dječaci Romi i Egipćani su u lošijem stanju po gotovo svakom društvenom i zdravstvenom pokazatelju^{xxxii} (Tabela1). Izloženi su različitim vrstama deprivacija i ranjivosti, uključujući neregulisan pravni status, siromaštvo, nezaposlenost, nizak nivo obrazovanja, kao i visok rizik od zaraznih i hroničnih bolesti i nasilja.^{xxxiii} Neriješen pravni status otežava im pristup tržištu rada, zdravstvenim i socijalnim uslugama ili obrazovanju, pa su zbog toga mnoga romska djeca nevidljiva za sistem. Pored toga, žive u izolovanim naseljima, što ne samo da dodatno komplikuje njihov pristup osnovnim uslugama, nego i sprečava integraciju.^{xxxiv} Prema izvještajima Ministarstva za ljudska i

manjinska prava iz 2016. godine, 77% romske i egipćanske populacije živi u odvojenim naseljima, uglavnom u opštinama Podgorica, Nikšić i Berane. Svi ovi faktori doprinose socijalnoj izolaciji Roma/kinja i Egipćana/ki. Ovaj jaz

između Roma/kinja i Egipćana/ki i ostatka stanovništva dodatno se produbio dolaskom velikog broja izbjeglica i raseljenih lica tokom ratnih aktivnosti na Kosovu (prema Rezoluciji Savjeta bezbjednosti 1244).

Tabela 1: Crna Gora MICS 2013. Indikatori:		Nacionalni i podaci (CG)	Podaci iz romskih i egipćanskih naselja
Stanje uhranjenosti kod djece mlađe od pet godina	Prevalencija pothranjenosti (umjerena i teška)	1.0%	7.3%
	Prevalencija zaostajanja u razvoju (umjerena i teška)	9.4%	26.8%
Stopa rađanja adolescentkinja	Procenat žena starosti 20–24 god. koje su rodile najmanje jedno živorođeno dijete prije 18. godine	2.7%	36.9%
Kontracepcija	Trenutna upotreba kontracepcije kod žena starosti 15–49 godina, koje žive u braku ili u zajednici	23.3%	4.1%
	Procenat žena starosti 15–49 godina koje su trenutno udate ili u zajednici i imaju nezadovoljenu potrebu za kontracepcijom	21.8%	47.6%
Upis u matičnu knjigu rođenih	Djeca mlađa od 5 godina koja su upisana u matičnu knjigu rođenih	99.4%	94.5%
Neto stopa pohađanja osnovne škole (klasifikacija prema nacionalnom obrazovnom sistemu)	Djeca osnovnoškolskog uzrasta koja trenutno pohađaju osnovnu ili srednju školu	98.2%	57.8%
	- Djevojčice	98%	56%
	- Dječaci	98%	59%
Stopa završavanja osnovne škole	Djeca koja idu u posljednji razred osnovne škole (isključujući ponavljače) podijeljen s brojem djece uzrasta za završetak osnovne škole	98.7%	63.2%
Neto stopa pohađanja srednje škole	Procenat djece srednjoškolskog uzrasta koja trenutno pohađaju srednju ili višu školu	93.1%	5.5%
	- Djevojčice	93%	4%
	- Dječaci	93%	7%
Indeks jednakosti polova	Osnovna škola	1.00	0.95
	Srednja škola	1.01	0.60
Stavovi prema nasilju u porodici	Lica starosti 15–49 godina koja izjavljuju da muž/partner ima pravo da udari ili istuče svoju ženu u najmanje jednom od preciziranih slučajeva		
	- Žene	2.7%	41.1%
	- Muškarci	4.5%	52.9%
Rano stupanje u brak	Lica starosti 15–49 godina koja su prvi put stupila u brak ili vanbračnu zajednicu prije navršene 15. godine		
	- Žene	0.5%	18.2%
	- Muškarci	0.1%	6.5%
	Lica starosti 20–49 godina koja su prvi put stupila u brak ili vanbračnu zajednicu prije navršene 18. godine		
	- Žene	6.2%	56.4%
	- Muškarci	0.8%	34.9%
	Mladi starosti 15–19 godina koji su u braku ili u vanbračnoj zajednici		
	- Žene	2.4%	28.1%
	- Muškarci	0.4%	16.5%

Rasprostranjenost pojave dječjeg braka među romskom i egipćanskom populacijom

Rasprostranjenost pojave dječjeg braka predstavlja očigledan primjer razvojnog jaza u ovoj zemlji, utemeljenog na etničkoj pripadnosti, kada je u pitanju romska i egipćanska zajednica. Kao što je navedeno u tabeli iznad, stopa pojave dječjeg braka u Crnoj Gori je niska; 2,4% žena i 0,4% muškaraca starosti 15–19 godina žive u braku ili zajednici. Međutim, procenat dječjih brakova značajno je veći kada je u pitanju romska i egipćanska zajednica, gdje više od jedne četvrtine žena (28,1%) i 16,5% muškaraca u dobi 15–19 godina živi u braku ili u zajednici. Više od polovine žena (56 posto) i više od jedne trećine muškaraca starosti 20–49 godina (35 posto) stupilo je u brak ili zajednicu prije 18. godine. Pored toga, jedna od tri (36,9%) žene starosti 20–24 godine porodila se najmanje jednom prije 18. godine života (u poređenju sa 2,7% žena među opštom populacijom). ***Ovaj visoki procenat pojave dječjeg braka u populaciji Roma i Egipćana prati visok stepen prihvatanja nasilja u porodici,*** gdje se 41% žena i 53% muškaraca slaže da je mužu dozvoljeno da udari ili istuče svoju suprugu u pet situacija navedenih u MICS-u (u poređenju sa 2,7% i 4,5% među opštom populacijom).

Centar za romske inicijative sproveo je nacionalno istraživanje „Ugovoreni brak jači od zakona“, 2014. godine, o problemu ranih i ugovorenih brakova u četiri opštine

Crne Gore (Nikšić, Podgorica, Berane i Ulcinj), na uzorku od 643 pripadnika/ce romske i egipćanske populacije. Činjenica da su dječji, prisilni i ugovoreni brakovi i dalje veliki problem u ovoj zajednici potvrđuju sljedeći podaci:

- U 52% slučajeva djevojčice nijesu izabrale partnera, niti odlučuju o trenutku kada će ući u brak, već njihovi roditelji, porodice i predstavnici zajednice donose takvu odluku u njihovo ime. Ovo se odnosilo na 59,1% dječaka;
- Svog budućeg supruga prije vjenčanja nije upoznalo 44,2% djevojčica (citat ispitanice iz studije: „Samo su došli po mene, nisam znala ništa o svojoj budućnosti” (udata Romkinja, 18 godina, Berane). Ovo se odnosilo na 31,6% dječaka;
- U brak prije 18. godine stupilo je 72,4% anketiranih djevojčica i žena (od 14 do 50 i više godina starosti). Ovo važi za 43% muškaraca.

Podaci pokazuju da, kada je u pitanju romska i egipćanska zajednica, dječji i ugovoreni brakovi nijesu slučajnost već opšti model ponašanja, koji nosi potencijalni rizik od dalekosežnih posljedica, posebno za djevojčice i žene. Rezultati su pokazali da 75,8% ispitanica smatra da država i njene institucije treba da učestvuju u borbi protiv ugovorenih brakova. Kod ispitanika, to smatra samo polovina (50,7%).

UZROCI/POKRETAČI I POSljedICE

Ključni uzroci i pokretači

Ključni uzroci i pokretači pojave dječjih brakova složeni su, dinamični i međusobno povezani. Ne postoji samo jedan faktor koji utiče na praksu sklapanja ovakvih brakova. U pitanju je set međusobno povezanih faktora, kao što su loš ekonomski status, nejednakost polova, potpuno nepostojanje ili postojanje neadekvatnih zakonodavnih i administrativnih okvira za zaštitu dječjih prava, koji snažno utiču na ovu pojavu. Uslove dodatno pogoršavaju ukorijenjene socijalne i rodne norme i nedostatak mogućnosti za rast i razvoj usljed ograničenog pristupa sigurnom i kvalitetnom obrazovanju i stabilnom poslu. **Ovi faktori mogu biti i uzroci i posljedice dječjeg braka.**

Socijalne norme,
tradicionalne prakse i
ukorijenjena rodna nejednakost

Socijalne norme ukorijenjene u patrijarhalnom sistemu vrijednosti i praksi definišu rodne uloge i odgovornosti u društvu. U brojnim društvima, ženama i djevojčicama dodjeljuje se niži status od muškaraca i dječaka, kako u porodicama tako i u zajednicama. Njihove uloge definisane su kućnim poslovima i reprodukcijom, dok se od muškaraca i dječaka očekuju ekonomski produktivne i liderske uloge. I djevojčice i dječaci od

djetinjstva se socijalizuju kako bi preuzeli uloge i odgovornosti koje su im određene polom. Dječji brak je jedan odraz društvenih normi, kao i socio-ekonomskih faktora koji utiču na zajednicu.

Usklađivanje rigidnih normi s drugim faktorima u okruženju može ograničiti mogućnosti obrazovanja i zapošljavanja i voditi ranom braku, posebno kada su u pitanju kćerke. Praksa čuvanja porodične „časti“ regulacijom seksualnosti (nevinosti) kćerki prije braka, podstiče roditelje da dogovore rani brak. U siromašnim zajednicama širom svijeta, brak se smatra najboljom raspoloživom mogućnošću za obezbjeđivanje finansijske sigurnosti porodice.

U **Crnoj Gori**, romska i egipćanska zajednica jasno razdvaja rodne uloge i odgovornosti za djevojčice i dječake, koje im se usađuju kroz socijalizaciju, pod uticajem tradicije i običaja. Muškarci u ovoj zajednici obično imaju moć i kontrolu i donose odluke u životu porodice i zajednice^{xxxv}. Pored toga, hijerarhija zasnovana na godinama starosti izuzetno je jaka. Mladi – uključujući i mladiće i djevojke – ne dovode u pitanje odluke starijih članova porodice, a odluke o braku donose roditelji, šira porodica i staro vijeće^{xxxvi}. Iako je u svijetu, kao i u Crnoj Gori, veća vjerovatnoća da će u brak stupiti djevojčice nego dječaci, za razumijevanje i rješavanje problema dječjeg braka u Crnoj Gori potrebno je uzeti u obzir i činjenicu da značajan procenat dječaka u romskim i egipćanskim zajednicama stupa u brak.

“Mlade romske djevojčice uzrasta 13, 14, 15 godina smatraju se mladim ženama.

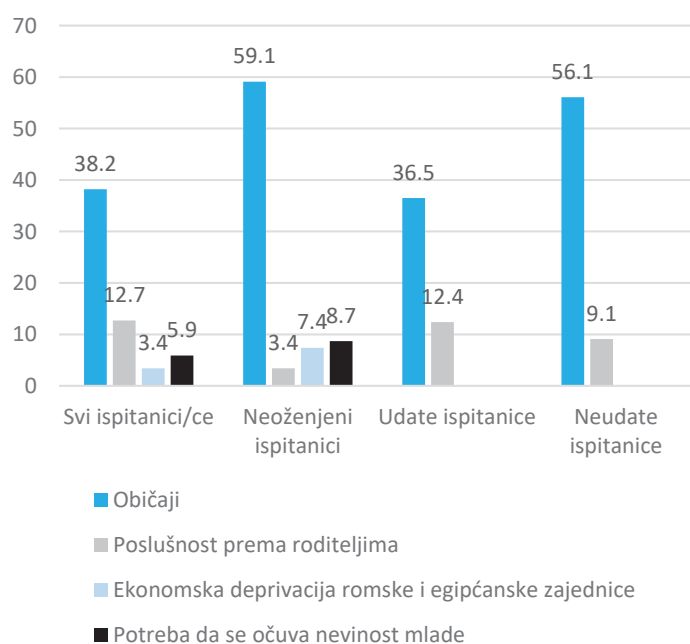
One napuštaju školu da bi se udale, jer su se i njihove majke, bake i sestre udale mlade. Dječaci doživljavaju istu sudbinu.

Predstavnik policije u Crnoj Gori

Odluka roditelja o stupanju u dječji brak ne smatra se prinudom, već dijelom poželjnog i dugotrajnog modela koji treba poštovati. Čak i ako se doživljava kao prinuda, dječji brak se opravdava tradicijom, običajima, kao i obavezom nakon primljene svote novca koja predstavlja „kupovinu mlade“.^{xxxvii} Ovo potvrđuje i istraživanje CRI, pa uprkos činjenici da su ispitanici i ispitanice u 60% slučajeva rekli da nijesu samostalno donijeli odluku o svom braku, već uz učešće porodice i zajednice, činjenica je i

da je 79,6% muškaraca i 63,7% žena dalo negativan odgovor na pitanje da li je bilo nekog oblika prisile kada su stupali u brak. Oni ispitanici i ispitanice koji su prepoznali određene oblike prinude u procesu sklapanja braka to su pravdali „moranjem, poslušnošću, tradicijom, običajem, kao i obavezom koja proističe iz duga za preuzeti novac pri kupovini djevojke“.^{xxxviii} Prema istraživanju, cijena nevjeste iznosila je između 200 i 4.000 eura, a u svakom četvrtom slučaju iznos je bio veći od 4.000 eura.^{xxxix} Kupovina nevjeste pomenuta je kao praksa kod 60,2% muškaraca i 61,6% žena koji su stupili u brak. Pored toga, strogi zahtjevi u pogledu **nevinosti** mogu dovesti do pritiska da se rano stupi u brak. Ovo je u direktnoj korelaciji s većom stopom napuštanja škole među djevojčicama iz romske i egipćanske zajednice – čim navrš 11 godina.^{xl}

Slika 3: Razlog za ulazak u rani brak, odgovori romskih i egipćanskih žena i muškaraca, u procentima

Izvor:

Centar za romske inicijative, 2014,
„Ugovoreni brak jači od zakona“

„U slučaju da se uda djevojka koja nije nevina, a za nju se to tvrdilo, mora se vratiti novac, ima i djevojaka koje stalno i od svakog u porodici dobijaju batine ako nijesu nevine.“

Citat udate Romkinje iz Berana, 20 godina, istraživanje CRI „Ugovoreni brak jači od zakona“, str. 27.

Neupisivanje u školu i napuštanje školovanja

U nekim zajednicama ili društvima, roditelji, nastavnici, pa i same djevojčice, imaju manja očekivanja od obrazovnih sposobnosti djevojčica, što često dovodi do manje pažnje ili vrednovanja uspjeha i potreba djevojčica koje se školuju^{xli}. Vjerovatnoća da će se udati prije 18. godine tri puta je veća kod djevojčica bez obrazovanja u poređenju s onima koje imaju srednje ili visoko obrazovanje.^{xlii}

Iako je osnovno obrazovanje u **Crnoj Gori** obavezno za svu djecu između 6 i 15 godina^{xliii}, prema MICS 2013.^{xliv} svega 58% romske i egipćanske djece osnovnoškolskog uzrasta pohađalo je školu 2013. godine. Skoro da nema razlike u pohađanju škole između dječaka i djevojčica na nivou osnovne škole. Romska i egipćanska djeca koja pohađaju školu često ostvaruju jako loše rezultate, a stopa napuštanja dramatično se povećava nakon 11. godine. Prema MICS 2013, svega 5,5 procenata djece srednjoškolskog uzrasta (15–18 godina) iz romskih i egipćanskih naselja^{xlv} pohađalo je srednju školu 2013. godine. Dječaci je pohađaju nešto češće od djevojčica (7% u poređenju sa 4% kod djevojčica). Procenat romske i egipćanske djece koja su 2013. godine pohađala prvi razred, a koja su išla u vrtić u prethodnoj godini, bio je svega 24%, dok je u opštoj populaciji stepen pohađanja iznosio 46%.

Prema studiji UNICEF-a iz 2013, postoje složeni višedimenzionalni faktori rizika koji predstavljaju prepreke učešću romske i egipćanske djece u obrazovanju. Neki od ključnih su: jezička barijera, društvena izolacija, stigma i diskriminatorski stav prema ovim đacima, loše socio-ekonomsko stanje porodice, uključujući

higijenske uslove, te slabija mogućnost zapošljavanja nakon školovanja. Pojedini nastavnici, otkrivaju studije sprovedene u zemljama jugoistočne Evrope, imaju niska akademska očekivanja od romskih djevojčica, pa očekuju i prihvataju činjenicu da će prije ili kasnije takva djeca napustiti školovanje.^{xlvi}

Prekid obrazovanja često otvara put ka dječjem braku i ranom rađanju djeteta. Prema studiji UNFPA^{xlvii} u vezi s dječjim brakovima u Srbiji, čiji je fokus bio na Rome i Egipćane, romske/egipćanske djevojčice često se povlače iz škole zbog vjerovanja roditelja da njihove kćerke treba da se pripreme za bračni život i majčinstvo. Slično tome, u Crnoj Gori, u studiji iz 2013. godine, sve intervjuisane romske i egipćanske majke, bez obzira na to da li su njihova djeca išla u školu ili ne, same su pominjale kako se „plaše za svoje ćerke da će se zaljubiti i da će ih neko prevariti“^{xlviii}. Zbog niskog obrazovnog i ekonomskog statusa članova ove zajednice, djevojčice (i dječaci) imaju veoma ograničenu mogućnost ugledanja na **alternativne uzore**.

U skladu s globalnim statistikama, u Crnoj Gori postoji negativna korelacija između procenta žena starosne dobi 20–49 godina koje su stupile u brak prije 18. godine i nivoa obrazovanja. Veći procenat žena ove starosne dobi s osnovnim obrazovanjem (19,9%) u braku je već prije 18. godine, u poređenju s onima sa srednjim (6,8%) ili visokim obrazovanjem (6,8%). Slično tome, u romskim naseljima, veći procenat mladih žena starosne dobi 15–19 godina bez obrazovanja stupio je u brak ili živi u zajednici, u poređenju sa ženama s osnovnim obrazovanjem (35,9 procenata u poređenju sa 21,5 procenta kod žena s osnovnom školom). Slični trendovi uočavaju se i kod muškaraca.^{xlix}

Siromaštvo, nepovoljni ekonomski uslovi i nedostatak mogućnosti

Globalno gledano, rasprostranjenost dječjeg braka, kao prakse, direktno je proporcionalna rasprostranjenosti siromaštva i nepovoljnim ekonomskim uslovima. Mnogo je učestalija u društvima gdje postoji praksa prodaje nevjeste ili miraza. Shodno tome, siromaštvo predstavlja kako razlog tako i ishod dječjeg braka. **Za djevojčice koje dolaze iz redova 40% najsiromašnijih domaćinstava važi da postoji mnogo veća vjerovatnoća da se udaju prije nego što napune 18 godina nego djevojčice iz najbogatijih domaćinstava.**¹ U siromaštvom pogođenim domaćinstvima, rani brak se često vidi kao prilika da se porodica oslobodi jednih usta koja treba hraniti, jer se kćerke u patrijarhalnim društvima više smatraju ekonomskim teretom nego doprinosom porodici. U zajednicama u kojima se praktikuje davanje miraza, siromašni roditelji imaju tendenciju da udaju svoje kćerke u ranom dobu, jer, što je djevojčica mlađa, manji je miraz koji moraju platiti porodici mladoženje. Nasuprot tome, u kulturama gdje se praktikuje prodaja nevjeste, što je djevojka mlađa, veća je cijena koju njeni roditelji zahtijevaju.

U **Crnoj Gori** postoji korelacija između siromaštva i dječjeg braka među opštom populacijom. Prema rezultatima MICS-a

iz 2013, veći procenat žena starosti od 20 do 49 godina, iz najsiromašnijih domaćinstava (14 procenata) stupilo je u brak prije 18. godine, u poređenju s onima koje dolaze iz najbogatijih domaćinstava (4 procenta). Romi/kinje i Egipćani/ke svakako pripadaju depriviranim zajednicama i češće praktikuju sklapanje dječjih brakova u odnosu na opštu populaciju. Međutim, pomenuta korelacija nije prisutna i u zajednicama Roma i Egipćana, gdje nešto veći procenat (60%) žena u dobi 20–49 godina koje dolaze iz 40% najbogatijih domaćinstava stupa u brak prije 18. godine, u poređenju sa 54% onih koje dolaze iz najsiromašnijih domaćinstava. Jedna romska NVO potvrdila je da bogate porodice praktikuju dječji brak, kao i prodaju nevjeste, i da sume mogu biti astronomske. Ovo bi moglo biti vezano za prestiž bogatijih porodica u samoj zajednici, ali bi bilo potrebno dodatno istražiti ovu pojavu.

Jedna studija o dječjim brakovima u Zambiji otkriva da dječji brak može biti odgovor na nedostatak mogućnosti i alternativa, ali da ponekad brak biva izbor dječaka i djevojčice uprkos savjetima i željama njihovih roditelja^{li}. Primjeri ovakve prakse pronađeni su i u nekoliko studija slučaja u Crnoj Gori (jedan je predstavljen u studiji slučaja 1, datom u nastavku teksta). Razumijevanje djeteta kao aktivnog, a ne samo pasivnog činioca u problemu dječjeg braka takođe je od ključnog značaja za buduće intervencije.

Studija slučaja 1: Dječji brak kao bijeg

Marija je rođena kao prvo dijete u okviru vanbračne zajednice. Njena porodica živi u drvenoj kolibi, sasvim neadekvatnoj za život, ali to je sve što imaju. Njen otac i majka priznaju da socijalna davanja nijesu dovoljna, čak ni za hranu, i zato joj otac radi na teškim poslovima kada ga povremeno angažuju. Njen otac kaže da mu je teško da nađe posao i time ostvari dodatne prihode, jer je kao pripadnik romske i egipćanske populacije često diskriminisan i smatra se nepodobnim za rad.

Centar za socijalni rad (CSR) imao je povremenu komunikaciju s porodicom, jer djeca neredovno pohađaju školu, a ponekad uopšte i ne idu. Roditelji opravdavaju ovo tvrdeći da njihova djeca nemaju odgovarajuću odjeću, obuću ili pribor, što je neophodno kako bi redovno pohađala školu, a takođe navode i činjenicu da nijesu u stanju da održavaju osnovnu higijenu. Oni takođe ističu da im je žao što svoju djecu prisiljavaju da prose, ali, to je jedini način da se nekako prehrane.

Marija je prvi put napustila kuću, na tri dana, kada je imala 13 godina, s dečkom, takođe iz

romske zajednice, koji je tada bio odrasla osoba (19 godina). Njen otac je podnio prijavu o nestalim licima policiji. Poslije tri dana, Marija je sama došla kući. Odlučeno je da CSR vrši povećani nadzor nad djevojčicom, a postigli su i dogovor s roditeljima da nastavi školovanje.

Dva mjeseca nakon ovog događaja, Marija je otišla u policijsku stanicu i prijavila svog oca, koji je, prema njenim riječima, pokušao da organizuje njeno stupanje u brak, za 8.000 eura, s nekim ljudima koji žive van Crne Gore. U prisustvu socijalnog radnika, koji je voditelj slučaja, i volontera iz skloništa, Marija je dala svoju izjavu, nakon čega je smještena u Prihvatilište za žrtve trgovine ljudima. Djevojčica je smatrala da se njen otac zapravo sveti njoj za ranije bjekstvo, jer, prema običajima romske zajednice, čin bježanja od kuće donio je sramotu i gubljenje časti njenoj porodici.

Marija je objašnjavala da je bježeći od kuće bježala od bijede i siromaštva, jer je mladić s kojim je pobjegla iz dobrostojeće porodice, gdje je mogla imati dobre uslove za život. Takođe je rekla da voli mladića, iako je isti već imao ženu i djecu.

Poslije napuštanja skloništa, djevojčica je ponovo integrisana u zajednicu. Do završetka sudskog postupka ona je bila smještena kod bake (koja joj je bila privremeni staratelj), u drugom gradu, gdje je i nastavila školovanje. Takođe je bila pod nadzorom CSR i neko vrijeme se činilo da se stvari kreću u pravom smjeru.

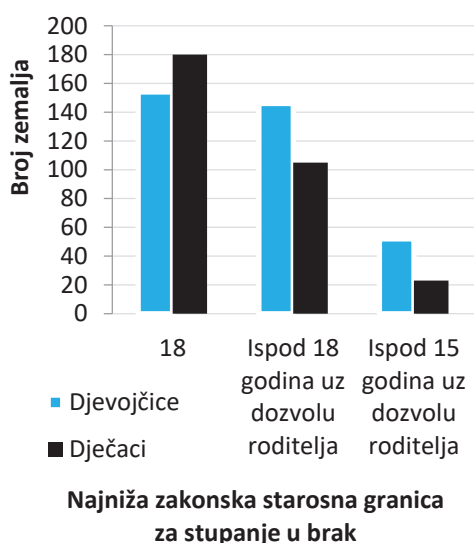
Međutim, jednog dana, pred kraj školske godine, Marija se nije vratila iz škole, a njena baka je obaviještena da namjerava da živi s mladićem s kojim je ranije bježala. Informisani su i socijalni radnik, policija i članovi stručnog tima. Djevojka je tada vraćena kući svoje bake. Tokom sljedeće godine djevojčica je bježala još dva puta, vraćala se, i konačno bila smještena u Centar za djecu s problemima u ponašanju. Nakon što je tamo provela šest mjeseci, Marija je pobjegla iz Centra i otišla kod istog mladića. Željela je da postane njegova druga supruga, rodi mu djecu, samo da ne bude siromašna (prema njenim riječima). U vrijeme kada joj je već bilo 16 godina, uz saglasnost i potpise svojih roditelja, otišla je da postane druga supruga tog odraslog mladića (tada je imao 20 godina).

Studija slučaja iz NVO Crnogorski ženski lobi

Nedostaci u zakonodavstvu i sprovođenju zakona

U skladu s svojim međunarodnim obavezama (CRC i CEDAW su ratifikovane od strane 196 i 189 zemalja^{lii}), velika većina zemalja s niskim i srednjim prihodima po glavi stanovnika odredila je minimalnu starosnu dob za stupanje u brak na 18 godina, kao pravnu zaštitu koja pruža konkretne alate za zaštitu prava

Slika 4: Globalna nejednakost u pogledu najniže zakonske starosne granice za stupanje u brak

Izvor:

UNFPA 2012

djevojčica. Pored toga, zakonodavstvo takođe pruža smjernice i legitimitet za djelovanje zainteresovanih strana. Međutim, uprkos zaštitnim zakonodavnim sredstvima, u većini zemalja i dalje postoji rasprostranjena praksa sklapanja dječjih brakova zbog nedostataka u zakonima, rijetkog krivičnog gonjenja, slabih kaznenih mjera i slabih izvršenja. U nekim zemljama nedostaju sredstva, obučeno osoblje i jasni protokoli za efikasno sprovođenje zakona. Dječji brakovi uglavnom se sklapaju uz dozvolu i uključenost roditelja. U mnogim

zemljama, minimalna dob za stupanje u brak (posebno s roditeljskom saglasnošću) niža je za djevojčice nego za dječake. Stoga, pravni izuzeci koji dozvoljavaju dječji brak u ranijim godinama na osnovu saglasnosti roditelja djeteta najvjerovatnije ne pružaju zaštitu od ranog braka, naročito za djevojčice.

Kao što je gore navedeno, u dijelu studije pod naslovom Definicije, crnogorsko zakonodavstvo ima neke, ali ne i dovoljne zaštitne pravne mjere protiv dječjeg i prisilnog braka. To smatraju i naši ispitanici i to će biti predmet daljeg razmatranja u ovom izvještaju. Štaviše, u Crnoj Gori, najčešći dječji brakovi među Romima/kinjama i Egipćanima/kama običajni su brakovi, tj. nijesu prijavljeni prema građanskom zakonu. Zbog ove činjenice, takve zajednice izbjegnu uticaj postojećih zaštitnih pravnih mjera.

Specifična ranjivost pripadnika/ca romske i egipćanske manjine u Crnoj Gori

Romi/kinje i Egipćani/ke suočavaju se sa specifičnim izazovima koji povećavaju njihovu ugroženost pojavom dječjih brakova. Prethodno je pomenuto da većina Roma/kinja i Egipćana/ki živi u izolovanim uslovima, pri čemu se „mehanizmi i faktori socijalne marginalizacije reprodukuju“^{liii}, a dječji brak kao pojava opstaje zbog manjka spoljašnje kontrole. Pored toga, veliki broj Roma/kinja i Egipćana/ki nema lična dokumenta, od kojih su većina raseljena lica s Kosova, koja su napustila područja ratne aktivnosti, dok su ostali domicilni. Kao rezultat ove realnosti, utvrđivanje identiteta i starosti djevojčice i dječaka u vrijeme sklapanja braka može predstavljati ozbiljan izazov. Nekoliko studija slučajeva uključivalo je transakcije pri

sklapanju prekograničnih brakova (Njemačka, Kosovo, ponekad uz pomoć društvenih mreža), koje odražavaju veze između zajednica u ovim zemljama, ali djevojčice stavljaju u dodatni rizik.

Posljedice dječjeg braka

Dječji brak ne shvata se samo kao kršenje ljudskih prava, već i kao prepreka razvoju i ostvarivanju prava. Negativne posljedice dječjeg braka brojne su i negativno utiču na djevojčice, njihovu djecu i porodice. To su: rano napuštanje škole, ograničena mobilnost i pristup ekonomskim prilikama, lošiji zdravstveni ishodi, uključujući smrtnost majki i novorođenčadi, morbiditet, veći rizik od HIV-a i ranjivost prema porodičnom nasilju i od strane intimnog partnera.

Dječji brak znači napuštanje školovanja i zatvara djevojčice i njihove porodice u začarani krug siromaštva

Dječji brak za mnoge djevojčice u zemljama u razvoju znači nagli kraj njihovog obrazovanja. Obrazovanje se smatra „nevažnim“ u njihovom braku i djevojčice-nevjeste preuzimaju poslove u domaćinstvu svog supruga.^{liv} Rano napuštanje škole ima dalekosežni uticaj na njihove živote; ograničava mogućnosti za izgradnju znanja i vještina, razvijanje društvenih mreža i ekonomsku održivost.

Dakle, dječji brak samo produbljuje siromaštvo žene i domaćinstva. U mnogim zemljama škole često ograničavaju ponovni upis djevojčica, posebno zbog rađanja i majčinstva, koji obično prate rani brak.

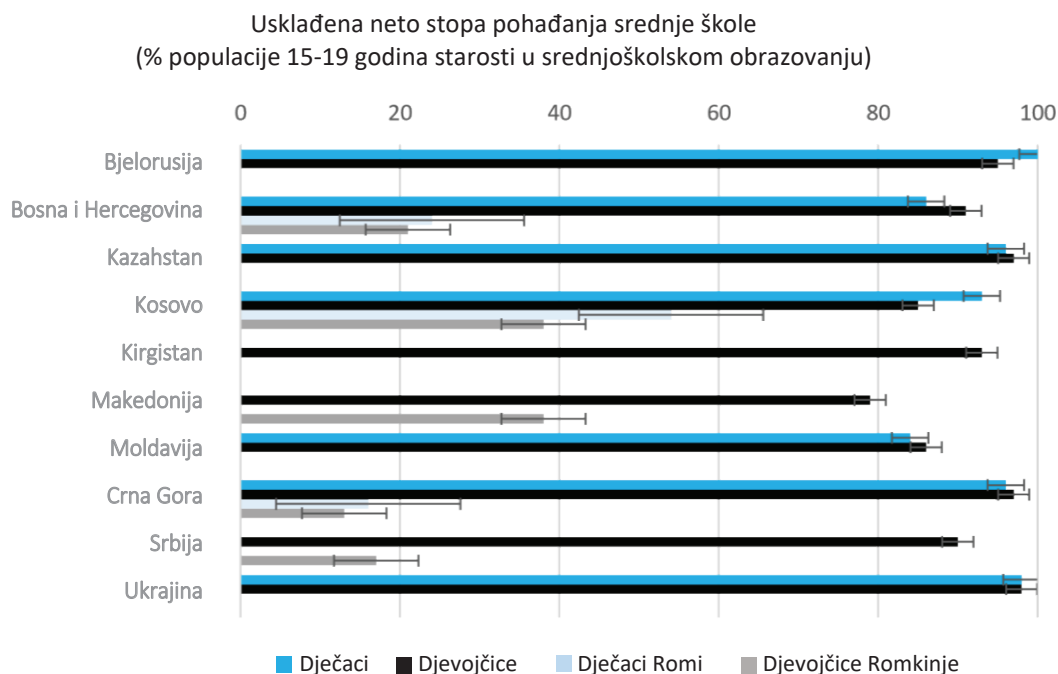
„Dječji brak ima međugeneracijski uticaj. Kćerke mladih, neobrazovanih majki posebno su sklone napuštanju škole, tako da se udaju mlade i na taj način ponove krug siromaštva.”

*Plan International, 2013. godine,
„ A Girl's Right to Say No to Marriage:
Working to end child marriage
and keep girls in schools”*

Kao što je gore navedeno, prema podacima MICS, romska i egipćanska djeca – kako dječaci tako i djevojčice – mnogo rjeđe pohađaju srednju školu u poređenju s nacionalnim prosjekom, a stopa učešća romskih djevojčica niža je nego kod dječaka Roma, u Crnoj Gori kao i u nekim drugim zemljama na Balkanu.

Kao što je već rečeno, u Crnoj Gori, 2013. godine oko 58% romske i egipćanske djece osnovnoškolskog uzrasta pohađalo je osnovnu školu. Za razliku od 93% djece iz opšte populacije koja su pohađala srednju školu, **96% romskih i egipćanskih djevojčica i 93% dječaka nije pohađalo srednju školu (prema nacionalnoj klasifikaciji)^{lv}**. Kada se podaci analiziraju zajedno s podacima o učestalosti brakova kod mlađih od 18 godina (28,1% djevojčica i 16,5% dječaka uzrasta 15–19 godina bilo je u braku ili u zajednici, prema MICS 2013) i bez obzira na to šta je vodilo čemu, jasno je da postoji važna veza između napuštanja škole i dječjeg braka.

Slika 5: Stopa pohađanja srednje škole u određenom broju zemalja u Evropi i centralnoj Aziji, nacionalni i romski uzorci (prema MICS, ciklusi 4 i 5)

IZVOR:

LSE Institute of Public Affairs, Master of Public Administration and UNICEF, 2016.

I Ja i sada znam djevojčice u mojem okruženju koje roditelji na silu udaju, putem ugovorenog braka. One žele da završe školu, ali ih majka i otac udaju. Oni te ne pitaju hoćeš li ili nećeš. Moraš, koliko god plakala, džabe ti je sve. Dešava se da ta mala po svaku cijenu želi da završi školu, ali nastane veći problem. Od nje se očekuje da se ponaša kao udata žena.

*Citat romske djevojčice
Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
"Ugovoreni brak – ispovijesti Romkinja i
Egipćanki iz Crne Gore", str. 38.*

Loš zdravstveni status majke i novorođenčeta

S obzirom na značaj koji zajednica daje nevinosti i reproduktivnoj ulozi žena, djevojčice-nevjeste često u adolescenciji postaju majke. Čak i ako bi željele da odlože trudnoću, izazov im predstavlja to što imaju ograničene informacije o reproduktivnom zdravlju ili sposobnost da pregovaraju o planiranju porodice sa svojim partnerima.^{lvi} Rano rađanje ostavlja ozbiljne zdravstvene posljedice na djevojčice. One se suočavaju s većim rizikom od pobačaja, smrtnosti majke, opstruktivnog porođaja i hipertenzije izazvane trudnoćom, jer njihova tijela nijesu pripremljena za rađanje.^{lvii} Porođaj je jedan od vodećih uzroka smrtnosti adolescentkinja u zemljama u razvoju.^{lviii} Rana trudnoća dovodi do čestih i

neplaniranih porođaja. Takođe se povećava rizik po djecu, jer postoji vjerovatnoća da će biti mrtvorodena, prerano rođena i s nedovoljnom težinom na porođaju. ***Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), broj mrtvorodenčadi i smrtnost novorođenčadi veće su za 50% kod odojčadi adolescentnih majki nego kod odojčadi žena starosti 20–29 godina.***^{lix}

U Crnoj Gori, romske/egipćanske djevojčice koje uđu u brak prije 18. godine izložene su riziku od ranih, neplaniranih i čestih porođaja. Prema MICS 2013, 23% žena u dobi 15–19 godina već su rađale ili su trudne, a 20% njih je već rodilo živorođeno dijete. Upotreba kontracepcije za planiranje porodice veoma je niska i prisutna kod svega 4% žena u reproduktivnom dobu (15–49 godina). Iako ima vrlo malo studija da to potkrijepe, na osnovu međunarodnih istraživanja može se zaključiti da većina mladih Romkinja i Egipćanki koje su u braku ili zajednici ima ograničene informacije o kontracepciji i/ili nije u mogućnosti da pregovara o mogućnostima planiranja porodice sa svojim partnerima. Nezadovoljena potreba ove grupe je čak 48%, što je dvostruko u poređenju s nacionalnim podacima.

Djevojčice u dobi između 10 i 14 godina imaju pet puta veće šanse da umru tokom trudnoće i porođaja u odnosu na žene u dobi između 20 i 24 godine.

Izvor - IPPF, IPPF, UNFPA, 2006, „The Global Coalition on Women and AIDS, Ending Child Marriage: A Guide For Global Policy Action”

Djevojčice u dobi 15–19 godina imaju dvostruko veće šanse od onih preko 20 godina da umru na porođaju ili tokom trudnoće.

Izvor - UNFPA, 2005. godine, „State of World Population 2005 – The Promise of Equality: Gender Equity, Reproductive Health and the Millennium Development Goals”

Porodično nasilje i nasilje od strane intimnog partnera

Djevojčice adolescentkinje koje se rano udaju mnogo su podložnije porodičnom nasilju i nasilju od strane intimnog partnera nego djevojčice koje se kasnije udaju, upravo zbog ranjivosti njihovog uzrasta. One često nemaju položaj, autonomiju i moć da odlučuju ili pregovaraju sa svojim partnerima i drugim odraslim članovima u bračnom domaćinstvu. Prema studiji SZO, kod djevojčica starosti između 15 i 19 godina koje su u braku ili zajednici postoji veća vjerovatnoća da dožive nasilje u porodici od starijih udatih žena.^{lx} Djevojčice koje se udaju mlade sklonije su da vjeruju da je takvo nasilje opravdano.^{lxi} Lišene odgovarajućih mogućnosti za rast i razvoj, mlade udate djevojčice su fizički, psihološki i emocionalno nepripremljene da preuzmu ulogu i odgovornosti udatih žena.

Posljedice za djevojčice koje bježe od prisilnih dječjih brakova vrlo su ozbiljne. Njihove porodice im to ozbiljno zamjeraju. Znam za slučajeve u kojima je djevojčica koja je pobjegla iz braka i vratila se kući bila kažnjena od strane roditelja i preudata.

Članica romske NVO

Prema istraživanju MICS 2013. za Crnu Goru, stepen prihvatanja porodičnog nasilja (od oca, brata, supruge, svekra) iznosi čak 41% među Romkinjama i Egipćankama i 53% među Romima i Egipćanima. Prihvatanje je preovlađujuće među ženama koje žive u siromašnijim i manje obrazovanim domaćinstvima.^{lxii} Rezultati istraživanja o nasilju u porodici, koje je Centar za romske inicijative sproveo 2014. Godine, potvrdio je da se žene i djevojčice Roma i Egipćana u svojim etničkim zajednicama dosljedno suočavaju s nasiljem (od strane oca, brata,

muža, svekra, pa čak i svekrve). Kao najčešći razlozi za nasilje u porodici, ispitanici su istakli tradiciju. U anketi, 50% ispitanica ističe da je ugovoren brak „loš po njih, da se u ugovorenom braku žene suočavaju s nasiljem, da u ugovorenom braku nema ljubavi, da je ugovoreni brak nešto strašno, da je to u stvari prinudni rad za ženu, da se u ugovorenom braku žena ne poštuje, da ona nema nikakva prava”.^{lxiii}

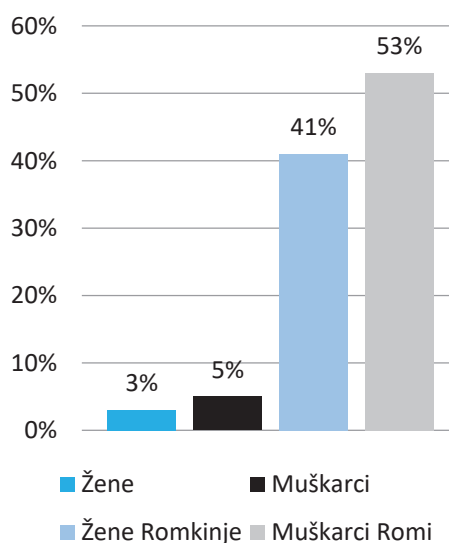
Imala sam dvije upale bubrega, ni jedan ni drugi bubreg mi nije radio sve od tih batina, imala sam rebra povrijeđena i svašta, ali rekla sam: „Nema veze, neću da ga prijavim, bog je gore.” U bolnici su me pitali kako ti tako mlada da ti ni jedan bubreg ne radi, a ja sam rekla da ne znam, nijesam ništa nikome pričala.

*Svjedočenje Romkinje
Ministarstvo za ljudska i manjinska prava
"Ugovoreni brak – ispovijesti Romkinja i
Egipćanki iz Crne Gore", str. 35*

Žene koje su preživjele nasilje u porodici često imaju ograničenu zaštitu od nasilja; kako unutar njihovih zajednica, tako i od formalnih institucija. Društvena tolerancija prema nasilju nad ženama u zajednici Roma i Egipćana utiče na članove zajednice da ga smatraju „normalnim ponašanjem“, te se stoga široko prihvata nasilje u porodici čak i među Romkinjama i Egipćankama. S druge strane, žene iz romske i egipćanske zajednice posebno su izolovane od većinske populacije, što im ograničava pristup javnim ustanovama i službama koje se bave nasiljem nad ženama. U slučajevima kada pristup uslugama nije fizički prepreka, kvalitet usluga i stav pružalaca usluga o nasilju nad ženama, posebno nasilju u porodici, vodi ka stvaranju barijera i smanjuje povjerenje žrtava prilikom obraćanja takvim službama.

Prema „Studiji o raspoloživosti i dostupnosti usluga podrške, kao odgovor na nasilje nad ženama i djevojkama: Nacionalni izvještaj Crna Gora“, iz 2016, bez obzira na neka poboljšanja u proteklom godinama u radu službenika javnih institucija sa žrtvama nasilja, štetne prakse – kao što su sumnja u svjedočenja žena, donošenje odluka u ime žena i žrtava nasilja, prezir prema istima ako ne postupaju po savjetu stručnjaka – i dalje se često prepoznaju u radu institucija. Predstavnici institucija često ne poštuju osjećaj straha žrtve, što rezultira malim brojem izdatih zaštitnih mjera, blagom kaznenom politikom i kontinuitetom nasilja koju ona doživljava, često čak i nakon napuštanja nasilne zajednice. Umjesto da tretiraju zlostavljanje kao rodno zasnovano nasilje i izabrani model ponašanja muškaraca, institucije često tretiraju nasilje kao sukobe između partnera, često uzrokovanih alkoholom, siromaštvom i drugim stresnim situacijama, ili da je nasilje nad ženama isključivo rezultat gubitka kontrole od

Slika 6: Stavovi prema nasilju u porodici, Crna Gora MICS 2013

Procenat muškaraca i žena starosti 15–49 godina koje smatraju da muž ima pravo da udari ili istuče svoju ženu/partnerku zbog bilo kojeg od pet

strane muškaraca, umjesto sistemska rodna nejednakost.^{lxiv}

Razvod i preudaja

Ne postoje podaci o učestalosti razvoda i preudaje, ali sudeći po studijama slučajeva i ispovijestima Romkinja, ni razvodi ni preudaje nijesu rijetka pojava. Kao što većina brakova nijesu registrovani, nijesu ni razvodi, što znači da opet izostaju zaštitne pravne mjere. Kao što je prepoznato u studiji „Ugovoreni brak jači od zakona”: „U slučaju pojave nasilja,

zloupotrebe i zlostavljanja nad mladom ženom (djevojčicom) koja ulazi u brak, novac postaje glavna prepreka koja stoji na putu izlaska žene iz kruga nasilja i povratka u roditeljsku kuću.”^{lxv} U zavisnosti od situacije, u slučaju razvoda braka, od mladinih roditelja se zahtijeva da vrate novac porodici mladoženje, što može dovesti do novog braka (i nove „prodaje nevjeste”) kako bi se dobio novac za vraćanje „duga”, o čemu svjedoči jedna Romkinja u „Ispovijestima Romkinja i Egipćanki iz Crne Gore”: „Drugi muž je za mene dao 1500 eura i te pare smo dali mom prvom mužu i njegovoj porodici.”^{lxvi}

GLOBALNI TRENDОВI U BORBI PROTIV DJEČJIH BRAKOVA

Međunarodni standardi kada su u pitanju dječji brakovi

U međunarodnom pravu dječji brak se smatra kršenjem ljudskih prava. Nekoliko međunarodnih instrumenata sadrži odredbe o dječjem braku. Ključni standardi koji su ratifikovani od strane najvećeg broja zemalja opisani su u nastavku.

Pravo na slobodnu i potpunu saglasnost za brak priznato je u **Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima (1948)**, uz priznavanje da saglasnost ne može biti „slobodna i puna“ kada jedna od uključenih strana nije dovoljno zrela da donese informisanu odluku o životnom partneru. Član 16.2 naglašava: „*Brak se sklapa samo uz slobodnu i potpunu saglasnost budućih supružnika.*“ Ovo pravo na pristanak na brak ponovo se potvrđuje u: Konvenciji o saglasnosti na brak, Minimalnom dobu za brak i registraciju braka (1964, član 1); Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (1966, član 23); i Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966, član 10.1).

Konvencija UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW, 1979) pred potpisnice stavlja obavezu bavljenja štetnim praksama koje pretežno utiču na djevojčice i žene.^{lxvii} CEDAW je utvrdio da praksa kakva je prisilni brak predstavlja oblik rodno zasnovanog nasilja. Član 16.1 (b) navodi da će države potpisnice preduzeti sve odgovarajuće

mjere za eliminaciju diskriminacije nad ženama po svim pitanjima koja se odnose na brak i porodične odnose, i posebno osigurati, na temelju ravnopravnosti muškaraca i žena: jednako pravo na slobodan izbor bračnog druga i stupanje u brak isključivo uz slobodnu i potpunu saglasnost. Član 16.2. CEDAW-a navodi da vjeridba i dječji brak nemaju pravnu snagu i da će se preduzeti sve neophodne radnje, uključujući i donošenje zakonskih propisa, kako bi se odredila minimalna starost za brak, te da je registracija brakova u zvaničnom registru obavezna. Komitet za eliminaciju diskriminacije nad ženama preporučuje da ova starost bude 18 godina i poziva države da odrede minimalnu starost za brak.^{lxviii}

Komitet **Konvencije UN o pravima djeteta (CRC, 1989)**, u svom **Opštem komentaru br. 4**, snažno preporučuje *državama potpisnicama da sagledaju i, tamo gdje je to potrebno, reformišu svoje zakonodavstvo i praksu kako bi povećale minimalnu starost za brak s roditeljskim pristankom i bez njega na 18 godina*, i za djevojčice i za dječake. U svom Opštem komentaru br. 13, CRC komitet stavlja dječje brakove na spisak radnji koje pripadaju kategoriji „tradicionalnih praksi“ na koje se poziva član 23. Komitet je takođe naglasio da, prilikom utvrđivanja minimalne starosne dobi za brak, države moraju da se pridržavaju cjelokupne Konvencije i njenih opštih principa, uključujući principe nediskriminacije (član 2), principe najboljeg interesa djeteta kao primarnog pitanja (član 3), prava na život i puni opstanak i razvoj (član 6) i poštovanje kapaciteta za razvoj djece (član 5). Član 24 (3) CRC zahtijeva od potpisnica da

„preduzmu sve efikasne i odgovarajuće mjere s ciljem ukidanja tradicionalnih postupaka koji štete zdravlju djece“.^{lxix}

Uz rastuće priznanje da su potrebne hitne akcije za rješavanje globalne prijetnje dječjeg braka, 1995. godine, **Pekinška deklaracija i Platforma za akciju** pozvali su vlade da usvoje i primjenjuju zakone, kako bi osigurali da se brak sklapa samo uz slobodnu i potpunu saglasnost budućih supružnika, i, pored toga, da donesu i sprovedu zakone koji se tiču minimalne zakonske dobi za saglasnost i minimalne starosne dobi za sklapanje braka, kao i da podignu minimalnu starosnu dob za brak gdje je to neophodno. Trenutno, velika većina zemalja s niskim i srednjim prihodom uspostavlja minimalnu starost braka na 18 godina, u skladu s međunarodnim obavezama.

Prepoznajući dječji, rani i prisilni brak kao ozbiljno kršenje ljudskih prava, **Savjet Evrope** je usvojio Rezoluciju 1468 (2005) Parlamentarne skupštine o prisilnim i dječjim brakovima i izrazio duboku zabrinutost zbog ozbiljnih i ponovljenih kršenja ljudskih prava i prava djeteta prisilnim i dječjim brakovima. Parlamentarna skupština Savjeta Evrope pozvala je nacionalne parlamente država članica Savjeta Evrope da prilagode svoje domaće zakonodavstvo, ako je to potrebno, kako bi se:

- 1 utvrdila ili podigla na 18 godina minimalna zakonsku starosna dob za žene i muškarce;
- 2 sprovedo obavezno prijavljivanje i upisivanje svakog sklopljenog braka od strane nadležnog organa u službenom registru;
- 3 uvela praksa obaveznog razgovora između matičara, mlade i mladoženje prije svečanog zaključenja braka i

dozvolilo matičaru koji sumnja u slobodu i potpunu saglasnost jedne ili obje strane da pozove obje osobe zajedno ili odvojeno na dodatni sastanak;

- 4 uzdržalo od priznavanja prisilnih brakova i dječjih brakova ugovorenih u inostranstvu, osim u slučajevima kada bi priznavanje bilo u najboljem interesu žrtava u pogledu efekata braka, posebno u cilju osiguranja prava koja nijesu mogli drugačije da potražuju;
- 5 omogućilo poništenje prisilnih brakova i eventualno automatsko poništenje takvih brakova.

Osim toga, Rezolucija 1740 (2010)^{lxx} Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope o položaju Roma u Evropi pozvala je države da osiguraju da romske djevojčice imaju jednake mogućnosti u obrazovanju, posebno srednjoškolskom obrazovanju, jer je previše romskih djevojčica dužno da napusti školovanje zbog roditeljskog i/ili pritiska zajednice vezanih za rani brak, adolescentske trudnoće i domaćinske i porodične odgovornosti te da se kao prioritet rješava problem nasilja u porodici u romskoj zajednici, posebno nasilja nad ženama i djevojčicama, kao i kršenje ljudskih prava u vidu prisilnih i dječjih brakova.

Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici prepoznaje i propisuje građanske posljedice prisilnih brakova i navodi da su potpisnice dužne preduzeti neophodne zakonodavne ili druge mjere kako bi osigurale da brakovi zaključeni pod prisilom mogu biti poništeni ili raskinuti bez nepotrebnog finansijskog ili administrativnog opterećenja po žrtvu.^{lxxi} Takođe, države su dužne da preduzmu mjere kako bi osigurale kriminalizaciju prisilnih brakova.

Istraživanje i najbolje prakse

S porastom problema na međunarodnom planu, u protekloj deceniji značajan fokus stavljen je upravo na dječje brakove. To je dovelo do izmjena zakonodavstva, političkih inicijativa, programa intervencije i istraživanja, sve s ciljem razumijevanja i rješavanja problema. Međutim, pomenute inicijative nijesu bile ravnomjerno raspoređene i prisutne u svim zemljama, već su bile više koncentrisane u regionima označenim kao „žarišta“, tačnije u Africi i južnoj Aziji,^{lxxii} gdje je učestalost pojave dječjih brakova veoma velika. Pored toga, najveći dio studija bavio se pitanjima učestalosti, posljedica i prijavljenih razloga ranih brakova, a ne efikasnim strategijama u sprečavanju dječjeg braka kao pojave. Međutim, s najnovijim intenzivnim istraživanjima, koja su sprovele vodeće istraživačke organizacije, institucije UN i druge međunarodne i nacionalne agencije, sada znamo mnogo više o obećavajućim strategijama za rješavanje problema dječjih brakova nego što smo to znali ranije. Izazov je u identifikaciji obećavajućih praksi koje su djelotvorno funkcionisale, jer je ograničena dokumentacija evaluiranih programa i rezultata ostvarenih kroz intervencije.

Prema studiji USAID-a iz 2007. godine,^{lxxiii} u kojoj je identifikovano i proučeno 66 programa putem veb-skeniranja,^{lxxiv} fokus većine programa bio je da promijeni osnovne socijalne norme koje su podržavale dječji brak kao praksu. Pregledani programi koristili su više ulaznih tačaka kako bi se direktno i indirektno bavili dječjim brakom. Većina programa bila je usmjerena na porodice i članove zajednice radi promjene normi i promovisali su obrazovanje djevojčica.

Malo njih su uključivali stvaranje ekonomskih mogućnosti za porodice i djevojčice (stvaranje prihoda i gotovinski podsticaji za porodice) i zaštitu prava (skloništa i stvaranje sigurnih mjesta za djevojčice, upis u matične knjige rođenih i registracija brakova itd.). Programi su koristili tzv. komunikaciju za promjenu ponašanja (eng. skr. BCC) i uključivali zajednice u širenje prilagođenih poruka, kako bi se promovisalo ponašanje koje vodi smanjivanju rizika, edukovale porodice, zajednice i djevojčice, kao i uticalo na zakone i politiku. Intervencije na senzitivizaciji zajednice i podizanju svijesti, socijalnom marketingu i edukaciji, kao i na izgradnji životnih vještina kod djevojčica – rasprostranjene su kroz većinu programa. Međutim, bilo je vrlo malo programa koji su se fokusirali na udate djevojčice i njihove potrebe, što ukazuje na to da je prioritet programa više na prevenciji pojave. Kako bi se riješio negativan uticaj dječjeg braka, koji uključuje visoku stopu nataliteta mladih i smrtnosti majke, od presudnog je značaja imati ciljane intervencije i za neudate i za udate djevojčice. Postoji potreba za programima koji udatim ženama olakšavaju pristup informacijama i uslugama u pogledu planiranja porodice, zdravstvenih usluga za majke, kao i prevencije i liječenja HIV-a.^{lxxv}

Izvještaj UNFPA-a 2012. „Marrying Too Young: End Child Marriage”, koji donosi zaključke na osnovu podataka o ovoj pojavi iz više zemalja, iz anketa sprovedenih u domaćinstvima – posebno Ankete o demografiji i zdravlju (*Demographic and Health Survey – DHS*) i Istraživanju višestrukih pokazatelja (MICS)^{lxxvi} i sistematske analize programa, politika i strategija za suzbijanje dječjeg braka – identifikuju pet ključnih pristupa koji se primjenjuju, a iz njih je izvučena i dragocjena pouka.

Oснаživanje djevojčica izgradnjom socijalnih i ekonomskih vještina

Omogućiti djevojčicama u riziku od dječjeg braka da steknu znanja i vještine i obezbijediti im bezbjedan prostor djeluju osnažujuće na djevojčice. Obećavajuće intervencije uključuju izgradnju životnih i stručnih vještina, pružanje informacija o njihovim pravima i mogućnostima, stvaranje sigurnih prostora za okupljanje djevojčica, gdje se djevojčice ohrabruju da razgovaraju o svojim životima, uključujući razgovore o seksualnom i reproduktivnom zdravlju, i da razvijaju društvene mreže. Dodatne vještine osnažuju djevojčice da prave informisane izbore, a stručno usavršavanje ih oprema vještinama da zarađuju za život. Sigurni prostori štite djevojčice od socijalne izolacije i olakšavaju njihovu saradnju s vršnjacima i mentorima. Uče ih kako da kolektivno prevazilaze izazove i da sarađuju na rješavanju problema. *Istraživači su istakli efikasnost intervencija koje motivišu djevojčice da teže alternativni ranom braku.*

„Berhane Hewan“ (Etiopija)

Strategije: Projekat je bio usmjeren na udate i neudate djevojčice uzrasta 10–19 godina u etiopijskoj oblasti Amhara. Takođe se bavio i porodicama i članovima zajednice. Programске strategije za ukidanje dječjeg braka i podršku djevojčicama u braku uključivale su promovisanje školovanja, funkcionalne pismenosti, životnih vještina, formiranje djevojačkih grupa, obezbjeđivanje školskog materijala, održavanje diskusija u zajednici o dječjem braku i uključivanje odraslih kao mentora za podršku djevojčicama. Projektom je, takođe, porodicama dodijeljena stoka kako bi kćerke zadržali u programu.

Rezultati (2004.–2006.): Vjerovatnoća da djevojčice uzrasta od 10 do 14 godina stupe u brak bila je 90% niža u poređenju sa sličnim selom (kontrolna grupa). Projekat je proširen na druge oblasti u Etiopiji.

Organizacije: Etiopijska vlada, Population Council, UNFPA, Fondacija UN, Fondacija Najk.

*Izvor: ICRW, 2011,
„Solutions to end child marriage“*

Kako djevojčice stiču povjerenje i samopoštovanje putem ovih intervencija, one uče da donose bolje odluke, da komuniciraju i efikasno pregovaraju, a njihove porodice i zajednice počinju da cijene njihove sposobnosti. Takve zajednice pokazale su veću otpornost na preovladavajuće društvene norme i preoblikovale su tradicionalne prakse, koje su negativno uticale na djevojčice.

Poboljšati pristup kvalitetnom formalnom obrazovanju za djevojčice

Globalni podaci ukazuju na to da prosječna „prelomna starosna tačka“ za stupanje u dječji brak korespondira s periodom kada djevojčice prelaze u srednju školu, u dobi od 14 do 15 godina. Dakle, promovisanje obrazovanja djevojčica, naročito na sekundarnom nivou, snažno je povezano s kasnijim stupanjem u brak. *Istraživanje je pokazalo da je za djevojčice u srednjoj školi do šest puta manja vjerovatnoća da se udaju dok su djeca, u poređenju s djevojčicama koje imaju malo obrazovanja ili su bez obrazovanja.*^{lxxvii} Boravak u školi pruža brojne pogodnosti za zaštitu djevojčica: one se nastavljaju percipirati kao djeca, škola im pomaže u razvijanju društvene mreže, donošenju odluka i dobijanju potrebnih znanja i vještina koje im pomažu u životu. Da bi djevojčice ostajale u školi, ključno je da srednjoškolsko obrazovanje bude besplatno i obavezno. Podsticaji poput besplatnih knjiga, uniforme, prevoza i stipendija pokazali su se efikasnim prilikom upisa i zadržavanja djevojčica. Škole treba da budu prijatne za djevojčice, tj. sigurne, inkluzivne i relevantne. Sistem obrazovanja ne bi trebalo da diskriminiše trudne i udate djevojčice. Nastavnici koji su obučeni za prepoznavanje faktora koji čine djevojčice sklonim napuštanju škole osjetljiviji su prema njihovim potrebama. Kontinuirana interakcija između

nastavnika/ca i roditelja pomaže učesnicima u školskim aktivnostima. Alternativni obrazovni programi za djevojčice koje nijesu u mogućnosti da se vrate u školu omogućavaju im da nastave proces obrazovanja.

Mobilizacija zajednice za transformaciju negativnih i štetnih društvenih normi

Odrasle osobe, posebno muškarci u porodicama i zajednicama, ključni su akteri u donošenju bilo kakve promjene u odnosu prema dječjim brakovima, jer su oni ključni donosioci odluka u vezi s tim da li će, kada i s kim djevojčica stupiti u brak. Intervencije koje ciljaju stvaranje povoljnog okruženja kroz promjenu stavova uključuju aktivnosti kao što su dijalog u zajednici, informisanje i edukacije, angažman muškaraca i razmjenu ključnih poruka putem lokalnih i

Korišćenje tradicije za sprečavanje dječjih brakova, Tostan (Senegal)

Strategije: Tostan, međunarodna nevladina organizacija iz Senegala, koristi kombinaciju neformalnog obrazovanja i socijalne mobilizacije kako bi osnažila zajednice, smanjila praksu dječjih brakova i sakaćenja ženskih genitalija. Lokalni facilitatori drže edukativne sesije, koje uključuju pitanja vezana za djecu, kao što su seksualno prenosive infekcije, HIV, kontrola rađanja i vremenski razmak između rađanja. Održavaju se javne rasprave i traži se podrška u odbacivanju štetnih praksi, uključujući i dječji brak. Program koristi afričku tradiciju plesa, poezije, pjesme kojom prenosi poruku i pridobija naklonost zainteresovanih strana.

Rezultat: Program je uspio da dovede do promjene znanja, stavova i ponašanja u 90 sela u kojima je sproveden, a ove promjene dodatno je osnažila javna deklaracija od strane oko 300 sela protiv praksi dječjeg braka i genitalnog sakaćenja.

Organizacije: Tostan, Center for Research in Human Development, Population Council, UNICEF, Macro International Inc.

Izvor: USAID, 2007,

„New Insights on Preventing Child Marriage-A Global Analyses of Factors and Programs“

masovnih medija. Pregled dokaza ukazuje na to da je mobilizacija zajednice najefikasnija u promjenama normi kada se koristi u kombinaciji s drugim intervencijama.^{lxxviii}

Unaprijediti ekonomsku situaciju djevojčica i njihovih porodica

Zbog praktikovanja miraza ili prodaje nevjeste, roditelji mogu imati koristi od rane udaje svojih kćerki, posebno u ekonomski osiromašenim porodicama. Programi koji promovišu ekonomsku sigurnost i pružaju novčane podsticaje bili su korisni u motivisanju porodica da zadrže svoje kćerke u školi na post-primarnom i sekundarnom nivou obrazovanja i da odlože brak. Podsticaji kao što su krediti, stipendije, uslovljena materijalna davanja i prilike za sticanje tehničkih i stručnih vještina, kao i za generisanje prihoda – pružaju olakšanje porodicama i mogu predstavljati održivu alternativu dječjim brakovima. Djevojčice s korisnim vještinama za sticanje prihoda mogu se smatrati dodatnom vrijednošću za porodicu i poboljšati njihov ekonomski položaj. Ovo može osnažiti djevojčice da imaju veću kontrolu nad svojim životom. Na primjer, gore pomenuti program „Berhane Hewan“ u Etiopiji dodijelio je stoku porodicama kao podsticaj da svoje kćeri zadrže u programu.

Unaprijediti pravno i političko okruženje

Velika većina zemalja s niskim i srednjim prihodima, s visokom rasprostranjenošću pojave dječjeg braka, uspostavila je minimalnu starosnu granicu za stupanje u brak na 18 godina i za dječake i za djevojčice, kao pružanje konkretnog instrumenta za zaštitu prava djevojčica. Međutim, **manjkavosti u zakonima, rijetko krivično gonjenje, blage kaznene**

Slika 7: Strategije za sprečavanje pojave dječjeg braka

mjere i neadekvatna primjena vode ka tome da se trenutna stopa dječjih brakova održi. Do 2014. godine, samo 16 zemalja širom svijeta (9%) držale su se

Nacionalni strateški okvir za ukidanje prakse dječjih brakova u Gani (2017–2026)

Ministarstvo za rodna pitanja, djecu i socijalnu zaštitu 2014. godine pokrenulo je Jedinicu za dječje brakove, kako bi koordinisalo vladinim naporima u vezi s dječjim brakovima kao pojavom u društvu. Vlada Gane pokrenula je 2016. godine kampanju Afričke unije za ukidanje dječjeg braka na nacionalnom nivou. Od tada je Ministarstvo za rodna pitanja, djecu i socijalnu zaštitu, kroz Jedinicu za dječje brakove, razvilo Nacionalni strateški okvir koristeći participativni proces. Strateški okvir uključuje okvir za monitoring i evaluaciju; operativni plan za 2017/18. i okvir za djelovanje. Gana je izuzetno aktivna u bavljenju problematikom dječjih brakova u svom regionu, s planovima da preuzme vodeću ulogu u angažovanju Ekonomske zajednice zapadnoafričkih država (ECOWAS) u dječjim brakovima. Takođe, Gana je zemlja u fokusu Globalnog programa UNICEF-UNFPA za ubrzanje akcije za ukidanje prakse dječjih brakova.

Izvor: Girls Not Brides, 2016, „Lessons learnt from national initiatives to end child marriage“

apsolutne minimalne starosti od najmanje 18 godina za brakove djevojčica bez propusta koji omogućavaju rani brak.^{lxxix}

Zakonodavstvo ne samo da pruža okvir za pravnu zaštitu, već i smjernice i legitimitet za djelovanje zainteresovanih strana. Svi zakoni i krivični zakonik zemlje moraju biti dobro usklađeni s ustavnim zaštitnim sredstvima i pravnom zaštitom koja se dodjeljuje djeci. Sprovođenje zakona i razvoj politika, strategija i akcionih planova s adekvatnim resursima od

ključnog su značaja za ostvarivanje prava djevojčica i zaštitu od dječjeg braka. Neophodno je preispitati običajno pravo, tradicionalne prakse i uvjerenja koja nijesu u skladu sa standardima ljudskih prava i uvesti socijalne programe koji pokreću javnu debatu, i to kroz primjenu zakonskih i administrativnih odredbi. Vjerski lideri i oni koji imaju uticaj u zajednicama moraju biti uključeni kako bi postali glas promjene za razvoj i zaštitu djevojčica u njihovim zajednicama.

Različite studije iz različitih zemalja pokazale su da je, pošto je dječji brak složeno pitanje s višestrukim uzročnim i posljedičnim faktorima, važno razmotriti korišćenje **višestrukog pristupa**, u različitim sektorima, kojim bi se podsticalo odlaganje stupanja u rani brak. Bilo kako bilo, programi koji najviše obećavaju kombinuju program izgradnje kapaciteta od koristi za djevojčice s aktivnostima mobilizacije zajednice. Ulaganje u djevojčice ima niz multiplikativnih efekata na nivou pojedinaca, porodice i zajednice.

BAVLJENJE PROBLEMATIKOM DJEČJIH BRAKOVA U CRNOJ GORI

Nacionalne obaveze

Prepoznajući rasprostranjenost prakse dječjeg i prisilnog braka, naročito u zajednicama Roma/kinja i Egipćana/ki, usljed složenih i međusobno povezanih faktora, i poštujući standarde ljudskih prava zagarantovanih Ustavom i pravnim sistemom Crne Gore, država je preduzela brojne korake za rješavanje ovog problema. Različite strategije razvijene su unutar i pod odgovornošću više ministarstava, kroz participativni i multidisciplinarni pristup. Ove strategije direktno ciljaju rane, dječje i prisilne nedozvoljene brakove ili se odnose na uzroke ili posljedice u vezi s njima.

Četiri ključne strategije, analizirane za potrebe ove studije, a koje se bave nepovoljnim socijalnim statusom Roma/kinja i Egipćana/ki, posebno ranjivošću na nezakonite dječje brakove i nasilje nad djecom su: 1) *Strategija za socijalnu inkluziju Roma/kinja i Egipćana/ki 2016–2020*; 2) *Strategija za zaštitu od porodičnog nasilja 2016–2020*; 3) *Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja 2017–2021 (s Akcionim planom)*; i 4) *Strategija za borbu protiv trgovine ljudima 2012–2018*.

Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2016–2020.

Strategija je razvijena u skladu s „Okvirom EU za nacionalne strategije integracije Roma“ (NRIS) pod okriljem Ministarstva

za ljudska i manjinska prava. Strateški pristupi na kojima je zasovan dokument su: integrativnost, dostižnost/ostvarljivost mjera, participacija romskog i egipćanskog civilnog društva, monitoring i evaluacija primjene Strategije, te posebna osjetljivost na inkluziju žena i djece. Strategija je usmjerena na sveobuhvatnu socijalnu inkluziju romske i egipćanske populacije, tako što obuhvata **7 ključnih područja**: stanovanje, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, zapošljavanje, pravni status, socijalni status i porodičnu zaštitu, kao i kulturu, jezik i identitet.

Sprečavanje dječjih brakova među djevojčicama iz romske i egipćanske zajednice jedan je od ciljeva u oblasti „Socijalni status i porodična zaštita“. Intervencije na ovom polju obuhvataju inicijative kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou, edukacije, kampanje o obaveznim zakonskim mjerama, kako bi se spriječilo zaključivanje nelegalnog dječjeg braka, formiranje timova za podršku, jačanje uloge saradnika u socijalnoj inkluziji i multidisciplinarnih timova i davanje prioriteta rješavanju romskih pitanja u lokalnim akcionim planovima.

Strategija jasno naglašava visok stepen ugroženosti žena i djevojčica iz romske i egipćanske zajednice zbog dvostruke diskriminacije koja postoji u ovoj zajednici (patrijarhalne norme koje ih stavljaju u podređen položaj u odnosu na muškarce) i opštoj populaciji (društvena izolacija povezane s preovlađujućim predrasudama). Stoga, postoji opšta saglasnost o postojanju **rodnog jaza** u svakoj sferi života ovih žena. Ipak, rodno osjetljive mjere, čiji je cilj razvoj i

osnaživanje žena i djevojčica, kao minimalnog standarda, primjenjuju se samo u nekoliko sektora koji imaju direktnu vezu sa ženama i djevojčicama.

Kada je u pitanju cilj koji se tiče **obrazovanja**, postoje dva rodno osjetljiva instrumenta/mjere za povećanje nivoa upisa pripadnika/ca romske i egipćanske populacije u srednju školu i na univerzitet, s posebnim naglaskom na upis djevojčica, kao i posebna mjera za prevenciju dječjih brakova u odjeljku vezanom za smanjenje drop-outa. Jasno se navode odgovornosti institucija za promovisanje upisa, sprečavanje napuštanja i reintegraciju djevojčica iz romske i egipćanske zajednice, ali pitanje obrazovanja već udatih djevojčica nije jasno artikulirano.

Postoji sam jedna mjera, u vezi s reproduktivnim zdravljem, pod ciljem koji se tiče **Zdravlja**, i ona se odnosi na **informativne kampanje** o značaju reproduktivnog zdravlja, iako su pokazatelji u ovoj oblasti veoma loši, npr. rano rađanje (36,9%), niska upotreba kontraceptivnih sredstava (4,1%) i visoka nezadovoljena potreba za istim (47,6%).^{lxxx}

Strategija zaštite od nasilja u porodici 2016–2020.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja (MRSS), zajedno s partnerima iz drugih resornih ministarstava, kao što su Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo prosvjete i Ministarstvo zdravlja, sprovode ovu Strategiju,^{lxxxi} koja ima **pet ključnih ciljeva**: poboljšati pravni okvir; ojačati administrativni i stručni kapaciteti i multidisciplinarni pristup, povećati nivo javne svijesti, poboljšati sistem institucionalne zaštite i poboljšati pristup pravdi i pravna zaštita. U okviru

svakog cilja postoje odgovarajuće aktivnosti s određenim vremenskim okvirom i ministarstvom odgovornim za ispunjavanje istih. **Akcionni plan pokriva tri intervencije, koje se odnose na Rome/kinje i Egipćane/ke**: 1) jačanje kapaciteta romskih i egipćanskih aktivista/kinja za pružanje usluga povjerljivog lica (lice u koje žrtva ima povjerenje i koja prisustvuje svim postupcima i radnjama u vezi sa zaštitom) u romskoj i egipćanskoj zajednici; 2) informisanje o institucionalnoj zaštiti za pripadnike/ce romske i egipćanske zajednice; i 3) izrada, i to u saradnji s romskim/egipćanskim nevladinim organizacijama, uputstva za postupanje i procesuiranje slučajeva prisilnih brakova, za policiju, centre za socijalni rad, škole, sudove i domove zdravlja.

Ovaj dokument^{lxxxii} je u fazi finalizacije i u njemu se navode odgovornosti nadležnih organa i koordinacioni mehanizmi u vezi s prepoznavanjem i zaštitom djeteta u riziku od dječjeg braka. Preporučuje se da se definiše specifična uloga romskih medijatora/ki u bavljenju ovom problematikom. Medijatori/ke, inače, blisko sarađuju s romskom i egipćanskom zajednicom po pitanjima obrazovanja, zdravstva, socijalnog uključivanja i stanovanja. Na primjer, saradnici/ce romski/egipćanski medijatori/ke mogu biti od pomoći u identifikaciji i izvještavanju o djeci koja su u riziku od stupanja u brak, mogu pokrenuti dijalog unutar zajednice o štetnim uticajima dječjeg braka i podržati centre za socijalni rad u praćenju razvoja situacije. Smjernice bi trebalo da sadrže i mjere za uključivanje već udatih djevojčica u škole, dok bi savjetovanje o kontracepciji i planiranju porodice za seksualno aktivne djevojčice i planiranje mjera bezbjednosti za žrtve porodičnog nasilja moglo biti u nadležnosti sektora zdravstvene zaštite.

Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja 2017–2021

Ova Strategija primjenjuje se na svu djecu uzrasta 0–18 godina, bez obzira na njihov pol, nacionalnost, nivo funkcionalnih sposobnosti, seksualnu orijentaciju ili bilo koju drugu ličnu osobinu, pri čemu MRSS ima ulogu koordinatora sprovođenja Strategije. Ista sadrži mjere za podizanje nivoa zaštite i svih drugih vidova pomoći djeci koja su doživjela nasilje. **Šest strateških ciljeva** bavi se unapređenjem zakonodavnog i institucionalnog okvira, osnaživanjem pravosudnog sistema, pokretanjem promjena u društvenim normama, razvojem životnih vještina i otpornosti kod djece i uspostavljanjem sistema monitoringa i evaluacije. Akcioni plan predstavlja veoma sveobuhvatan dokument i detaljno opisuje aktivnosti s jasnim pokazateljima učinka. Jedna veoma značajna aktivnost, među brojnim koje se navode, jeste i obuka medija, posebno u pogledu izvještavanja o svim vrstama nasilja nad djecom, što će pomoći u senzitivizaciji i obrazovanju građana, kao i u unapređivanju javnog diskursa na ovu temu. Dječji brak identifikovan je kao jedna od štetnih tradicionalnih praksi među Romima/kinjama i Egipćanima/kama, ali nema posebnih aktivnosti koje su vezane za kontekst niti indikatora učinka u pogledu rješavanja ovog pitanja. Međutim, detaljni plan za unapređenje kapaciteta stručnih radnika koji se bave djecom u različitim sektorima, a tiče se pružanja usluga koje su prilagođene djeci, doprinijeće unaprijeđenoj podršci i djeci žrtvama dječjeg braka.

Strategija za borbu protiv trgovine ljudima 2012–2018.

U skladu s međunarodnim standardima,^{lxxxiii} ova Strategija je razvijena kako bi se ostvario sveobuhvatni zakonodavni, institucionalni i organizacioni pristup u rješavanju ovog pitanja.^{lxxxiv} Fokusira se na jačanje koordinacije i partnerstva na lokalnom, nacionalnom i međunarodnom nivou u cilju efikasne i pravovremene identifikaciju potencijalnih žrtava trgovine ljudima i obezbjeđivanja kvalitetne i sveobuhvatne podrške. Kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima (u daljem tekstu: Kancelarija, sada pod okriljem Ministarstva unutrašnjih poslova), u svojstvu koordinacionog tijela oformila je radnu grupu^{lxxxv} s predstavnicima više ministarstava, Vrhovnog državnog tužilaštva, Vrhovnog suda, lokalnih organa, nevladinih organizacija i međunarodnih organizacija za praćenje operacionalizacije Strategije. U okviru Strategije, uspostavljen je integrisani i sveobuhvatni mehanizam za pružanje zakonodavne, sudske, administrativne i institucionalne podrške potencijalnim žrtvama i žrtvama trgovine ljudima. Jedan od ključnih mehanizama za osiguranje međuinstitucionalne saradnje, s jasno definisanim operativnim procedurama, predstavlja Memorandum o saradnji potpisan između Kancelarije i različitih pružalaca usluga.^{lxxxvi}

Strategija prepoznaje povezanost trgovine djevojčicama (i dječacima, ali u manjoj mjeri) iz romske/egipćanske zajednice s praksom sklapanja nelegalnih brakova i kupovine mlade. *Takvi slučajevi mogu se procesuirati u skladu sa članom 444 Krivičnog zakonika (trgovina ljudima).* Uloga lokalnih tijela i nevladinih organizacija prepoznata je kao ključna u izradi lokalnih akcionih planova i programa zaštite radi rješavanja problema

nelegalnih brakova i poboljšanja ukupne situacije Roma/kinja i Egipćana/ki.

Međutim, uticaj ove Strategije nije dovoljan. Prema izvještajima i završnim razmatranjima međunarodnih tijela (Komitet UN za socijalna, ekonomska i kulturna prava^{lxxxvii}, Izvještaj o trgovini ljudima iz 2017. godine^{lxxxviii}), broj sudskih postupaka u vezi s krivičnim djelima trgovine ljudima postepeno se smanjivao tokom godina, kao i broj lica identifikovanih kao žrtve ovog krivičnog djela. Do 2013. godine, statistički podaci odnose se samo na zvanično identifikovane žrtve trgovine ljudima, dok su od 2013. godine registrovane i potencijalne žrtve. U 2014. i 2015. godini registrovano je pet potencijalnih žrtava, dvije u 2014, a tri u 2015. godini – pri čemu su sve bile romske i egipćanske djevojčice ispod 18 godina. Tužilaštvo je jedan slučaj okvalifikovalo kao radnu eksploataciju u domaćinstvu, a ostale četiri kao nezakoniti brak,^{lxxxix} što znači da **nije podignuta nijedna optužnica za trgovinu ljudima**, a to je rezultiralo činjenicom da u periodu od 2014. do juna 2017. godine nije bilo zvanično identifikovanih žrtava trgovine ljudima. Još jedan veliki problem ostaje rehabilitacija i reintegracija žrtava, usljed vrlo ograničenih resursa za ove programe.^{xc}

Lokalni akcioni planovi (LAP)

Pored nacionalnih strategija, postoje i lokalni akcioni planovi (LAP), koje su razvile i usvojile opštine u cilju inkluzije Roma/kinja i Egipćana/ki, posebno djece. Između ostalog, LAP obuhvata mjere i aktivnosti usmjerene na poboljšanje položaja djece iz romske i egipćanske zajednice u oblastima obrazovanja, zaštite i njihove integracije u lokalnu zajednicu.^{xc} Prema „Studiji o raspoloživosti i

dostupnosti usluga podrške, kao odgovor na nasilje nad ženama i djevojkama: Nacionalni izvještaj Crna Gora^{xcii}, dvadeset jedna od dvadeset dvije opštine (ne računajući Petnjicu i Gusinje) razvile su lokalne planove za unapređenje socijalne inkluzije – razvijajući servise socijalne zaštite. Svaka opština prepoznala je žrtve nasilja kao jednu od prioritarnih grupa. Lokalni planovi za rodnu ravnopravnost, usvojeni u nekoliko opština, takođe prepoznaju ovu ciljnu grupu i niz planiranih mjera za poboljšanje stanja u ovoj tematskoj oblasti. Međutim, nijesu svi LAP identifikovali i za prioritet postavili pitanje prisilnog braka, ali se to preporučuje Strategijom za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana.

Neki **uobičajeni nedostaci u svim pregledanim strategijama** i smjernicama uključuju ograničenost u pogledu dostupnosti razvrstanih kvantitativnih i kvalitativnih podataka, zasnovanih na evaluacijama ili istraživanjima u strateškim dokumentima. Ovo predstavlja izazov za kreiranje strategija zasnovanih na dokazima, kao i za programsko planiranje i razvoj. Većina indikatora postavljena je na nivou aktivnosti, što ostavlja veliki prostor za razvoj pokazatelja na nivou ishoda i učinaka.

Određena ministarstva i javni organi neće prikupljati i čuvati određene podatke. Od različitih izvora ćete čuti da, ovdje u Crnoj Gori, ljude ne smijete da pitate za etničku pripadnost. Politički je nekorektno. Neka ministarstva imaju podatke, na primjer Ministarstvo prosvjete ima podatke jer dijeli besplatne udžbenike djeci iz romske i egipćanske zajednice, dok Ministarstvo rada i socijalnog staranja neće prikupljati takve podatke. Dakle, nema jedinstvenog pristupa.

Predstavnik međunarodne NVO

Iako se nacionalni i lokalni strateški planovi razvijaju u konsultaciji s ključnim

zainteresovanim stranama, ima jako malo dokaza o angažovanju onih koji imaju uticaj u zajednici i, što je najvažnije, s djecom koja su direktno pogođena ovim pitanjem. Na zajednicu se više gleda kao na primaoca usluga, a ne saveznika u procesu društvenih promjena. U određenim strategijama i akcionim planovima predviđena je uloga medija, na primjer u Strategiji za prevenciju i zaštitu djece od nasilja 2017–2021, ali zagovaranje u medijima i javne kampanje o problemima s kojima se suočavaju žene i djevojčice, poput dječjeg braka u romskoj i egipćanskoj zajednici, treba da bude zastupljenije.

Što se tiče opredjeljivanja finansijskih sredstava, godišnji akcioni plan sadrži budžet i izvore finansiranja, no ipak, postoji nesrazmjerna zavisnost od međunarodnih izvora i donacija za aktivnosti na prevenciji dječjih brakova ili porodičnog nasilja.

ograničena.

Problem je u tome što su sredstva za izgradnju kapaciteta zainteresovanih strana vrlo

Predstavnik NVO

Zapažanja i preporuke međunarodnih komiteta

Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama, tj. CEDAW komitet, izrazio je zabrinutost u vezi s oba periodična izvještaja Crne Gore,^{xciiii} navodeći da je praksa ugovorenog i prisilnog dječjeg braka još uvijek rasprostranjena unutar romskih i egipćanskih zajednica. Dalje je navedeno da visok stepen rasprostranjenosti dječjih i prisilnih brakova u ovim zajednicama često dovodi do rane trudnoće.

Primijećeno je, sa zabrinutošću, da je značajan broj djevojčica koje su žrtve dječjeg i/ili prisilnog braka ili suživota s odraslim muškarcem ujedno i žrtve seksualne eksploatacije. Komitet je zabrinut zbog činjenice da država članica nije učinila veći napor da identifikuje djecu žrtve i da adekvatno goni i sankcioniše počinioce takvih krivičnih djela.

Komitet je 2017. godine preporučio državi članici da ojača svoje napore na podizanju svijesti među zajednicama Roma/kinja, Aškalija/ki i Egipćana/ki o zabrani prisilnog i dječjeg braka, kao i o štetnim uticajima na mentalno i reproduktivno zdravlje djevojčica; da identifikuje, izbavi i zaštiti žrtve prisilnog suživota ili dječjeg i/ili prisilnog braka, kao i onih koji su izloženi seksualnoj eksploataciji nakon braka; striktno sprovodi zabranu prisilnog suživota ili dječjeg i/ili prisilnog braka, posebno u slučajevima dalje seksualne eksploatacije žrtve, kao i da adekvatno goni i sankcioniše počinioce takvih djela; i da podigne starosnu granicu za sklapanje braka na 18 godina.

Iako je 2010. godine *Komitet za prava djeteta* izrazio pohvale za razne korake koje je država preduzela da uskladi nacionalno zakonodavstvo, kako bi osigurala veću usklađenost s Konvencijom, izražena je i zabrinutost u vezi s nedostacima i date su različite preporuke.

U pogledu člana 1 Konvencije, jedan od ključnih razloga za zabrinutost Komiteta predstavljalo je odsustvo definicije djeteta u domaćem zakonodavstvu i nedostatak jasnosti u korištenju termina djeteta, maloljetnik i maloljetnički. Komitet je državi preporučio da usvoji jasnu odredbu o definiciji djeteta. Takođe, Komitet je izrazio zabrinutost što država potpisnica eksplicitno nije kriminalizovala prodaju djece, dječju prostituciju i dječju pornografiju, kako je definisano

članovima 2 i 3 Opcionog protokola. Komitet je preporučio državi da izmijeni i u potpunosti uskladi svoj Krivični zakonik s članovima 2 i 3 Opcionog protokola i da obezbijedi da sva djeca mlađa od 18 godina budu potpuno zaštićena istim.

Ističući da je država članica uvela princip „najboljeg interesa djeteta” (član 6 Konvencije pod Opštim načelima) u neke od svojih zakona, primijećeno je da se ovaj princip još uvijek ne odražava dovoljno u svim zakonodavnim i političkim rješenjima koja se tiču djece i da se isti ne primjenjuje na odgovarajući način kada su u pitanju sudski i administrativni organi. Komitet je preporučio državi da preduzme sve odgovarajuće mjere, kako bi osigurala da princip najboljeg interesa djeteta, u skladu s članom 3 Konvencije, bude adekvatno integrisan u sve zakonske odredbe i primijenjen u praksi u sudskim i upravnim odlukama i u programima, projektima i uslugama koji utiču na djecu. (Do sada je to učinjeno u Porodičnom zakonu, zahvaljujući amandmanima iz 2016. godine.)

Vezano za članove 28, 29 i 31 Konvencije, koji se odnose na obrazovanje, slobodno vrijeme i kulturne aktivnosti, Komitet je pozdravio reformu obrazovanja, kao i napore koji se preduzimaju za bolje integrisanje romske/egipćanske djece u redovne škole. Međutim, Komitet je bio zabrinut zbog ograničenih postignuća kroz ove mjere. Komitet je preporučio državi da poveća kvalitet škola i osigura da obrazovanje bude *de facto* besplatno; da ojača svoje napore da se djeca Roma, Aškalija i Egipćana integrišu u sistem opšte škole poboljšanom obukom nastavnika, revizijama kurikuluma i odgovarajućim metodama nastave i učenja, kao i intenziviranim obrazovanjem i učešćem roditelja; da preduzme mjere za efikasno rješavanje veće stope napuštanja škole kod romske/egipćanske djece i obezbijedi da se romske/egipćanska djeca

na adekvatan način pripreme za visoko obrazovanje i stručnu obuku; te i da se prikupe adekvatni statistički podaci o obrazovanju.

Prepoznajući zakonodavna rješenja, donesena u cilju borbe protiv trgovine ljudima, Komitet je istakao rasprostranjenost pojave nacionalne i prekogranične trgovine ljudima, posebno romske/egipćanske djece i izbjegličke djece, i neadekvatnu primjenu zakona u praksi. Jedna od ključnih preporuka Komiteta bilo je jačanje zaštite žrtava trgovine ljudima, uključujući prevenciju, socijalnu reintegraciju, pristup zdravstvenoj zaštiti i psihološku pomoć i slobodan pristup pravnoj pomoći.

U pogledu prikupljanja podataka, Komitet je preporučio državi da, uz podršku svih relevantnih partnera, uspostavi konsolidovani sistem za sveobuhvatno prikupljanje i analizu podataka, kako bi se efikasno analizirao, pratio i procijenio uticaj zakona, politika i programa. Komitet je naglasio da podaci treba da obuhvate svu djecu do 18 godina starosti, da budu razvrstani, između ostalog, prema uzrastu, polu, etničkom ili socijalnom porijeklu, s urbanih/ruralnih područja, s naročitom pažnjom na djecu koja imaju pravo na posebne zaštitne mjere.

U oktobru 2017. godine, Komitet za prava djeteta objavio je spisak dodatnih pitanja za Vladu Crne Gore vezano za drugi i treći periodični izvještaj, kojim se traže dodatne informacije o uložnim naporima da se usvoji jasna odredba o definiciji djeteta u kompletnom nacionalnom zakonodavstvu, posebno vezano za izuzetke za brakove ispod 18 godina starosti. Traže se i informacije o mjerama preduzetim u cilju dostizanja univerzalnog upisa u matičnu knjigu rođenih, kao i o mjerama za obezbjeđivanje inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja za svu djecu. Isto tako, traže se ažurirane statističke informacije razvrstane po uzrastu, polu, etničkom i

nacionalnom porijeklu, geografskoj lokaciji i socio-ekonomskom statusu u posljednje tri godine, između ostalog, o dječjim brakovima.^{xciv}

Pravni okvir

Kao kandidat za pridruživanje Evropskoj uniji (EU) i potpisnica međunarodnih ugovora, kao što su CRC, CEDAW, Lanzarote i Istanbulska konvencija, Crna Gora je sprovela važne reforme u cilju očuvanja ljudskih i dječjih prava svojih naroda. Zakonodavni okvir je sada u velikoj mjeri usaglašen s međunarodnim instrumentima za ljudska prava, uspostavljanjem važnih zakona, kao što su: Zakon o rodnoj ravnopravnosti (2007, dopunjen 2015); Zakon o zabrani diskriminacije (2010); Zakon o zaštitniku ljudskih prava i sloboda (2011, dopunjen 2014); Zakon o zaštiti od nasilja u porodici (2010); i Porodični zakon (2007, dopunjen u 2016. godini). Sva ova zakonska rješenja garantuju ravnopravnost žena i muškaraca i posebnu zaštitu djeteta od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i bilo kog drugog oblika eksploatacije i zlostavljanja.

Između 2010. i 2016. godine Crna Gora je uložila značajne napore u jačanje pravnog okvira koji se odnosi na porodično nasilje. Ovo podrazumijeva **Zakon o zaštiti od nasilja u porodici** i izmjene i usvajanje novih zakona, kako bi se omogućila potpuna primjena pomenutog **Zakona**. Skupština Crne Gore je 2015. godine usvojila **Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći**. Amandmanima je omogućena besplatna pravna pomoć žrtvama porodičnog nasilja prema Zakonu o zaštiti od od nasilja u porodici, kao i žrtvama krivičnih djela porodičnog nasilja ili trgovine ljudima. **Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti** usvojen

je 2013. godine^{xcv}, a njime se uvode sveobuhvatnije mjere zaštite djece i pristupa uslugama. **Izmjenama Krivičnog zakonika** iz jula 2013. godine^{xcvi} uvedene su dvije nove zaštitne mjere, odnosno naređenje o zabrani približavanja (član 77a) i udaljenje iz stana (član 77b). **Zakon o naknadi štete žrtvama nasilnih zločina**, koji predviđa novčanu naknadu žrtvama izdvojenu iz državnog budžeta, usvojen je 2015, ali će stupiti na snagu nakon pristupanja Crne Gore EU.

Uprkos uspostavljenim ustavnim mehanizmima i pravnim okvirom koji se odnose na zaštitu od nasilja, te zaštitu od nasilja u porodici i nad djetetom, ugovoreni i prisilni brakovi u romskoj i egipćanskoj zajednici i dalje opstaju kao pojava. Ovo pitanje je potegla većina lokalnih nevladinih organizacija, a posebno Centar za romske inicijative i međunarodna tijela koja prate i razmatraju položaj žena i djece u zemlji. Važno je razumjeti kako zakon definiše i kako se odnosi prema pitanju dječjeg i prisilnog braka.

Brak, porodični odnosi i dječja prava uređeni su Ustavom i Porodičnim zakonom, mada se neke odredbe mogu naći i u drugim zakonima, posebno u Krivičnom zakonu. Brak se zasniva na slobodnoj odluci muškarca i žene da stupe u brak pred nadležnim državnim organom, na ravnopravnosti, uzajamnom poštovanju i pomaganju (član 3 i član 25, Porodični zakon). Brak je nevažeći ako supružnici nijesu dali svoju saglasnost ili ako brak nije zaključen pred nadležnim organom (član 46). Vanbračna zajednica koja traje najmanje tri godine izjednačena je s bračnom zajednicom u pogledu prava na međusobno izdržavanje i drugih imovinsko-pravnih odnosa – ili i ranije ako je u vanbračnoj zajednici rođeno zajedničko dijete (član 12, Porodični zakon).

Dijete se definiše kao svaka osoba mlađa od 18 godina života (član 5), kada stiče potpunu poslovnu sposobnost (član 13, Porodični zakon). Zakon navodi da će „prava djeteta biti nedjeljiva, uzajamno povezana i ostvarivana u cjelosti”, a država je obavezna da poštuje i unapređuje prava djeteta i preduzima sve neophodne mjere kako bi djecu zaštitila od zanemarivanja, zlostavljanja, eksploatacije i diskriminacije (član 5). Svako ima obavezu da postupa u najboljem interesu djeteta u svim radnjama koje su direktno ili indirektno vezane za dijete. Definicija djeteta drugačije je postavljena u Krivičnom zakonu. Prema članu 142 Krivičnog zakonika, osoba koja nije navršila 14 godina kategoriše se kao **dijete**; **maloljetnik** je lice koje je napunilo 14 godina, ali još uvijek nema 18 godina, dok je **maloljetno lice** ono koje nije navršilo 18 godina. Definicija djeteta u Krivičnom zakoniku, posebno kada se tumači zajedno s drugim odredbama ili zakonima, može dovesti do konfuzije i povećanja ranjivosti dece. Na primjer, član 206 Krivičnog zakona kriminalizuje obljubu ili s njom izjednačen čin nad djetetom, predviđajući strožu kaznu ukoliko je seksualni čin rezultirao ozbiljnom tjelesnom povredom, do dječje trudnoće ili smrti, ili gdje je takvo krivično djelo izvršilo više lica. Minimalna zakonska granica za stupanje u seksualni odnos je na taj način implicitno postavljena na 14 godina, što je niže od doba seksualne saglasnosti u većini zemalja EU^{xcvii} i većine zemalja Evrope i centralne Azije, gdje je granica najčešće postavljena na 16 godina.^{xcviii} Svrha uspostavljanja minimalne starosti za saglasnost je da se adolescenati zaštite od seksualnog zlostavljanja i od posljedica rane seksualne aktivnosti na njihova prava i razvoj.^{xcix} U slučaju dječjih, ranih i prisilnih brakova, ova pravna definicija može imati dalekosežan uticaj. Dalje, u stavu (4) istog člana predviđeno je da učinioci ovog djela neće biti kažnjeni pod

uslovom da ne postoji značajnija razlika u duševnoj i tjelesnoj zrelosti između učinioca i djeteta. Kriterijumi upoređivanja sposobnosti i razvoja učinioca i djeteta nijesu jasno artikulisani.

Iako ne postoji jasna definicija o dječjem braku u Porodičnom zakonu ili Krivičnom zakonu Crne Gore, član 24 Porodičnog zakona (Odjeljak „Sklapanje braka/uslovi za punovažnost braka”) navodi da **lice mlađe od 18 godina ne može da stupi u brak, međutim, izuzetno, sud može dozvoliti sklapanje braka s djetetom starijem od 16 godina**. Postupak je opisan u Zakonu o vanparničnom postupku. Vrijedi dodatno sagledati i primjenu Zakona o vanparničnom postupku, jer to prevazilazi okvire ove studije.

Na praksu dječjeg braka ukazuju različiti pojmovi u strateškim dokumentima i pravnom okviru, kao što su ugovoreni brak, prisilni ugovoreni brak, nedozvoljeni brak, maloljetnički brak, ništav brak. Ovi izrazi su međusobno povezani iako imaju specifične implikacije. Bilo bi korisno dati definicije u svim političkim i pravnim dokumentima, kako bi se osiguralo razumijevanje. Da bi se naglasila ranjivost u pogledu godina starosti i/ili kršenja dječjih prava, globalna praksa je korištenje „dječjeg braka” kao krovnog pojma.

Za krivično gonjenje brakova u romskoj i egipćanskoj zajednici najčešće se primjenjuje **član 216 Krivičnog zakonika** (Vanbračna zajednica s maloljetnikom). Ovaj član propisuje kaznu zatvora za odraslu osobu koja živi u vanbračnoj zajednici s maloljetnikom (par. 1) ili za roditelje (ili staratelje) koji dozvoljavaju maloljetniku da živi s drugom osobom ili ga podstiču na takvu vanbračnu zajednicu (član 216, stav 2), u trajanju od 3 mjeseca do 3 godine. Međutim, član 216 Krivičnog zakonika (st. 4) propisuje da se gonjenje neće preduzeti ako se brak zaključi tokom vanbračne zajednice s maloljetnikom (prema definiciji Krivičnog zakona,

osobom između 14 i 18 godina^c) ili će gonjenje biti obustavljeno ako je već preduzeto. Ova odredba nije u skladu s Porodičnim zakonom Crne Gore, kojim se definiše da brak ne može biti zaključen prije 18 godina života, osim ako ga sud ne odobri u izuzetnim okolnostima, i to ako je dijete starije od 16 godina, u skladu s posebnim zakonom.

Član 214 Krivičnog zakonika obezbjeđuje zaštitu od prisilnog braka, navodeći da je za svakoga ko koristi silu ili prijetnju da primora drugu osobu da zaključi brak predviđena zatvorska kazna u trajanju od šest mjeseci do pet godina. Zanimljivo je da član 214, stav 3 predviđa da se prije krivičnog gonjenja brak prvo mora proglasiti nevažećim, što može ograničiti primjenu odredbe u praksi i dodatno opteretiti žrtvu^{ci}. Pored toga, OEBS preporučuje dopunu člana 214, u skladu sa članom 37, stav 2 Istanbulske konvencije, kako bi se inkriminisalo „namjerno namamljivanje odraslog lica ili djeteta na teritoriju članice ili države koja nije njena odnosno njegova država prebivališta, s ciljem prinude tog odraslog ili djeteta da stupi u brak”^{cii}. Ova preporuka uvažena je izmjenama i dopunama Krivičnog zakonika 2017. godine. Dalje, preporučuje se izmjena člana 138 Krivičnog zakonika, koja se odnosi na krivično gonjenje crnogorskih državljana ili stanovnika koji su počinili krivično djelo u inostranstvu, kako bi se osiguralo da pravila o nadležnosti nad zločinima nasilja nad ženama (uključujući prisilni brak) ne zavise od prijave oštećene strane, već da se umjesto toga u potpunosti uskladi s članom 44 Istanbulske konvencije, s obzirom na to da žrtve prisilnog braka pod prinudom ne mogu dati izjave ili su primorane da povuku svoje prijave o krivičnom djelu ili protiv počinioca.^{ciii} Potrebno je preduzeti dodatne mjere u skladu s članom 55 Istanbulske konvencije, kojim se predviđa da istrage ili krivično gonjenje pojedinih

krivičnih djela (uključujući prisilni brak) ne budu u potpunosti zavisni od prijave žrtve. Štaviše, postupak bi trebalo da se nastavi čak i ako žrtva povuče svoju izjavu ili prijavu.^{civ}

Član 53 Porodičnog zakona omogućava da poništenje braka zaključenog pod prinudom ili putem dovođenja u zabludu može tražiti samo supružnik koji je bio prisiljen ili doveden u zabludu prilikom stupanja u brak. Međutim, poništenje braka ne može se tražiti ako je prošlo godinu dana od dana prestanka prinude ili saznanja o postojanju zablude, a supružnici su živjeli zajedno za to vrijeme. U praksi, žrtvi može biti teško da dokaže da prinuda nije prestala, a i rok od jedne godine može biti neuobičajeno restriktivan. Međunarodni primjeri dobre prakse ukazuju na to da se preporučuje ukidanje ili produženje vremenskih rokova za podnošenje zahtjeva za poništenje kako bi se zaštitile žrtve prisilnog braka, jer mnoge žrtve nemaju dovoljno samopouzdanja da ospore svoju situaciju u prvim godinama braka ili možda neće moći da dokažu da prinuda nije prestala, što bi im onemogućilo da podnesu zahtjev za poništenje braka.

Od 2014. do kraja 2016. godine (anonimno) prijavljeno je 40 slučajeva o namjeravanim, planiranim i potencijalnim slučajevima ugovorenog dječjeg braka policiji i Centru za socijalni rad i ovi slučajevi su spriječeni. Nažalost, nijedan od ovih slučajeva nije bio krivično gonjen, jer je bilo teško dokazati bilo šta što bi sud mogao da prihvati.

Postoji veoma mali broj krivičnih postupaka zato što postoji vrlo malo dokaza [krivičnog djela/prekršaja], ali to se može riješiti ako bi se gonilo zbog namjere izvršenja krivičnog djela. Time što se ne inkriminiše namjera, Romi i Egipćani dobijaju pogrešnu poruku. To jest, oni su slobodni da rade šta hoće.

Predstavnica romske NVO

Član 444 (Trgovina ljudima) Krivičnog zakonika, koji određuje ozbiljniju kaznu, primjenjuje se u slučajevima gdje su maloljetnici izvedeni iz zemlje zbog sklapanja „nezakonitog braka”, međutim, ne postoje slučajevi krivičnog gonjenja po ovom pitanju još od 2014. godine.^{cv} Pored nepostupanja u mnogim slučajevima, postoji tendencija krivičnog gonjenja krivičnog djela trgovine ljudima, prema čl. 209 ili 210 KZ (Podvođenje i ugovaranje seksualnih odnosa, odnosno posredovanje u prostituciji), što vodi blažim kaznama nego za trgovinu ljudima.

Godine 2013. izmijenjen je Krivični zakonik (član 444 je revidiran tako da uključuje i zaključivanje nedozvoljenih brakova kao povod za krivično gonjenje prema ovom članu). Nažalost, pravni zastupnici pokušavaju da pronađu slabe tačke u formulaciji. Tako smo s teorijskog i pravnog aspekta prešli na jezička pitanja. Zbog takvog teksta, mi još uvijek nemamo nijedan slučaj presude po ovom članu koji se tiče trgovine ljudima (zbog nedozvoljenog braka).

Službenik centra bezbjednosti

Postoji problem s definicijama u Porodičnom zakonu i Krivičnom zakoniku, naročito u slučaju prvog i veoma je malo rješenja. Korištenje formulacije „zaključivanje nedozvoljenog braka” je problematično, jer ovi brakovi nijesu zaključeni i mi govorimo o neformalnoj vanbračnoj zajednici između djevojčica starosti 13, 14 ili 15 godina sa starijim dječacima.

Predstavnica romske NVO

Studija slučaja 2 daje koristan uvid u slabosti koje postoje u primjeni zakona. Uprkos pravovremenoj prijavi, hitnoj

akciji izvršnog tima u svim opštinama putem efikasne koordinacije i komunikacije, krivično djelo povezano s predmetom nije bilo moguće dokazati i stoga nije ni došlo do suda pošto optužnica nije bila primjenjiva. Iako je spriječeno krivično djelo i eventualni prekršaj, nije moglo biti dokazano krivično djelo izvršitelja koji je imao namjeru da postupi na nezakonit način niti se on mogao kazniti. Izgleda da postoji vrlo ograničen broj situacija u zakonodavstvu u kojima je namjera izvršenja krivičnog djela kažnjiva (kao u slučaju pokušaja ubistva). Iako su predstavnici nadležnih državnih organa uspjeli da osujete ovaj konkretan slučaj sklapanja braka, upitno je da li je to imalo krajnjeg efekta da odvraća porodicu od ponovnog pokušaja da uda maloljetnu djevojčicu.

Većina ispitanika/ca, koji/e su se direktno i indirektno bavili slučajevima dječjeg i prisilnog braka, zaključili/e su tokom ključnih informativnih intervju-a da je izuzetno teško dokazati i inkriminisati slučajeve dječjeg braka. Mnogi od njih su problem pripisali nedostatku jedinstvene definicije dječjeg braka u zakonskom okviru, kao i primjeni zakonskih odredbi koje su nejasne ili ne odražavaju samu prirodu pojave. Stoga, većina slučajeva ne uspijeva da dođe do faze presude. Neki od ispitanika/ca ukazali/e su na to da „namjeravano izvršenje krivičnog djela takođe treba krivično goniti pošto je postojala namjera da se ta radnja izvrši”. Ovo je posebno važno za sprečavanje slučajeva dječjeg braka, jer ne postoji ništa što porodice odvraća da ponovo organizuju sklapanje braka svoje maloljetne djece nakon neuspjelog pokušaja.

Studija slučaja 2: Dječji brak u pokušaju?

Centar za romske inicijative (CRI) iz Nikšića obaviješten je da je u porodici u naselju Talum u Beranama ugovoren brak između 13-godišnjeg djeteta i bliskog srodnika iz Bijelog Polja (vjerovatno slučaj incesta) uz saglasnost majke djevojčice za cijenu oko 1.000 eura.

CRI je obavijestio policajce nikšićkog Centra bezbjednosti o postojanju krivičnog djela – sklapanje vanbračne zajednice s maloljetnikom (član 216 Krivičnog zakona), kao i o eventualnom postojanju drugog krivičnog djela ili prekršaja. Kasnije je Centar za bezbjednost u Beranama informisan o incidentu.

Na osnovu izvještaja CRI, Centar bezbjednosti u Beranama preduzeo je mjere i radnje za okončanje dječjeg ugovorenog braka, u čemu su uspjeli. O

događaju je obaviješten Osnovni državni tužilac iz Berana, međutim, u samim radnjama u vezi s ovim događajem nijesu pronađeni elementi krivičnog djela.

Dalje, CRI je zatražio od Centra bezbjednosti u Beranama, u saradnji s Centrom za socijalni rad, da preduzmu mjere za zaštitu djeteta i da, u skladu s članom 37 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, traži mišljenje Centra za socijalni rad iz Berana o urednosti pohađanja nastave djevojčice, kao i o porodičnoj situaciji, a zatim, u slučaju prekršaja, da dostavi odgovarajući izvještaj nadležnom Sudu za prekršaje.

Centar bezbjednosti Berane kasnije je obavijestio CRI da se isti konsultovao s Osnovnim državnim tužilaštvom u Beranama u vezi s izvještajem.

Međutim, Tužilaštvo je ukazalo na to da je, uzimajući u obzir mjesto gdje se događaj dogodio, događaj bio u nadležnosti Osnovnog državnog tužilaštva u Bijelom Polju. O slučaju je informisan Centar bezbjednosti u Bijelom Polju. Centar bezbjednosti u Beranama više nije mogao da pronađe porodicu djeteta u Beranama. Centar bezbjednosti u Bijelom Polju pronašao je dijete u Bijelom Polju i ispitao je u prisustvu radnika iz Centra za socijalni rad Bijelo Polje. Majka i dijete su negirali prijave, navodeći da je dijete bilo u posjeti rođacima. Na kraju su se vratili u Berane.

Centar bezbjednosti u Bijelom Polju konsultovao se s Osnovnim državnim tužiocem u Bijelom Polju, ali je zaključeno da nema elemenata krivičnog djela.

Studija slučaja Centra za romske inicijative

Institucionalni okvir i mehanizmi implementacije

Pravosudni sistem i državno tužilaštvo

Žrtve uvijek stavljamo na prvo mjesto i kreiramo individualni plan. Upoznamo ih s planom, ali nijesam siguran da sve institucije razmišljaju na isti način. Kao što je ranije rečeno, optužnice se podižu u skladu s Krivičnim zakonikom, ali se još nije dogodilo da dođe do krivičnog gonjenja. U ovakvim slučajevima, počinioči se uvijek gone zbog vanbračne zajednice s maloljetnikom, što implicira vrlo blagu kaznu.

Predstavnik Vlade

Pravosudni organi rade na efikasnom sprovođenju svih zakonskih mogućnosti, uz pretpostavku hitnog uspostavljanja saradnje između nadležnih organa koji učestvuju u otkrivanju i suzbijanju krivičnih djela u kojima se djeteta pojavljuju kao oštećena strana. U takvim slučajevima, tokom postupka, rukovode se najboljim interesom djeteta, u skladu s članom 5 Porodičnog zakona, i dužni su da postupaju što je moguće hitnije. Očekuje se da sve izjave od djeteta uzimaju u prisustvu psihologa ili stručnog radnika Centra za socijalni rad, koji posjeduje stručna znanja o radu s maloljetnicima. Po predlogu tužioca, organa starateljstva ili vršenjem službene dužnosti, sud određuje advokata za žrtvu, u skladu sa zakonom.

Jedan od ključnih izazova u vezi s dječjim brakovima je vrlo mali broj podignutih optužnica i slučajeva krivičnog gonjenja. Rijetka je i upotreba zaštitnih mjera i obično se počiniočima izriču blage

kazne.^{cvi} Brojni/e ispitanici/e su, tokom ključnih informativnih intervjua, ocijenili da je dokazivanje krivične odgovornosti povezano s različitim dimenzijama dječjeg braka veoma izazovno i da advokati optuženog često pronađu „rupe” u većini slučajeva i u svjedočenju žrtava. Uzimajući u obzir izazove vezane za slučajeve prisilnih dječjih brakova kada je optužnica bila podignuta zbog krivične odgovornosti, u skladu sa Zakonom, veoma su ograničena iskustva u rješavanju takvih slučajeva. Bilo bi dobro predstavnicima pravosuđa učiniti dostupnim dokumentaciju o postupcima i presudama u procesuiranim slučajevima nasilja nad ženama i djevojčicama (nasilje u porodici, nasilje nad djecom, dječji brak i trgovina ljudima) radi uporedne prakse.

U „Studiji o raspoloživosti i dostupnosti usluga podrške, kao odgovor na nasilje nad ženama i djevojkama” navodi se da pravosuđu nedostaju mehanizmi praćenja i dobijanja povratnih informacija za identifikovanje prepreka i nedostataka u pravosudnom sistemu i/ili davanje predloga za bolje usklađivanje zakonodavstva s Istanbulsom konvencijom. Što se tiče pružanja besplatne pravne pomoći, prema Zakonu o besplatnoj pravnoj pomoći (2011), predstavnici NVO koji zastupaju prava žrtava nasilja pominju da žrtve nijesu dobro obaviještene o ovom pravu i da neki advokati nijesu motivisani da posvećeno rade na ovim slučajevima. Jedan od razloga je i niska naknada za ove slučajeve, jer advokati dobijaju samo 50% od naknade za pružanje besplatne pravne pomoći. Postoji hitna potreba za uvođenjem i jačanjem proceduralnih mjera prilagođenih djeci, uključujući i dužnost policije, tužilaca i sudova da djeca budu obaviještena i da se traže njihova mišljenja u svim fazama istrage, krivičnog gonjenja i sudskih postupaka.^{cvi}

Policija

Kada dobije informacije o slučaju ili namjeri da se zaključi nelegalni dječji brak, policija preduzima sve mjere i radnje da bi potvrdila informacije, prikupila dodatne informacije i dokaze kako bi otkrila krivična djela, kao i identifikovala žrtvu i počinioca. Službenici policije potom informišu Centar za socijalni rad, javnog tužioca i, u slučaju da je osoba žrtva trgovine ljudima, informišu Kancelariju za borbu protiv trgovine ljudima.

Romska i egipćanska zajednica veoma je obazriva i zatvorena po pitanju dijeljenja informacija o ceremoniji sklapanja dječjeg braka. Policija obično dobija informacije od romskih aktivistkinja i nevladinih organizacija koje rade u zajednicama, pa postoji potencijalni rizik po osobu iz zajednice koja dijeli informacije s policijom (prema studiji slučaja u nastavku). S obzirom na to da su dječji brakovi običajni brakovi koji se najčešće zaključuju u dogovoru s roditeljima i članovima zajednice, najveći izazov za policiju je sakupljanje materijalnih i dokumentarnih dokaza o postupku. U odsustvu „zadovoljavajućeg“ i dovoljnog dokaza o braku, većina slučajeva ne dostigne stepen krivičnog gonjenja ili se osuđeni oslobađaju.

Bilo bi poželjno uvesti u programe za jačanje kapaciteta policijskih službenika

module o rodno osjetljivom i pristupu koji se fokusira na žrtvu u radu s romskom i egipćanskom zajednicom. Postoji potreba i da se poveća učestalost obuka za unapređenje znanja u oblasti pravne i socijalne zaštite, ovladavanje vještinama vođenja slučaja i razumijevanje protokola i procedura za rješavanje dječjeg prisilnog braka. Pored toga, ograničena je mogućnost horizontalne razmjene znanja i učenja o prevenciji dječjeg braka. Dječji brak se generalno smatra tradicionalnom praksom i privatnim pitanjem romske i egipćanske zajednice te ne asocira na kršenje dječjih prava.

Studija slučaja 3 dobar je primjer uspješnog sprečavanja dječjeg braka zbog blagovremene prijave članova/ica NVO policiji i hitnoj akciji koju je ista preduzela. Policijski službenik je pratio zakonski postupak dovodeći socijalnog radnika, koji je pokušao da savjetuje djevojčicu. Prisebnost policije da oduzme pasoš djevojčici spriječila je potencijalni rizik od njenog putovanja u Belgiju gdje bi živjela s muškarcem. Iako se u ovom konkretnom slučaju postupalo spretno zbog efikasne koordinacije i lično-profesionalnog angažovanja onih koji su učestvovali u ovom slučaju, mnoge druge djevojčice možda nijesu te sreće, jer se dječji brak obično ne kotira visoko na spisku brojnih prioritetnih radnji koje preduzimaju odjeljenja koja se bave slučajevima nasilja i zaštite.

Studija slučaja 3: Brza akcija spriječila je dječji brak

Koordinatorica Centra za romske inicijative (CRI) informisana je o predstojećoj vjeridbi djevojčice iz romskog naselja u Nikšiću, koja još uvijek nije bila napunila 16 godina. Ona je predala zvaničnu prijavu slučaja policiji, ali anonimno. Ministarstvo unutrašnjih poslova odmah je odgovorilo u skladu s propisima i uputilo policiju u Nikšiću da istraži dati slučaj.

Ne gubeći vrijeme, socijalni radnik i policijski službenik, zajedno s četvoro uniformisanih policajaca, došli su u kuću porodice djevojčice da razgovaraju s njom i ocem. Bilo je od ključne važnosti da policijski službenik dovede socijalnog radnika, budući da, prema Zakonu o krivičnom postupku, policija ne smije bez naloga da uđe sama i nepozvana u kuću. Očekivalo se da će proslava vjeridbe biti održana te noći, šator je bio postavljen u dvorištu i sve je bilo spremno za

dolazak gostiju. Socijalni radnik je nasamo razgovarao s djevojčicom o predloženoj vjeridbi. I kćerka i njen otac ponovili su istu izjavu – da želi da se uda, iako djevojčica nikada nije upoznala mladoženju, koji živi u Belgiji i vidjela ga je samo putem Skajpa.

Otac djevojčice negirao je bilo kakvu novčanu transakciju u vidu prodaje mlade. Iako ova činjenica nije zvanično potvrđena, članovi CRI i Ženske RAE mreže „PRVA“ saznali su od pripadnika zajednice da je djevojčin otac trebalo da dobije 3.500 eura od mladoženjinih roditelja. Socijalni radnik i policijski službenik zaduženi za ovaj slučaj objasnili su ocu da je brak maloljetnice nelegalan i da je, postupajući u najboljem interesu djeteta i kako bi spriječio putovanje djevojčice u Belgiju, policajac oduzeo njen pasoš. Tako je vjeridba na kraju bila otkazana.

Sjutradan su roditelji i djevojčica u policijskoj stanici posjetili policijskog službenika koji je bio zadužen za slučaj, uloživši krajnje napore da im se vrati pasoš. Otac je tvrdio da je djevojčica prijetila da će se ubiti ako policija ne vrati pasoš. Službenik je objasnio da bi u tom slučaju morao da pošalje djevojčicu u psihijatrijsku bolnicu na pregled, uz moguće liječenje i hospitalizaciju. Kada su to čuli, roditelji su odustali od daljih pritisaka da vrate pasoš.

Iako je, zvanično, osoba koja je prijavila ovaj slučaj bila anonimna, pripadnici zajednice u naselju saznali su ko je to bio. Koordinatorici CRI i njenoj porodici prijetili su odmazdom zbog prijave. Ona i njena porodica uspjeli su da smire strasti razgovarajući s porodicom djevojčice.

Studija slučaja Centra za romske inicijative

Sistem socijalne zaštite – centar za socijalni rad

Centar za socijalni rad preduzima radnje kako bi osigurao primjenu adekvatnih oblika socijalne i dječje zaštite u skladu sa zakonom.

Centar za socijalni rad (CSR) ima ključnu ulogu u prevenciji, zaštiti i reintegraciji žrtava nasilja. Kao organ starateljstva, nadležan je da kontroliše vršenje roditeljskog prava i u tom smislu zakon propisuje njegovo pravo i obavezu kod

preduzimanja svih zakonskih mjera zaštite kada su ugrožena prava i najbolji interesi djeteta (Porodični zakon, član 82). CSR koordiniraju radom multidisciplinarnih operativnih timova za zaštitu od porodičnog nasilja i zaštitu djece od nasilja na lokalnom nivou. Međutim, uopšteno govoreći, ne postoji dovoljno svijesti o tome, kao ni dovoljnog prepoznavanja nadležnosti ove institucije u sprečavanju dječjeg braka.

Informacije o terenskim aktivnostima u romskoj/egipćanskoj zajednici, čiji je cilj senzitivizacija ljudi o uzrocima i

posljedicama dječjeg braka, vrlo su ograničene. Isto važi i za pokretanje dijaloga u zajednici, kao i za izgradnju mreže podrške.

Pošto je centar fokusiran na usluge socijalne podrške u svim starosnim kategorijama (djeca bez roditeljskog staranja, djeca sa smetnjama u razvoju, djeca žrtve nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, djeca u sukobu sa zakonom, sprečavanje raspada porodice i rješavanje slučajeva vezanih za razvod braka, osobe s invaliditetom, starije osobe, novčane naknade itd.), neki predstavnici državnih organa navode da CSR nemaju dovoljno zaposlenih i da su često preopterećeni obimom posla. Može se, stoga, postaviti pitanje davanja prioriteta dječjem braku, koji je obično negdje „zapakovan” među intervencijama vezanim za zaštitu od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Psihosocijalna rehabilitacija i reintegracija žrtava predstavlja izazov zbog veoma ograničenih resursa za ove programe i nedostatka državnih skloništa^{cvi}, kao i ograničene podrške nevladinim organizacijama da pruže pomoć ženama žrtvama nasilja^{cix}. Pristup centara romskim i egipćanskim naseljima je ograničen, međutim, nedavni početak pilotiranja romskih/egipćanskih medijatora/ki u sistemu socijalne zaštite obećava.

Obrazovni sistem – škola

Obrazovne institucije vrlo su zastupljene u životu djece, jer djeca provode značajno vrijeme u školama i blisko sarađuju s vršnjacima i nastavnicima. Jedna ispitanica iz škole sa značajnim brojem romskih i egipćanskih učenika izjavila je da u toj školi nastavnici obično znaju za učenike/ce u potencijalnom riziku, naročito riziku od dječjeg braka, u okviru svojih porodica i zajednica, jer učenici

dijele te informacije sa svojim vršnjacima i do određene mjere sa svojim nastavnicima, ili, kada djeca, pretežno djevojčice, prestanu da dolaze u školu ili je potpuno napuste. U skladu s nedavno finalizovanim Protokolom o postupanju i prevenciji ranog napuštanja školovanja, u slučaju opravdane sumnje, prosvjetni radnici će se podsticati da pokrenu radnje za zaštitu prava djeteta u saradnji s nadležnim institucijama. Standardne operativne procedure obavezuju nastavnike da informišu nadležene organe (Prosvjetna inspekcija i CSR) kada god je dijete u riziku da odustane od školovanja ili postoji sumnja na dječji brak. Multidisciplinarni tim za prevenciju drop outa postoji u Podgorici, a njegovo osnivanje je predviđeno i u drugim opštinama. Pored prosvjetnih radnika, romski/e i egipćanski medijatori/ke igraju ključnu ulogu u radu s porodicama predstavljajući vezu između njih i škole. Zbog svog prisustva u zajednici u stanju su da procijene rizike s kojima se suočavaju učenici/e. Iako je njihov opis posla ušao u nacionalni sistem klasifikacije, za sada ima veoma malo medijatora/ki i veoma je česta promjena kadra. Unaprijeđeno je korištenje podataka iz informacionog sistema crnogorskog obrazovanja (tzv. MEIS), uključujući modul za rano upozorenje o riziku od napuštanja (*warning alert*), koji će biti u upotrebi od 2018. godine, a koji će uticati na pravovremeno reagovanje svih nadležnih.

Posebno je teško identifikovati i odrediti tačan broj djece koja su van sistema obrazovanja, s obzirom na to da većina njih pripada teško dostupnim, marginalizovanim, skrivenim i ugroženim grupama djece Roma i Egipćana, izbjeglica i raseljenih osoba, kao i djece sa smetnjama u razvoju.^{cx} Kada su u pitanju Romska i Egipćanska djeca, MICS predstavlja dobro polazište. U slučajevima kada djeca iz romske i egipćanske zajednice pohađaju školu, škole organizuju

aktivnosti angažovanja roditelja radi senzitivizacije i podizanja svijesti o nekim od društvenih pitanja, međutim, ovih aktivnosti ima malo i ne pokrivaju obavezno pitanja poput dječjeg braka. Jedna važna potreba, koja je istaknuta u UNICEF-ovoj studiji o preprekama u obrazovanju, bila je potreba da se izgrade kapaciteti nastavnika da mogu razumjeti i odgovoriti na zabrinutost roditelja Roma/kinja i Egipćana/ki u vezi s čuvanjem „nevinosti“ njihovih kćerki prije braka, jer bi to moao postati snažan razlog za rano napuštanje škole i dječji brak. Pored toga, uključivanje reproduktivnog i seksualnog zdravstvenog obrazovanja u nastavni plan i program vrlo je važno za mlađe adolescentkinje. Postoji snažna potreba da se nastavnici uključe u prijavljivanje slučajeva nasilja nad djevojčicama, uključujući i stupanje u dječji brak.

S terena znam da romska djeca nijesu izdvojena u školama. Oni idu u redovne škole. Kada uđete u učionicu, vidjećete pola-pola; pola romske/egipćanske djece i polovina djece iz opšte populacije. Više djevojčica pohađa školu nego prije, a njihovo napuštanje škole smanjeno je uvođenjem romskih obrazovnih medijatora. Ovi medijatori sada nadgledaju romsku/egipćansku djecu u riziku i škola je dužna da izvještava u slučaju da bilo koje dijete napusti školu... Moramo ih rasporediti i u druge gradove.

Predstavnik međunarodne NVO

Škola će imati koristi od snažnije komunikacije s romskim NVO-ima. Ove organizacije imaju iskustvo na terenu i otvoreniji pristup romskoj i egipćanskoj zajednici, što je za školu nemoguće. Saradnja može dodatno dovesti do toga da se identifikuje i prijavi veći broj slučajeva. Medijator/ka kojeg/u poštuje romska/egipćanska zajednica može pomoći školi da uspostavi dvosmjernu komunikaciju.

Predstavnik obrazovne ustanove

Postoje razni podsticaji za školovanje, kao što su stipendije za srednjoškolce i studente i dodjela besplatnih udžbenika tokom prva tri razreda osnovne škole (u nekim opštinama i duže). Bilo bi korisno ispitati uticaj ovakvih mjera, da bi se eventualno povećala podrška.

Zdravstveni sistem

Zdravstvene ustanove dužne su da pruže sveobuhvatnu zdravstvenu zaštitu, uključujući prevenciju i liječenje za sve žrtve dječjeg braka. Obavezni su da odmah obavijeste policiju i nadležni centar za socijalni rad ukoliko postoji sumnja na nasilje i dječji brak. Međutim, zdravstveni radnici rijetko prijavljuju nasilje, a njihovo angažovanje uglavnom podrazumijeva dokumentovanje povreda i davanje savjeta žrtvi da traži pomoć od NVO koja pruža podršku žrtvama nasilja.

Žene koje ne posjeduju lične isprave, a to su uglavnom romske i egipćanske žene i djevojčice, kao i žene i djevojčice izbjeglice i one koje traže azil, imaju pristup samo hitnoj medicinskoj pomoći.^{exi} Ovo čini proces liječenja nepristupačnim za siromašne žene i djevojčice Roma i Egipćana koje nemaju nikakav dokument.

S druge strane, upotreba savremenih oblika kontracepcije, kao i svijest o seksualno prenosivim bolestima kao što je HIV/AIDS, veoma je niska među ženama i djevojčicama iz romske i egipćanske zajednice. Slično obrazovnom sistemu, dobra praksa ogleda se u radu romskih i egipćanskih medijatora/ki u sistemu zdravstva (mada i ovdje postoje izazovi u pogledu broja medijatora i njihovog zadržavanja u toj ulozi). Postoji hitna potreba za marljivijim radom na podizanju svijesti i obezbjeđivanju veće kontrole i odlučivanja za žene o veličini njihove porodice i određivanju prioriteta u pogledu njihovih zdravstvenih problema.

Koordinacija i multidisciplinarni rad

Multidisciplinarni timovi (MDT), koje su centri za socijalni rad osnovali u većini opština, i Tim za podršku romskom i egipćanskom stanovništvu u Podgorici osnovan od strane Centra za bezbjednost, na inicijativu Centra za romsku inicijativu, imaju potencijal da efikasno rade na pružanju sveobuhvatnog odgovora na stupanje u dječji brak.^{cxii} Kao što je ranije pomenuto, izrađen je nacrt smjernica za postupanje nadležnih institucija u slučajevima dječjih brakova.

Trenutno radimo na registru koji će sadržati imena i kontakte stručnih radnika, biti povezan s centralnom jedinicom i dostupan koordinacionom tijelu 24 časa dnevno, svakog dana u nedjelji.

*Predstavnik Kancelarije
za borbu protiv trgovine ljudima*

Mogućnosti koje pruža multidisciplinarni rad u odnosu na zaštitu djeteta i prisilni dječji brak su velike, ali ipak postoji **potreba za jačanjem međuresorne koordinacije i komunikacije** na svim nivoima, uključujući i onu na nacionalnom nivou. Neki od predstavnika državnih organa ukazali su tokom intervjua da razmjena informacija i konferencije slučaja, kako bi se procijenile specifičnosti pojedinačnih slučajeva dječjeg braka tokom sastanaka MDT-a, nijesu standardna praksa, iako je to neophodno. Neki od ispitanika tokom intervjua izrazili su zabrinutost zbog ograničene mogućnosti za horizontalnu razmjenu znanja i zajedničko učenje među institucijama i unutar njih i opština.

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda

Zaštitnik ljudskih prava i sloboda u Crnoj Gori osnovan je posebnim zakonom iz 2003. godine. Njegova nadležnost regulisana je Zakonom o zaštiti ljudskih prava i sloboda Crne Gore i obuhvata zaštitu i promovisanje ljudskih prava i sloboda i saradnju s organizacijama i institucijama koje se bave ljudskim pravima i slobodama. Predstavnik ove kancelarije obavijestio nas je, tokom intervjua, da se nijesu bavili nijednim slučajem dječjeg, prisilnog i nezakonitog braka. Međutim, u njihovom izvještaju za Komitet za prava djeteta 2017. godine, institucija Zaštitnika naglasila je problem dječjih brakova i dala prijedlog preporuka za Vladu vezano za sankcionisanje brakova, edukaciju roditelja, kao i razvoj programa podrške za djecu u „braku” i djecu koja se „razvode”.^{cxiii}

Usluge

Kada su u pitanju usluge, žrtvama su na raspolaganju opšte i specijalizovane usluge. Opšte usluge za žrtve nasilja uglavnom obezbjeđuje mreža centara za socijalni rad, koji rade na lokalnom nivou u koordinaciji s policijom, sudovima i zdravstvenim ustanovama.

Veliki dio, ako ne i većinu, specijalizovanih usluga pružaju organizacije civilnog društva, koje pružaju pomoć u hitnim slučajevima, podršku zasnovanu na feminističkom pristupu, besplatnu pravnu pomoć i često psihološku podršku i osnaživanje kroz grupe za samopomoć, programe ekonomskog osnaživanja itd. Ne postoji administrativna podrška na godišnjem nivou za njihove programe i usluge, a usluge se finansiraju na osnovu projekata. Jedini izuzetak je redovna i višegodišnja državna podrška skloništu za žrtve trgovine ljudima, kojim

upravlja NVO „Crnogorski ženski lobi“. Trenutno postoji pilot projekat za nacionalnu SOS telefonsku liniju za žrtve nasilja, koji podržava Vlada, odnosno Ministarstvo rada i socijalnog staranja, a njime upravlja NVO SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja Nikšić.^{cxiv} Malo je nevladinih organizacija, kao što je Centar za romske inicijative, koje posvećeno rade na pitanjima prisilnog sklapanja brakova među romskim i egipćanskim zajednicama, ali njihov broj polako raste (Ženska mreža „PRVA“, Crveni krst, Crnogorski ženski lobi itd.). Skoro svi ispitanici prepoznali su i cijenili posvećenost i rad NVO-a. Vladine inicijative usko su povezane s tehničkom ekspertizom i vještinama koje donose članovi NVO. Ipak, predstavnici nevladinih organizacija osjećaju potrebu za boljom koordinacijom između njihovog i rada države, kako bi rezultati imali veći uticaj. Oni su iznijeli stav da Vlada mora uložiti više resursa u rješavanje ovog pitanja i tretirati ih kao ravnopravne partnere u procesu promjene, uključujući i fazu strateškog planiranja.

Državni pristup je uopštavanje usluga, čime se zanemaruju prilagođene specijalizovane usluge koje su prijeko potrebne za rješavanje ovog problema. Država redovno koristi porodični pristup umjesto rodno zasnovanog pristupa ili specijalizovanog pristupa.

Predstavnik NVO

Angažovanje zajednice

Većinom romski/egipćanski aktivisti, civilno društvo i nevladine organizacije govore o ovoj pojavi (dječji brak). Moram reći da mnoge zainteresovane strane, naročito Savjet Roma, posebno tijelo koje se bavi zaštitom i pravima Roma, uopšte ne pominje ovo pitanje, bar u posljednje tri godine za koje znam.

Predstavnik nezavisnog tijela

Organizacije građanskog društva i nevladine organizacije nose najveći dio tereta u pogledu skretanja pažnje javnosti na problematiku dječjih brakova, one rade sa zajednicama i pružaju specijalizovane usluge i podršku žrtvama nasilja i dječjih brakova. Neki od ispitanika tokom razgovora naveli su da većinu posla u ovoj oblasti obavljaju nevladine organizacije, uz finansiranje međunarodnih organizacija, a da doprinos i podrška države ostaju ograničeni.

Sagovornici iz građanskog društva ocijenili su slabim učinak, monitoring i evaluaciju projekata kojima upravlja država, kao i naučene lekcije iz tih projekata. Međutim, čak i kada je u pitanju rad organizacija građanskog društva, takođe se može reći da je malo podataka o evaluaciji projekata, rezultatima na nivou promjene ponašanja ili o uticaju projekata koji su dostupni javnosti. Ovo je važno kako bi se osiguralo da su intervencije i poruke primljene u skladu s namjerama i da daju konkretne rezultate.

Mali broj organizacija građanskog društva pokretao je inicijative za mobilizaciju zajednice na temu dječjeg braka. One koje su pokretale inicijativu učestvovala su u javnim tribinama u raznim romskim i

egipćanskim naseljima, izvodile pozorišne predstave, sprovodile radionice za žene, muškarce i mlade ljude, kao nosioce promjena u romskoj i egipćanskoj zajednici. Prema „Studiji o raspoloživosti i dostupnosti usluga podrške, kao odgovor na nasilje nad ženama i djevojkama: Nacionalni izvještaj Crna Gora”, mnoge NVO koje rade s pomenutom zajednicom nijesu spremne da diskutuju o pitanju dječjeg braka zbog zabrinutosti da bi to moglo da utiče na njihovo prihvatanje od strane zajednice i na dalji rad s njom.

Mi motivišemo Romkinje da dijele svoja iskustva i tako otvaramo to pitanje za diskusiju u društvu. Pokušavamo da aktiviramo one romske/egipćanske djevojčice koje nijesu u mogućnosti da se uključe zbog patrijarhata. Koristimo dobro ozvučenje kako bi svi mogli da čuju poruke iz pozorišta i predstava. Kada je riječ o dječjem braku, uključujemo srednjoškolce/ke da razgovaraju o ovom pitanju s mnogim zainteresovanim stranama.

Predstavnica romske NVO

Mora postojati višestruki pristup, iz tri pravca – gdje je obrazovanje upareno s obukom, mora više ljudi biti svjesno ovog pitanja, da razumiju nevolje i poteškoće ove ugrožene grupe i da zagovaraju rješenja koja će pomoći članovima ove zajednice. Da im omoguće da se integrišu u različite elemente društva i da poboljšaju njihov položaj u odnosu na postojeći.

Predstavnik međunarodne NVO

Posljedice dječjeg braka mogu biti dalekosežne i dugotrajne: napuštanje škole; zdravstveni rizici koji su rezultat rane seksualne aktivnosti i trudnoće, uključujući polno prenosive bolesti i smrtnost majki; spriječenost da se iskoriste različite ekonomske mogućnosti; i ako imaju djecu, neuhranjenost djeteta i smrtnost djece. Ovakve situacije dodatno se pogoršavaju kod marginalizovanih etničkih zajednica, kao što su romska i egipćanska, čiji su pripadnici socijalno i kulturno izolovani od opšte populacije. Romkinje i Egipćanke, kako žene tako i djevojčice, dodatno su marginalizovane i suočene su s dvostrukom diskriminacijom zbog ranjivosti u svojoj zajednici. Kada se razmotri složenost i višedimenzionalnost problema, ukidanje dječjeg braka zahtijeva sveobuhvatan, integrisan multisektorski odgovor, čiji je cilj: smanjenje siromaštva, rad u zajednicama, državna podrška u pružanju usluga, ali i krivično gonjenje, naponi za smanjivanje socijalne distance između Roma i Egipćana i opšte populacije. Na osnovu razmatranja ključnih faktora i uzročnika dječjeg braka, uvida u najbolje svjetske prakse, preporuka međunarodnih tijela, nalaza vezanih za strateška dokumenta, dokaza iz studija slučaja i zajedničkih iskustava

ključnih ispitanika, slijede preporuke za jačanje strategija i intervencija za rješavanje problema dječjih brakova u romskoj i egipćanskoj zajednici. Preporuke su grupisane po ključnim oblastima uticaja koji se pridržavaju principa djelovanja u „*najboljem interesu djeteta*“.

1. Stvoriti pravno i političko okruženje koje će predstavljati izraz snažne posvećenosti države za okončanje dječjih brakova

Dobro usklađeno (s međunarodnim standardima), kohezivno i inkluzivno zakonodavno i strateško okruženje podržava okončanje prakse sklapanja dječjih brakova. Sveobuhvatne i holističke strategije i akcioni planovi, koji djeluju na svim nivoima uticaja na život romske i egipćanske djece, mogu biti efikasniji u smanjivanju rasprostranjenosti pomenute pojave u odnosu na izolovane programe. Dječji ili prisilni brakovi predmet su brojnih strategija, ali se njima, kao problemom, ne bavi na sistematski način. Vlada bi mogla razmotriti mogućnost izrade posebnog međusektorskog Akcionog plana za rješavanje pitanja brakova Roma/kinja i Egipćana/ki, uz učešće romske i egipćanske zajednice, koristeći višestrani pristup, s jasnim indikatorima učinka, kako bi se precizno mogao utvrditi ostvareni napredak i adekvatno raspodijeliti budžetska sredstva.

Što se tiče pravnog okvira, preporučuje se **podizanje minimalne starosne dobi za**

brak na 18 godina, sa saglasnošću i bez saglasnosti suda i roditelja. Ovo je ključna preporuka CEDAW komiteta u vezi s rasprostranjenošću prakse dječjeg/prisilnog braka, na osnovu Drugog periodičnog izvještaja za Crnu Goru. S obzirom na to da su mnogi romski i egipćanski brakovi običajni brakovi, bilo bi važno propisati zvaničnu registraciju za svaki brak. Potpuna harmonizacija domaćeg zakonodavstva sa standardima Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija), zahtijeva pojednostavljivanje pristupa pravdi za sve žrtve nasilja, posebno kada su u pitanju djeca i žrtve prisilnog braka. Ovo bi trebalo da dovede do: povećanja stepena krivičnog gonjenja i izrečenih presuda, izdavanja naloga za zaštitu i strožih kaznenih mjera po zakonu, poboljšanja pristupa (za žrtve porodičnog nasilja, trgovine ljudima i dječjeg braka) besplatnoj pravnoj pomoći i uslugama povjerljivog lica, te omogućiti kompenzaciju za žrtve, zaštitu identiteta, pravno zastupanje i psihosocijalno savjetovanje. Ovo će većem broju žena i djevojčica olakšati prijavljivanje nasilja i olakšati proces korištenja dostupnih usluga.

Iako je unapređenje pravnog okvira važno, ono samo po sebi nije dovoljno i mora biti kombinovano s drugim preventivnim strategijama kako se problem prakse sklapanja dječjih brakova ne bi gurnuo dalje pod tepih.

Definicija je važna! Većina zemalja koje su posvećene prevenciji pojave dječjeg braka razvile su jednu definiciju ovog fenomena, kako bi ga svi jednako razumjeli i koristili je kao dio standardne prakse.

2. Unaprijeđeni institucionalni mehanizmi za sprovođenje pravnih i političkih okvira

Na osnovu saznanja o dobrim praksama multidisciplinarnih timova (MDT), koji postoje u nekim opštinama, neophodno je ojačati njihovu strukturu i funkciju u svim opštinama, s jasno definisanim obimom rada, uključujući i uloge i odgovornosti u vezi s prevencijom pojave dječjeg braka. Prilikom obuka zainteresovanih strana, vrijedi razmisliti o uključivanju kako rodnog tako i pristupa koji se orijentiše ka žrtvi. Takođe je važno da se obuke fokusiraju na socio-ekonomske faktore, koji utiču na pojavu dječjeg braka, na nacionalne i međunarodne pravne odredbe, vještine upravljanja slučajem, protokole i standardne operativne procedure, koje naglašavaju da je „dječji brak kršenje ljudskih prava djeteta, a ne kulturološka i običajna praksa“. Važno je jačati koordinaciju i saradnju na svim nivoima između sektora i unutar njih.

Proširenje aktivnosti Centara za socijalni rad, u samoj zajednici, poboljšaće komunikaciju i kontakt s Romima/kinjama i Egipćanima/kama. **Kontinuirano angažovanje i obuka romskih medijatora/ki** u rješavanju pitanja dječjeg braka u svim opštinama donijeće pozitivne rezultate. Njihova uloga mogla bi podrazumijevati podizanje svijesti, pokretanje dijaloga unutar zajednice o dječjem braku i stvaranju mreže grupa podrške zasnovane na zajednicama usmjerenim na normativne promjene i identifikaciju djevojčica (i dječaka) u riziku. Efikasno praćenje stanja i rad policije u zajednici dovešće do poboljšanja prepoznavanja djece koja su u riziku ili potencijalnog sklapanja dječjeg braka. Ovo bi takođe trebalo da podrazumijeva uspostavljanje jačih veza s nosiocima promjena u samim zajednicama.

Važno je unaprijediti i obuku sudija, tužilaca i policijskih službenika u pogledu primjene odgovarajućih članova iz Krivičnog zakonika, uključujući i član 444, kao i Zakona o zaštiti svjedoka radi krivičnog gonjenja, u slučajevima sklapanja dječjih brakova. Potrebno je izraditi studiju o sudskim slučajevima i izrečenim presudama, te primjere dobre prakse podijeliti sa svim ključnim akterima u pravosuđu.

Jačanje osnovnih registracionih sistema (upisivanje u knjigu rođenih, izdavanje ličnih karata itd.) Roma/kinja i Egipćana/ki omogućiće pristup ove zajednice socijalnim i zdravstvenim uslugama, ali i pristup pravdi.

3. Unaprijediti pristup djevojčica kvalitetnom formalnom obrazovanju, obraćajući posebnu pažnju na obrazovna postignuća romske i egipćanske djece, kako bi se formalno obrazovanje učinilo značajnim i uspostaviti posebne mjere, kako bi se na efikasan način spriječilo napuštanje škole

Važno je jačati kapacitete prosvjetnih radnika i romskih i egipćanskih medijatora/ki kako bi isti podržali romsku i egipćansku djecu, i dječake i djevojčice, da redovno pohađaju nastavu. Takođe je važno razmisliti o mogućnosti da srednjoškolsko obrazovanje bude obavezno za svu djecu (dok dijete ne navrši 16 ili 18 godina), kao što je slučaj u Belgiji, Mađarskoj, Njemačkoj, Bivšoj Jugoslovenskoj Republici Makedoniji itd. Treba unaprijediti afirmativne akcije koje promovišu upisivanje djevojčica (ali i dječaka), i njihovo zadržavanje u sistemu

obrazovanja, i visoko obrazovanje, kao što su, na primjer, finansijska podrška i podsticaji (uslovna materijalna davanja za roditelje i porodice, ili stipendije), mentorski rad i omogućavanje obrazovanja u školama sa smještajem (škole s učeničkim domovima). Važno je podstaći učešće samih djevojčica promovisanjem obrazovanja koje omogućava ovladavanje konkretnim životnim vještinama, finansijsku pismenost i znanja o reproduktivnom i seksualnom zdravlju. Ovi servisi trebalo bi da budu dostupni u svim školama, kako bi romske i egipćanske djevojčice dobile pomenute informacije, znanja i vještine. Ovakve aktivnosti iziskuju namjenski opredijeljena finansijska sredstva. Jednako važno je to što kvalitetnije i senzitivnije obrazovanje dječaka otvara prostor za njihovo osnaživanje i mogućnost da i oni izbjegnu štetne tradicionalne prakse.

Obuka i senzitivizacija školskog osoblja i nastavnika treba da se pojača kada je u pitanju tema dječjih i prisilnih brakova i njihovog negativnog uticaja na obrazovanje, te osjetljivosti roditelja romske i egipćanske zajednice po pitanju nevinosti njihovih kćerki, kao i razvijanja smjernica za odgovore na tu zabrinutost. Poboljšanje pristupa obrazovanju djevojčicama i dječacima zahtijevaće i poboljšanje kvaliteta obrazovanja, rad na stavovima samih nastavnika i stigmi koje vladaju među njima, stvaranje inkluzivnog okruženja u učionici i školi, promovisanje vrijednosti raznolikosti, kao i fokusiranje na to da romska/egipćanska djeca uhvate korak s vršnjacima, posebno ako nijesu pohađala predškolsko obrazovanje. Škole treba ohrabriti da otvore mogućnosti za uključivanje učenika/ca i roditelja u razgovore na teme kao što su dječji brak, nasilje nad djecom, karijerno savjetovanje itd. Uticaj intervencija na nivou obrazovanja dobiće dodatni zamajac odgovarajućim aktivnostima i podrškom

drugih sektora, poput sektora socijalnog rada i staranja, zdravstva i pravosuđa.

Najzad, jednako važno je i promovisanje upisa romske i egipćanske djece u predškolsko obrazovanje, koje je od vitalnog značaja za pripremu djece za školu i uopšte socijalnu inkluziju.

4. Osnažiti djevojčice kroz jačanje njihovog učešća u izgradnji vještina, povećavajući njihov društveni kapital

Preporučuje se da se intenziviraju inicijative čiji je cilj da romskim i egipćanskim djevojčicama, kako onima u braku, tako i onima koje nijesu u braku ili su razvedene, pomognu da ovladaju znanjima, vještinama i mogućnostima za interakciju kroz školu i zajednicu, te da se iste ohrabre na interakciju s vršnjacima i mentorima, razvijaju društvene mreže i ovladavaju stručnim vještinama i znanjima. Od ključnog je značaja da se ***romske i egipćanske djevojčice osnaže da razvijaju sopstvene životne aspiracije i da imaju alternativu ranom braku.*** Dok djevojčice stižu povjerenje i samopoštovanje putem ovih intervencija, one uče da donose bolje odluke i kako da efikasno komuniciraju i pregovaraju. Njihove porodice i zajednice više će cijeniti njihove sposobnosti i pokazati veći otpor prema tradicionalnim praksama koje negativno utiču na djevojčice.

Imajući u vidu ranjivost karakterističnu za ovaj uzrast i rizik od neplaniranih i prisilnih trudnoća, među djevojčicama, posebno onima koje su udate, vrijedi ojačati programe o zdravlju majki i planiranju porodice, koji promovišu obrazovanje o reproduktivnom i seksualnom zdravlju, korištenje kontraceptivnih sredstava za odlaganje maloljetničkih trudnoća i promovisanje

pravljenja vremenskog razmaka između trudnoća. Rad na podsticanju usvajanja metoda planiranja porodice i među ženama i muškarcima pripadnicima romske i egipćanske zajednice može pozitivno uticati na odlaganje rane trudnoće. Postoji potreba i za efikasnim aktivnostima informisanja o ovim pitanjima i direktnog rada sa zajednicom, koje bi obavljali zdravstveni saradnici (romski/egipćanski medijatori/ke).

5. Poboljšati ekonomsku situaciju djevojčica i njihovih porodica u cilju emancipacije i većih mogućnosti za životne izbore koji vode napretku

Integracija rodničkih pitanja (rodno-transformativne mjere i indikatori) u okviru strategija koje se usredsređuju na poboljšanje položaja romske i egipćanske zajednice (na primjer, „Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana”) i kontinuirano sprovođenje i osmišljavanje dodatnih programa za razvoj životnih vještina i mogućnosti ostvarivanja prihoda (mikrofinansiranje, grupe za samopomoć, obuka za tehničke vještine za tržište) za Romkinje i Egipćanke – dovešće do njihove ekonomske emancipacije.

6. Mobilisati zajednicu kako bi se transformisale negativne društvene norme i povećala vrijednost djevojčica

Potrebno je razviti više programa za mobilizaciju zajednice putem kojih bi se intenzivno radilo s liderima zajednice, kao nosiocima promjena u pogledu odnosa zajednice prema rodnom stereotipnim ulogama, dječjem braku, te nasilju nad

ženama i djevojčicama. Ovo nalaže koordinirane napore i partnerstva, participativne pristupe, dijalog u zajednici, informativne i obrazovne sesije, uključivanje muškaraca i starješina kroz međusobnu komunikaciju, lokalne i masovne medije. Kampanje i alati koji vode promjeni ponašanja moraju odgovarati ciljanoj publici u pogledu jezika, poruka i načina komunikacije. Alati moraju biti testirani, a njihova efikasnost pomno praćena kako bi se osiguralo ostvarivanje željenih rezultata. Uključivanje osviještenih nosilaca promjena iz samih zajednica u rad multidisciplinarnih timova povećaće njihovu odgovornost i posvećenost.

Rad s muškarcima i starješinama iz romske i egipćanske zajednice od suštinskog je značaja, i mora se nastaviti, jer su oni ti koji, uglavnom, donose odluke u porodici. Ukazivanjem na pozitivne primjere iz zajednice stvaraju se uzori na koje se članovi zajednice mogu ugledati. Jačanje mehanizama za zaštitu djece u zajednici, koji bi uključivali i angažman mladih, olakšaće ranu identifikaciju djece u riziku i prijavljivanje dječjih brakova koji se pripremaju u zajednici.

Bilo bi važno, pri rješavanju pitanja dječjih brakova, nastaviti s promovisanjem angažovanja romskih/egipćanskih medijatora/ki njihovim uključivanjem u kampanje za podizanje svijesti, iniciranjem dijaloga o dječjim brakovima unutar zajednice i kreiranjem mreže grupa podrške na nivou zajednice čiji je cilj promjena normi i prepoznavanje djevojčica (i dječaka) u opasnosti.

7. Raditi na smanjenju socijalne distance između opšte populacije i Roma i Egipćana

Društvena izolacija zajednice Roma/kinja i Egipćana/ki jedan je od ključnih faktora za njihovu nepovoljnu ekonomsku situaciju i dalji razvoj. Ona, takođe, doprinosi getoizaciji ove etničke zajednice, nudeći ograničene mogućnosti za integraciju u opštu populaciju. Društvena izolacija Roma/kinja i Egipćana/ki takođe ograničava obim povjerenja zajednice i pristup informacijama o dječjem braku, ili uslugama podrške. Stoga je neophodno raditi na uklanjanju socijalne distance, kako kod neromskog stanovništva tako i kod Roma/kinja i Egipćana/ki, ne bi li se smanjili postojeći negativni stavovi, pogrešne predstave i stereotipi o Romima/kinjama/Egipćanima/kama i kod opšte populacije i stručnih radnika, a samim tim i jačalo uključivanje Roma/kinja i Egipćana/ki.

8. Jačati programe intervencije i bazu dokaza

Od suštinskog je značaja povećanje svijesti javnosti (posebno u školama) o ulozi Zaštitnika ljudskih prava i sloboda i skretanje pažnje na slučajeve diskriminacije i rodno zasnovanog nasilja, uključujući i dječje brakove. Pored toga, jačanje uloge građanskog društva je od suštinskog značaja, jer ono igra ključnu ulogu u upravljanju projektima, sprovođenju istraživanja i generisanju dokaza o efikasnosti njihovih programa. Stvaranje platforme za NVO-e, putem koje bi mogle da uče jedne od drugih i jačaju partnerstva, pametna je strategija za davanje jačeg glasa organizacijama građanskog društva. Ova strategija korespondira s potrebom za boljom koordinacijom među donatorima u zemlji.

Učenje od drugih zemalja i regiona, koji su ostvarili značajan napredak u stvaranju povoljnog okruženja za sprečavanje pojave dječjeg braka, i koji posjeduju dokaze o uspješnosti inicijativa, pomoglo bi da se unaprijede programi u Crnoj Gori. Saradnja i umrežavanje s drugim zemljama – odakle dolaze ili gdje odlaze mlade (npr. Kosovo u slučaju Crne Gore) – bila bi od ključne važnosti. Na nacionalnom nivou, odabir lokaliteta za sprovođenje pilot projekata za prevenciju dječjih brakova doprinijela bi stvaranju dokaza o uspješnim modelima, koji bi se mogli replicirati na nacionalnom nivou.

Bilo bi važno investirati u uspostavljanje sistema za **praćenje učinka, monitoring i evaluaciju i dokumentovanje naučenih lekcija**, kako bi se uspostavila baza kvalitativnih i kvantitativnih podataka, koji će omogućiti razvijanje strategija i politika zasnovanih na dokazima s boljim ciljevima i planiranim ishodima. Pored toga, neophodne su i kontekstualne studije, kako bi se bolje razumio osnovni uzrok dječjeg braka kao pojave u romskoj i egipćanskoj zajednici, i kod djevojčica i kod dječaka.

Okvir teorije promjene

Odlučnost Vlade Crne Gore o ukidanju prakse dječjih braka u romskoj i egipćanskoj zajednici ogleda se u brojnim zakonima, strategijama i akcionim planovima, razvijenim kako bi se riješilo ovo pitanje. Iako su akteri iz Vlade, kao glavni nosioci dužnosti, uspostavili neke institucionalne mehanizme za prevođenje zakona i politika u konkretna djela, postoje i drugi akteri, koji su od vitalnog značaja za uspjeh inicijative. Intervencije koje su zasnovane na radu u zajednici, a koje sprovode nevladine i lokalne organizacije, dopunjuju napore vlade, djelujući kao most između vlasti i građana/ki. Posljednja, ali ne i najmanje bitna, uloga zajednice u sprečavanju dječjeg braka i njihovo vlasništvo nad cjelokupnim procesom promjena od ključnog je značaja za održivost pozitivnih rezultata, jer se data praksa često brani na osnovu čvrsto utemeljenih normi i uvjerenja, koja se

odnose na instituciju braka, društveno-ekonomsku prinudu i vrijednost djevojčica u društvu.

Razumljivo, kao što je detaljno opisano u prethodnom odjeljku, dječji brak u romskoj i egipćanskoj zajednici u Crnoj Gori ishod je složenih i međusobno povezanih faktora, koji su na djelu u mikro i makro okruženju djeteta. ***Prema tome, ne postoji linearno rješenje za ovaj složeni problem.*** Međuzavisnost ovih determinanti može se lako razumjeti u ekološkom okviru, u kojem život djevojčica i dječaka utiče na razne faktore a s druge strane na njihov život utiču faktori koji djeluju na različitim nivoima. Ključni razlozi, posljedice (dječjeg braka) i uticaji na život djevojčice mogu se smatrati stubovima teorije promjene, koja ima namjeru da spriječi i okonča praksu stupanja u dječji brak, ***a ti stubovi su: dijete, porodica i zajednica, institucije i politike.***

Slika 8: Determinante dječjeg braka, ekološki okvir

TEORIJA PROMJENE

Uticaj	Djevojčice i dječaci iz romske i egipćanske zajednice u sve većoj mjeri uspijevaju da odlože dječji brak, da odrastaju bez nasilja i iskoriste prilike da unaprijede svoje živote			
Ishodi	Povoljna i podsticajna sredina, koja promoviše ljudska prava, zaštitu žena i djece od nasilja i prevenciju dječjeg braka			
	Smanjenje društvene distance između Roma/kinja i Egipćana/ki i opšte populacije			
Ishodi	Strategije i programi ostvaruju planirane rezultate	Romske i egipćanske djevojčice (i dječaci) imaju koristi od poboljšanih servisa za prevenciju, prijavljivanje i reagovanje na dječji brak	Porodice imaju veću društvenu i ekonomsku stabilnost	Djevojčice (i dječaci) osnaženi su da ispune svoje pravo na obrazovanje i zdrav život i imaju više mogućnosti i alternativa dječjem braku
	Unaprijeđena pravna zaštita Roma/kinja i Egipćana/ki od dječjeg braka, pojednostavljen pristup pravdi		Zajednice mijenjaju običaje vezane za dječji brak, vrednuju dječje obrazovanje, uključujući i obrazovanje kćerki	
Rezultati	Razvijeni su sveobuhvatni programi zasnovani na dokazima kojima se obezbjeđuje koordinacija	Odziv institucija za eliminaciju dječjeg braka pojačan kroz rad MDT	Zajednica je mobilisana kroz redovne, koordinisane akcije zasnovane na dokazima, u cilju transformacije negativnih društvenih normi, povećanja vrijednosti djevojčica i prepoznavanja rizika od dječjeg braka	Djevojčice i dječaci obuhvaćeni redovnim, koordinisanim akcijama, zasnovanim na dokazima, koje osnažuju djevojčice (i dječake) kako bi im se pomoglo da razviju pozitivne aspiracije u životu, da nastave obrazovanje itd.
	Stvoreni su sveobuhvatni dokazi o dječjem braku (osnovni uzroci, evaluacija uspjehnosti intervencija)	Ojačani kapaciteti stručnih radnika	Povećanje mogućnosti generisanja prihoda za Rome i Egipćane, uključujući i žene	
Rezultati	Poboljšan zakonski okvir	Unaprijeđen pristup servisima (uključujući i romske i egipćanske medijatore/ke)	Inicijative za smanjenje socijalnu distance između romskih i egipćanskih zajednica i opšte populacije imaju značajan odjek	
		Jači mehanizmi za registraciju Roma/kinja i Egipćana/ki i registracija braka		
Uzroci i faktori	Nedostaci u zakonodavnom i političkom okviru	Nedostaci u institucionalnim mehanizmima	Porodica i zajednice prate patrijarhalne norme; siromaštvo i društvena izolacija	Djevojčicama Romkinjama i Egipćankama (i dječacima) nedostaju mogućnosti
	Ne postoji definicija dječjeg braka u zakonu, istraga se vodi u skladu sa čl. 216 (Krivični zakonik), čl. 444 (Krivični zakonik) i rijetko se primjenjuje, neusklađenost sa standardima, strategije zasnovane na ograničenim dokazima, istraživanjima i podacima, strategije fragmentirane, rodna perspektiva nije primijenjena u svim politikama.	Dječji brak se doživljava kao romski običaj, nedovoljan broj krivičnih gonjenja, ograničena upotreba zaštitnih mjera, blage kazne, ograničen pristup besplatnoj pravnoj pomoći, pravnom zastupanju i savjetovanju, pitanje dječjeg braka nedovoljno prioritetizovano u školskim aktivnostima i lok. akcionim planovima, nedovoljna povezanost sa saradnicima, nedovoljna dostupnost obuka koje odgovaraju kontekstu, suboptimalna međuresursna koordinacija i dijeljenje informacija i znanja (MDT), slab angažman i nadzor zajednice i djece, ograničena uloga medija. Slab fokus na udate i razvedene djevojčice.	Dječji brak je ukorijenjen u društvenim normama, koje ženama i djevojčicama strogo određuju ulogu u kući, ne cijeni se njihovo obrazovanje i promoviše „kultura ćutanja“ i prihvatanja nasilja u porodici. Strogo insistiranje na nevinosti i praksa prodaje nevjeste stimuliše pojavu prisilnih dječjih brakova. Situaciju dodatno pogoršava siromaštvo, nesigurnost, slabe društvene i ekonomske prilike i društvena izolacija, koja ograničava pristup servisima.	Nemaju moć odlučivanja, postoji nedostatak obrazovnih i ekonomskih prilika, škole ne zadovoljavaju njihove potrebe, nemaju bezbjedan prostor za stvaranje društvenih mreža, imaju samo nekoliko lokalnih „alternativnih uzora“ u pogledu dječjih brakova ili mentora na koje bi mogle/li da se ugledaju, niska obrazovna očekivanja, ograničene aspiracije u pogledu profesionalne karijere, rane trudnoće, ograničene opcije za drugu šansu u pogledu školovanja i pristup servisima udatih djevojčica.

BIBLIOGRAFIJA

- AgeofConsent.net, 2017, „Legal ages of Consent by Country in Europe”, <https://www.ageofconsent.net/continent/europe> [pristupljeno 12. septembra 2017].
- Amin, S., J. Ahmed, J. Saha, M. Hossain, i E. Haque, 2016, „Delaying child marriage through community based skill development programme for girls. Result from randomized control study from rural Bangladesh”. New York and Dhaka, Bangladesh: Population Council.
- Arthur M. i saradnici, 2014, „Legal Protections against Child Marriage around the World”. Los Angeles / Montreal: World Policy Analyses Centre and MACHEquity, research program in Montreal’s McGill University.
- Bruce, Judith and Shelley Clark, 2004, „The implications of early marriage for HIV/AIDS policy,” brief based on background paper prepared for the WHO/UNFPA/Population Council Technical Consultation on Married Adolescents. New York: Population Council.
- CARE, 2016, „Community participatory analyses study, ‘The Tipping Point’”. Geneva: CARE.
- CEDAW komitet, 2017, „Završna razmatranja Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) za Crnu Goru”. Ženeva: CEDAW.
- CEDAW komitet, 2011, „Završna razmatranja Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) za Crnu Goru”. Ženeva: CEDAW.
- CEDAW komitet, 1994, Opšta preporuka br. 21.
- CEDAW komitet, 1992, Opšta preporuka br. 19 o nasilju nad ženama.
- Centar za romske inicijative, 2014, „Ugovoreni brak jači od zakona”. Nikšić, Podgorica: Centar za romske inicijative i Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore. Podržala Ambasada SAD u Podgorici.
- Child Frontiers, 2015, „Qualitative Study of Child Marriage in Six Districts of Zambia”. UNICEF.
- European Roma and Travelers’ Forum and Romani Women Informal Platform “Phenjalipe”, n.d., „Making early marriage in Roma community a global concern”.
- Generalna skupština UN, 2000, Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (UNTOC).
- Generalna skupština UN, 1989, Konvencija o pravima djeteta.
- Generalna skupština UN, 1979, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama.
- Generalna skupština UN, 1966, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Rezolucija 2200A (XXI).
- Generalna skupština UN, 1948, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Rez. 217, UN Doc. A/810.
- Girls Not Brides, 2016, „A check-list for national strategies to end child marriage” <http://www.girlsnotbrides.org/> [pristupljeno 12. septembra 2017].
- Gligrorović, Aleksandra, 2016, „Multi-country study on violence against women support services (National Report-Montenegro)”. Council of Europe and UN Women.
- Haviland, W., Prins, H., McBride, B., Walrath, D., 2011, „Cultural Anthropology: The Human Challenge”. Belmont, CA: Wadsworth Publishing.
- International Centre for Research on Women (ICRW), 2003, „Too young to wed: The lives, rights and health of young married girls” Washington DC: ICRW.
- International Planned Parenthood Federation and the Forum on Marriage and the Rights of Women and Girls, 2006, „Ending Child Marriage A Guide for Global Policy Action”. IPPF, UNFPA, The Global Coalition on Women and AIDS.
- Ipsos Strategic Marketing, 2013, „Study on the obstacles education in Montenegro: Focus on Roma and Egyptian children”. Podgorica: UNICEF.
- Kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima Crne Gore, <http://www.antitrafficking.gov.me/kancelarija> [pristupljeno 12. septembra 2017].

Kancelarija visokog komesara za ljudska prava, „Status of Ratification – Interactive Dashboard”, ažurirana 6. novembra 2017: <http://indicators.ohchr.org/> [pristupljeno 1. novembra 2017].

Komitet za prava djeteta, 2017, „List of Issues in relation to the combined second and third periodic reports of Montenegro”: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fMNE%2fO%2f2-3&Lang=en [pristupljeno 16. novembra 2017]

Komitet za prava djeteta, 2010, „Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child for Montenegro under the ‘Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography’”. Geneva: CRC.

Komitet za socijalnu, ekonomska i kulturna prava, 2014, „Concluding Observations (no. 18, 19 and 20) on the Initial Report of Montenegro”: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/ [pristupljeno 12. septembra 2017].

Krivični zakonik Crne Gore, *Službeni list Republike Crne Gore*, 2003, 2004, 2006, *Službeni list Crne Gore* 2008, 2010, 2011, 2013, 2015, 2017.

LSE Institute of Public Affairs, Master of Public Administration and UNICEF, 2016, „Mid the Gap: Gender Disparities in Adolescent Wellbeing Outcomes in Central and Eastern Europe and Central Asia”.

Malhotra, A., Warner, A., McGonagle, A., & Lee-Rife, S., 2011, „Solutions to end child marriage — What the evidence shows”. Washington, DC: International Center for Research on Women (ICRW).

Mathur, S., Greene, M. & Malhotra, A., 2003, „Too Young to Wed: The Lives, Rights and Health of Young Married Girls”. Washington, D.C: International Center for Research on Women (ICRW).

Milić, S., Perišić-Bigović, S., i. Radoman-Kovačević, A., 2017, „Mapiranje i analiza”. Nacrt izvještaja, neobjavljen (izvještaj je objavljen uz podršku Misije OEBS-a u Crnoj Gori dok se ova publikacija pripremala za štampu).

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, CRI, Prva, 2012, „Ugovoreni brak: Ispovijesti Romkinja i Egipćanki iz Crne Gore”. Podgorica: Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore.

Ministarstvo unutrašnjih poslova, 2017, Smjernice za postupanje nadležnih institucija u slučajevima dječjih brakova, u izradi.

MONSTAT i UNICEF, 2014, „Istraživanje višestrukih pokazatelja sprovedeno 2013. u Crnoj Gori”. Podgorica: MONSTAT i UNICEF.

New World Encyclopedia, 2016, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Info:Main_Page [pristupljeno 12. septembra 2017].

OEBS ODIHR, 2014, „Opinion on the Impact of the Ratification of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence on Legislation in Montenegro”. Warsaw: OSCE ODIHR.

Parliamentary Assembly of the Council of Europe, 2005, Resolution on forced marriages and child marriages, 1468 (2005).

Pekinška deklaracija i platforma za akciju, usvojena na Četvrtoj svjetskoj konferenciji o ženama, 1995, U UN Women, 2000, „Beijing Declaration and Platform for Action: Beijing+5 Political Declaration and Outcome”. New York: UN Women.

Porodični zakon Crne Gore, *Službeni list Crne Gore*, 2007, 2016.

Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, 2015, „Srednjoročni pregled Programa UNICEF-a za Crnu Goru 2012-2016”. Neobjavljeni izvještaj.

Predstavništvo UNICEF-a u Srbiji u 2016. godini, „Dečji brak u Srbiji: Analitički izvještaj”. Beograd: UNICEF.

Regional Cooperation Council, 2017, „Roma Integration 2020 - Action Plan for Social Inclusion of Rom and Egyptians in Montenegro”. Regional Cooperation Council.

Save the Children, 2004, „Children having children: State of the World’s Mothers”. Save the Children.

Save the Children, n.d., „Spotlight on Northwest Balkans: Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia”. Save the Children.

Savjet Evrope, 2011, Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici.

Savjet Evrope, 2005, Konvencija o borbi protiv trgovine ljudima.

- UNICEF, 2016, „Legal minimum ages and the realization of adolescents’ rights”. UNICEF.
- UNICEF, 2014, „Ending Child Marriage-Progress and Prospects”. New York: UNICEF.
- UNICEF, 2011, „State of the World’s Children”. New York: UNICEF.
- UNICEF, 2007, „Progress for Children: A World Fit for Children Statistical Review. 6, 45”. New York: UNICEF.
- UNICEF, 2005, „Early Marriage: A Harmful Traditional Practice. A Statistical Exploration”. New York: UNICEF.
- UNICEF and Youth Policy Labs, 2016, „Age matters! Age related barriers to service access and to the realization of rights of children, adolescents and youth”. UNICEF and Youth Policy Labs.
- UNFPA, 2012, „Marrying Too Young: End Child Marriage”. New York: UNFPA.
- UNFPA, 2012b, „Child Marriage in Serbia (Overview)”. Belgrade: UNFPA Serbia.
- UNFPA, 2005, „State of World Population 2005 - The Promise of Equality: Gender Equity, Reproductive Health and the Millennium Development Goals”. New York: UNFPA.
- USA Department of State, 2017, „Trafficking in Persons Report 2017”. USA Department of State, <https://www.state.gov/documents/organization/271339.pdf> [pristupljeno 12. septembra 2017].
- USA Department of State, 2016, „Human Rights Report, Montenegro”. <https://www.state.gov/documents/organization/253093.pdf> [pristupljeno 12. septembra 2017].
- USA Department of State, 2015, „Human Rights Report, Montenegro”. <https://www.state.gov/documents/organization/265666.pdf> [pristupljeno 12. septembra 2017].
- USAID, 2007, „New Insights on Preventing Child Marriage-A Global Analyses of Factors and Programs”. USAID, http://lastradainternational.org/lisidocs/icrw_child_marriage_0607.pdf [pristupljeno 12. septembra 2017].
- UN Women Training Centre, 2011-2017, "Gender Equality Glossary", <https://trainingcentre.unwomen.org/mod/glossary/view.php?id=36&mode=letter&hook=G&sortkey=&sortorder=&fullsearch=0&page=-1> [accessed on 12 September 2017]
- Vlada Crne Gore, 2017, „Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja 2017–2021“.
- Vlada Crne Gore, 2016, „Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2016–2020“.
- Vlada Crne Gore, 2015, „Strategija za zaštitu od nasilja u porodici 2016–2020“.
- Vlada Crne Gore, 2012, „Strategija za borbu protiv trgovine ljudima za period 2012–2018“.
- Women’s Rights Centre, 2017, NGO Shadow Report on the implementation of CEDAW in MNE (podneseno za 67. sesiju Komiteta). http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/SessionDetails1.aspx?SessionID=1106&Lang=en [pristupljeno 12. septembra 2017].
- World Health Organization - WHO, 2016, „Fact Sheet, Maternal Mortality”, <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs348/en/> [pristupljeno 12. septembra 2017].
- World Health Organization - WHO, 2014, „Fact Sheet, Adolescent Pregnancy”. Geneva: WHO.
- World Health Organization, 2005, „Multi-country Study on Women’s Health and Domestic Violence against Women: Initial Results on Prevalence, Health Outcomes and Women’s Responses: Summary Report”, Geneva: WHO.
- Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, *Službeni list Crne Gore*, 2011.
- Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, *Službeni list Crne Gore*, 2013, 2015, 2016, 2017.
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici, *Službeni list Crne Gore*, 2010.
- Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, 2017, „Alternative report of the Protector of Human Rights and Freedoms of Montenegro Concerning the Second and Third Periodic Reports of Montenegro on the implementation of the United Nations Convention on the Rights of the Child” http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCRC%2fIFN%2fMNE%2f28147&Lang=en [pristupljeno 16. novembra 2017].

PRILOZI

Prilog 1:

Spisak intervjuisanih ključnih aktera s najvažnijim informacijama

Br.	Zainteresovana strana/ključni akter	Lokacija
1	Uprava policije, Centar bezbjednosti	Nikšić
2	Tužilaštvo	Nikšić
3	Centar za romske inicijative	Nikšić
4	SOS linija za žene i djecu žrtve nasilja	Nikšić
5	Opština Nikšić, Kancelarija za upis u knjigu vjenčanih	Nikšić
6	Uprava policije, Centar bezbjednosti	Berane
7	Tužilaštvo	Berane
8	Centar za socijalni rad	Berane
9	NVO „Ruža”	Berane
10	Uprava policije, Centar bezbjednosti	Podgorica
11	Ambasada Sjedinjenih Američkih Država	Podgorica
12	Delegacija Evropske unije	Podgorica
13	Kancelarija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda	Podgorica
14	Kancelarija nacionalnog koordinatora za borbu protiv trgovine ljudima	Podgorica
15	NVO Crnogorski ženski lobi	Podgorica
16	NVO Mladi Romi—otkazan	Podgorica
17	Osnovna škola „Božidar Vuković Podgoričanin”	Podgorica
18	Ministarstvo prosvjete	Podgorica
19	NVO „HELP”	Podgorica
20	Tužilaštvo	Podgorica
21	UNICEF	Podgorica
22	UNHCR	Podgorica
23	UNDP	Podgorica

Prilog 2:

Primjer istraživačkog upitnika

Primjer Upitnika

PROGRAM INTERVJUA IV: NEVLADINE ORGANIZACIJE

Predstavite sebe i samu studiju, dobijte punu saglasnost i potvrdu da je osoba informisana. Zamolite ispitanika za dozvolu da navedete njegovo/njeno „zvanje” ili „zanimanje” u izvještaju o istraživanju.

Grad/Regija:

Radno mjesto (uključujući i vremenski period proveden na datom poslu):

Odjeljak 1: Uloga i odgovornosti

1.1 Za početak, možete li mi reći nešto o Vašoj ulozi i odgovornostima u organizaciji „X”? Na čemu konkretno radi Vaša organizacija? Koje su Vaše prioritetne oblasti u ovom trenutku?

1.2 Da li imate neke programe u vezi s ranim brakovima?

- Ako je odgovor potvrđan, možete li mi reći nešto o njima? Koji su neki od izazova koje ste iskusili radeći na ovim pitanjima? Šta je, po Vašem mišljenju, bilo najefikasnije i zašto?
- Ako je odgovor odričan, da li ste svjesni bilo kakvih napora da se spriječi rani/prisilni brak? Čija je uloga da iste sprečava? Koliko su efikasni ovi napori i koji su neki od izazova s kojima se susreću? Zašto? Možete li dati neki primjer?

Odjeljak 2: Rani brak, prakse u zajednici/rasprostranjenost

2.1 Šta biste rekli da su glavni razlozi pojave ranih brakova u ciljnim područjima, posebno u zajednicama Roma i Egipćana (RE)? Šta su osnovni uzroci? Ko odlučuje o ranom braku u porodici/zajednici? Da li su ljudi svjesni posljedica ranog braka na djecu? Molim Vas da objasnite.

2.2 Šta biste rekli da su trenutno trendovi i obrasci kada su u pitanju rani brakovi? Da li postoje određene grupe unutar populacije RE među kojima je praksa ranog braka šire rasprostranjena? Da li se broj ranih brakova povećava ili smanjuje? Zašto? Da li postoji sveobuhvatna baza podataka djece koja stupaju u ugovoreni rani brak ili su u riziku od istog?

2.3 Koji je proces stupanja u brak? Da li su brakovi zvanično registrovani? Kako se većina brakova dešava? Postoje li zvanične procedure koje se poštuju kada ljudi stupaju u brak? Da li moraju na neki način dokazati svoj identitet ili godine? Da li romska i egipćanska zajednica imaju jednostavan pristup tim službama za registraciju brakova? Da li im pristupaju često? Ako ne, zašto?

Odjeljak 3: Rani brak: zakon i politika i nacionalni naponi

3.1 Da li postoje neki zakoni (tradicionalni, vjerski, zvanični) koji se odnose na godine stupanja u brak u Vašoj zemlji/opštini/području? Da li mislite da ljudi znaju za taj zakon? Zašto/zašto ne? Šta se događa ako je osoba stupila u brak, a ima manje godina nego što propisuje zakon? (Dodatno pitanje: kada brak nazivamo ranim brakom?) Ima li kakvih

posljedica? Da li Vaša organizacija ima bilo kakvu ulogu u intervenisanju u ovim slučajevima? Molim Vas objasnite.

- 3.2 Postoje li razlike u definiciji ranog braka unutar ustavnog, vjerskog i običajnog prava?** Koje su to razlike? Koji od zakona je najuticajni? Zašto? Kakve su implikacije takve situacije kada je riječ o ranom braku?
- 3.3 Da li smatrate da je definicija ranog braka po crnogorskom porodičnom zakonu u skladu s internacionalnim aktima kao što su UNCRC i CEDAW? Ako ne, šta su nedostaci?**
- 3.4 Po čemu se rani brak razlikuje od prisilnog/nezakonitog braka?** Molim Vas objasnite. Da li je nezakonito zaključiti brak ako jedna od strana ne daje svoj pristanak na isti? Postoji li nešto što biste mogli da uradite, u sklopu Vaše dužnosti, kada biste saznali da je neko prisiljen/primoran na brak?
- 3.5 Da li vlada ima bilo kakvu nacionalnu politiku/programe u vezi s ranim brakovima?** Koji su to programi? Koliko su efikasni? Zašto? Koji nivo interesa/podrške mislite da postoji među državnim organima za smanjenje ranog braka? Molim Vas, objasnite svoj odgovor.
- 3.6 Kako na rani ugovoreni/prisilni brak gledaju javnost, civilno društvo i zvaničnici koji su dužni da ga spriječe; kao krivično djelo ili tradicionalni običaj zasnovan na kulturnim uvjerenjima RE zajednice?**

Odjeljak 4: Službe: rani brak, odgovori i prevencija

- 4.1 Da li postoje neke službe koje su dostupne za pomoć ljudima koji su prisiljeni na brak/žrtve ranog braka?** Koja je Vaša uloga u pružanju ovih usluga, ako ih ima? Da li Vam je poznato da iko koristi ove usluge? Ako je tako, kakvo im je iskustvo? Ako ne, zašto ne? Da li ljudi znaju da im je pomoć dostupna?
- 4.2 Da li vaš program/zajednica dobija bilo kakvu informaciju/pomoć od Vlade ili drugih organizacija u vezi s ranim ili prisilnim brakom?** Ako je odgovor da, odakle dolazi? Kakva je to pomoć? Šta sve uključuje? Da li je korisno? Zašto/zašto ne? Ako postoji, kakva bi još ili drugačija pomoć bila korisna?
- 4.3 Da li nacionalni i lokalni akcioni planovi prepoznaju rasprostranjenost ranog braka i da li imaju jasno definisane rezultate koji su podržani dobro planiranom implementacijom, obukom, planom monitoringa i evaluacije?** Molim Vas, objasnite.
- 4.4 Koje su ključne prepreke i izazovi s kojima se ljudi suočavaju u sprečavanju sklapanja ranog braka u ranjivim zajednicama?** Koliko je efikasno tužilaštvo u slučajevima ranog/ilegalnog braka? Ako nije, koji su nedostaci?
- 4.5 Postoje li međusektorske radne grupe stvorene na lokalnom nivou koje su posebno posvećene rješavanju problema ranog/prisilnog braka i nasilja nad ženama i djevojčicama?** Ako je odgovor potvrđan, možete li precizirati prirodu ovih radnih grupa i njihovu efikasnost? Da li je vaša organizacija član?
- 4.6 Da li se pružaoci usluga, kao što su nastavnici, zdravstveni radnici i stručni radnici koji su specijalizovani za rad u zajednici, smatraju potencijalnim resursima za rano prepoznavanje i prijavljivanje predstojećeg ranog braka ili ugrožene djece?** Molim Vas, objasnite.

- 4.7 Da li se uloga neformalnih i neinstitucionalnih aktera, poput uticajnih članova zajednice, djece i grupa koje prate situaciju u zajednicama, ako takve postoje, prepoznaje u prevenciji ranog braka? Da li su uključeni u bilo koju Vladinu inicijativu?**
- 4.8 Da li imate bilo kakve sugestije o tome kako se rani/prisilni brakovi mogu spriječiti efikasnije? Koje su to sugestije? Po vašem mišljenju, koji je najbolji način da se reaguje kada se to desi? Zašto?**
- 4.9 Možete li navesti neke od obećavajućih praksi, zasnovanih na dokazima, koje su bile efikasne u sprečavanju ranog braka, u identifikaciji „ugrožene djece” i njihovo usmjeravanje u željenom pravcu i postizanje željenih razvojnih standarda?**
- 4.10 Postoje li neki savezi i mreže NVO-a, OCD-a i Vladinih institucija na lokalnom i nacionalnom nivou koji rade na iskorijenjivanju ranog braka? Da li su predstavnici romske i egipćanske zajednice dio ovih pokušaja? Ako je odgovor da, u kom smislu? Ako ne, zašto ne?**
- 4.11 Da li imate neki savjet/preporuku o tome kako Vlada može efikasno iskorijeniti rani brak među populacijom Roma i Egipćana i reakcije na posljedice ranog braka? Molim Vas, objasnite.**
- 4.12 Da li biste željeli nešto da dodate?**

PRIVODITE INTERVJU KRAJU. Zahvalite ispitaniku na odvojenom vremenu i pitajte ga da li ima neko pitanje. Odgovoriti na bilo koje završno pitanje ili iskazanu zabrinutost u vezi s istraživanjem i za šta će se ono koristiti.

Prilog 3:

Obrazac za informisani pristanak

OBRAZAC ZA INFORMISANI PRISTANAK	
Datum intervjua: ____ / ____ / ____ (d/m/g)	
Ime ispitanika/ispitanice:	
Radno mjesto:	
Organizacija:	
Mjesto održavanja intervjua:	
Puna saglasnost	
Moje ime je Tanušri Soni i Centar za romske inicijative angažovao me je da sprovedem ovo istraživanje. Ono se sprovodi u sklopu programa „Koordinisanim djelovanjem u borbu protiv nasilja i ranih brakova u romskoj i egipćanskoj zajednici” koju implementira Centar za romske inicijative, uz podršku UNICEF-a. Ovaj program dio je šire inicijative Zaštite djece od nasilja i promovisanja socijalne inkluzije djece sa smetnjama u razvoju u zemljama Zapadnog Balkana i Turskoj i sprovodi ga UNICEF, u partnerstvu s Evropskim invalidskim forumom – EDF, Evropskom unijom i sedam zemalja/teritorija u procesu pridruživanja EU. Svrha ovog istraživanja jeste da razvije bolje razumijevanje nedostataka i izazova koje sistem ima i da bude u stanju da predloži preporuke za poboljšanje službi i razvije teoriju promjene, kojom bi se vodile buduće intervencije. Željeli bismo da vam postavimo neka pitanja. To će trajati oko 60-75 minuta. Možete odlučiti da odustanete od daljeg razgovora u bilo koje vrijeme, iako bi bilo korisno da ostanete do kraja sastanka. Informacije koje s nama podijelite biće strogo povjerljive. Ne morate da razgovarate s nama ako ne želite, a možete odabrati i da ne odgovorite na bilo koje ili na sva pitanja. Želite li da razgovarate sa mnom? DA / NE Vaše ime nećemo navoditi u izvještaju i sve informacije će biti bezbjedno pohranjenje u računar ili ormariću za arhiviranje. Prenijela sam gore navedene informacije učesniku i on je prihvatio da učestvuje. Potpis istraživača: _____ Datum: _____	

NAPOMENE

ⁱ Girls Not Brides veb-sajt. (Napomena: Za punu referencu pogledati Bibliografiju).

ⁱⁱ MONSTAT i UNICEF, 2014, „Istraživanje višestrukih pokazatelja”.

ⁱⁱⁱ Prema istraživanju višestrukih pokazatelja (MICS) sprovedenom 2013. u Crnoj Gori - MICS (MONSTAT i UNICEF, 2014), 28% mladih ljudi starosne dobi 15–19 godina trenutno su u braku ili u zajednici.

^{iv} Komitet je zabrinut zbog činjenice da je država članica učinila ograničene napore da identifikuje djecu žrtve i da adekvatno goni i sankcioniše krivična djela počinitelja takvih zločina. Završna razmatranja komiteta CEDAW-a o Drugom periodičnom izvještaju Crne Gore (2017).

^v UNFPA, 2012, „Marrying Too Young: End Child Marriage”.

^{vi} UNFPA, 2012, Ibid.

^{vii} Konvencija UN o pravima djeteta (1989), član 1.

^{viii} Porodični zakon Crne Gore (*Službeni list*, 2007, dopunjen 2016), član 5.

^{ix} Porodični zakon Crne Gore. Ibid, član 5.

^x W. Haviland, H. Prins, B. McBride, D. Walrath, 2011, „Cultural Anthropology: The Human Challenge”.

^{xi} Porodični zakon Crne Gore. Ibid. Član 5.

^{xii} CEDAW, Opšta preporuka br. 21 (1994).

^{xiii} Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), član 23 (2).

^{xiv} Krivični zakonik, član 2014.

^{xv} New World Encyclopedia, 2016, http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Info:Main_Page.

^{xvi} Ova i definicije koje slijede a vezane su za rod preuzete su uz adaptaciju iz UN Women Training Centre, 2011-2017, "Gender Equality Glossary".

^{xvii} Zakon o zaštiti od nasilja u porodici (*Službeni list*, 2010), član 12.

^{xviii} Girls Not Brides veb-sajt.

^{xix} Analiza koju je podržao OEBS finalizovana je tokom pripreme za štampu ovog teksta (Milić, Perišić-Bigović, Radoman-Kovačević, 2017, „Mapiranje i analiza crnogorskih opština: Podgorica, Cetinje, Nikšić, Berane, Bijelo Polje i Herceg Novi”).

^{xx} UNFPA, 2012. Ibid.

^{xxi} UNICEF, 2014, „Ending Child Marriage-Progress and Prospects”.

^{xxii} UNICEF, 2014, Ibid.

^{xxiii} UNICEF, 2011, „State of the World’s Children”.

^{xxiv} Girls Not Brides website.

^{xxv} UNFPA, 2012, Ibid.

^{xxvi} UNICEF, 2014, Ibid.

^{xxvii} Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, 2016, „Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016–2020”.

^{xxviii} Vlada Crne Gore, 2017, „Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja s Akcionim planom, 2017–2021”.

^{xxix} Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, 2016. Ibid.

^{xxx} Informacija dobijena od Kancelarije UNHCR-a u Crnoj Gori tokom intervjua.

^{xxxi} Kancelarija UNICEF-a u Crnoj Gori, 2015, „Srednjoročni pregled Programa UNICEF-a za Crnu Goru 2012–2016”.

^{xxxii} MONSTAT i UNICEF, 2014, Crna Gora MICS 2013.

^{xxxiii} Savjet za regionalnu saradnju, 2017, „Plan integracije Roma 2020 – Akcioni plan za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori”.

^{xxxiv} Save the Children, n.d., „Spotlight on Northwest Balkans: Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Serbia”.

^{xxxv} Centar za romske inicijative, 2014, „Ugovoreni brak – Jači od zakona”, dostupno na: <http://crink.me/wp-includes/PDF/Ugovoreni> (Citirano u UNICEF Beograd, 2016, „Dječji brak u Srbiji – Analitički izveštaj ”).

^{xxxvi} Centar za romske inicijative, 2014, Ibid.

- xxxviii Centar za romske inicijative, 2014, Ibid.
- xxxviii Centar za romske inicijative, 2014, Ibid, str 27.
- xxxix Centar za romske inicijative, 2014, Ibid.
- xl Predstavništvo UNICEF u Crnoj Gori, 2013, „Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori – romska i egipćanska djeca”.
- xli UNFPA, 2012, Ibid.
- xliv UNFPA, 2012, Ibid.
- xliviii Kancelarija UNICEF-a u Crnoj Gori, 2013, Ibid.
- xliv MONSTAT i UNICEF, 2014, Crna Gora MICS 2013.
- xlvi U MICS istraživanju u romskim naseljima u Crnoj Gori 2013, ukoliko je najmanje jedan član domaćinstva Rom ili Egipćanin, to domaćinstvo je klasifikovano kao romsko domaćinstvo.
- xlvi MONSTAT i UNICEF, 2014, Crna Gora MICS 2013.
- xlvi UNFPA, 2012b, „Dečji brak u Srbiji (Pregled)”.
- xlviiii Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori, 2013, Ibid. str. 84.
- xlvi MONSTAT i UNICEF, 2014, Crna Gora MICS 2013.
- ¹ UNFPA, 2012, Ibid.
- li Child Frontiers, 2015, „Qualitative Study of Child Marriage in Six Districts of Zambia”.
- lii Pogledati interaktivnu bazu podataka o ratifikacijama na web sajtu OHCHR, „Status of Ratification – Interactive Dashboard”, ažurirana 6. novembra 2017.
- liii Ministarstvo za ljudska i manjinska prava Crne Gore, 2016. Ibid. str 11/12.
- liv Save the Children, 2004, „Children Having Children: State of the World’s Mothers”.
- lv Referenca na polne indikatore u obrazovanju, prema klasifikaciji nacionalnog obrazovnog sistema, MONSTAT i UNICEF, 2014, Crna Gora MICS 2013.
- lvi Mathur, Greene and Malhotra, 2003, „Too Young to Wed: The Lives, Rights and Health of Young Married Girls”.
- lvii Save the Children, 2004, Ibid., Mathur, Greene and Malhotra, 2003, Ibid.
- lviii World Health Organization - WHO, 2016, „Fact Sheet, Maternal Mortality”.
- lix World Health Organization - WHO, 2014, „Fact Sheet, Adolescent Pregnancy”.
- lx World Health Organization, 2005, „Multi-country Study on Women’s Health and Domestic Violence against Women: Initial Results on Prevalence, Health Outcomes and Women’s Responses: Summary Report”.
- lxi UNICEF, 2005, „Early Marriage: A Harmful Traditional Practice. A Statistical Exploration”.
- lxii MONSTAT i UNICEF, 2014, Montenegro MICS 2013.
- lxiii Centar za romske inicijative, 2014, Ibid. str 32. S druge strane, samo je 3,8% ispitanika eksplicitno ugovoreni brak definisalo kao nešto što je loše i da u ugovorenom braku nema ljubavi.
- lxiv Aleksandra Gligorović, 2016, „Multi-country study on violence against women support services. National Report: Montenegro”.
- lxv Centar za romske inicijative, 2014, Ibid. Str 37.
- lxvi Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, CRI, Prva, 2012, „Ugovoreni brak: Ispovijesti Romkinja i Egipćanki iz Crne Gore”. Str. 35.
- lxvii CEDAW, 1992, Opšta preporuka br. 19 o nasilju nad ženama, par. 11.
- lxviii Član 16 (2).
- lxix CRC, 1989, član 24 (3).
- lxx Parlamentarna skupština Savjeta Evrope, Rezolucija 1740 (2010) o položaju Roma u Evropi i relevantnim aktivnostima Savjeta Evrope.
- lxxi Savjet Evrope, 2011, „Konvencija o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici”, član 4.1.
- lxxii USAID, 2007, „New Insights on Preventing Child Marriage-A Global Analyses of Factors and Programs”.
- lxxiii USAID, 2007, Ibid.
- lxxiv USAID, 2007, Ibid. Pošto je pregled programa izvršen onlajn i pretraženo samo ono što je na engleskom jeziku, dječji brak prepoznat je kao jedno od ključnih pitanja, a isključuju se programi koji nijesu na internetu ili oni koji se nijesu pojavili u pretraživanjima ključnih riječi ili oni koji možda i ne opisuju isti kao jedan od ishoda, iako utiče na stopu učestalosti dječjeg braka.
- lxxv UNFPA, 2012. Ibid.
- lxxvi Demografska i zdravstvena istraživanja finansirana od strane Agencije za međunarodni razvoj Sjedinjenih Država (USAID),

www.measuredhs.com;
Istraživanja višestrukih
pokazatelja (MICS) finansira
UNICEF, www.childinfo.org.

^{lxxvii} UNICEF, 2007, „Progress for
Children: A World Fit for
Children Statistical Review”.

^{lxxviii} Malhotra et al, 2011,
„Solutions to end child marriage
— What the evidence shows”.

^{lxxix} Arthur M. et al, 2014, „Legal
Protections against Child
Marriage around the World”.

^{lxxx} Procenat žena starosne dobi
15–19 godina, koje su već počele
da rađaju.

^{lxxxi} Ministarstvo rada i socijalnog
staranja, Ministarstvo unutrašnjih
poslova, Ministarstvo za ljudska i
manjinska prava, Ministarstvo
prosvjete i Ministarstvo zdravlja.

^{lxxxii} Ministarstvo unutrašnjih
poslova, 2017, nacrt Smjernica za
postupanje nadležnih institucija u
slučajevima dječjih brakova, u
izradi.

^{lxxxiii} Konvencija UN-a protiv
transnacionalnog organizovanog
kriminala (UNTOC), Konvencija
Savjeta Evrope o borbi protiv
trgovine ljudima, Konvencija UN
o pravima djeteta.

^{lxxxiv} Kancelarija za borbu protiv
trgovine ljudima,
<http://www.antitrafficking.gov.me/kancelarija>.

^{lxxxv} Strategija Vlade Crne Gore za
borbu protiv trgovine ljudima za
period 2012–2018.

^{lxxxvi} Vrhovni sud, Vrhovno
državno tužilaštvo, Ministarstvo
unutrašnjih poslova i policija,
Ministarstvo zdravlja,
Ministarstvo prosvjete,
Ministarstvo rada i socijalnog
staranja, Crveni krst, Javna
ustanova „Centar za podršku

djeci i porodici - Bijelo Polje" i
NVO.

^{lxxxvii} Komitet za socijalna,
ekonomska i kulturna prava,
2014, Završna razmatranja (broj
18, 19 i 20) o Inicijalnom
izvještaju Crne Gore objavljenom
12. decembra 2014. godine:
http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal. Kako je
navedeno u izvještaju Centru za
ženska prava o sprovođenju
CEDAW konvencije u CG,
nastalom 2017. godine
(podnesenom za 67. sjednici
CEDAW komiteta).

^{lxxxviii} Prema izvještaju Stejt
dipartmenta iz 2017. godine
„Trafficking in Persons Report
2017”, to jest „Izvještaj o
trgovini ljudima 2017”, Vlada
Crne Gore drugu godinu zaredom
nije krivično gonila ili osudila
nijednog trgovca ljudima, a
nekoliko potencijalnih slučajeva
trgovine ljudima tretirala je kao
manje ozbiljna krivična djela.
Vlada je identifikovala manji broj
žrtava ukupno i nije
identifikovala nijednu žrtvu
seksualne trgovine ljudima.
Nedostatak presuda sprečava
žrtve da traže i dobiju restituciju
od onih koji su krivi za takvu
trgovinu. Zbog toga je Crna Gora
degradirana na 2. nivo Liste za
praćenje situacije (str. 287).

^{lxxxix} Porodični zakon Crne Gore
(Ibid.) Brak ne može sklopiti lice
mlađe od 18 godina. U izuzetnim
slučajevima i pod posebnim
uslovima propisanim posebnim
zakonom, sud može dozvoliti
brak djetetu starijem od 16
godina, u skladu sa posebnim
zakonom (tj. Zakonom o
vanparničnom postupku).
Maloljetniku mlađem od 16
godina nije dozvoljeno da stupi u
brak. Zakonom o izmjenama i
dopunama Krivičnog zakonika
Crne Gore dopunjena je
definicija trgovine ljudima
dodavanjem „zaključivanje
nezakonitog braka” i „ropstvo ili

druge slične situacije” kao vid
eksploatacije.

^{xc} Navedeno u izvještaju Centra za
ženska prava o sprovođenju
CEDAW konvencije, 2017, Ibid.

^{xci} Kancelarija UNICEF-a u
Crnoj Gori, 2013. Ibid.

^{xcii} Aleksandra Gligorović, 2016.
Ibid.

^{xciii} CEDAW/C/CG/1 razmatrano
na 1002. i 1003. sastanku u
oktobru 2011. godine, a Komitet
je razmatrao Drugi periodični
izvještaj Crne Gore
(CEDAW/C/CG/2) na njegovom
1512. i 1513. sastanku u julu
2017. godine.

^{xciv} Komitet za prava djeteta,
2017, „List of Issues in relation
to the combined second and third
periodic reports of Montenegro”.

^{xcv} Zakon o socijalnoj i dječjoj
zaštiti, *Službeni list Crne Gore*
27/13, 1/15, 42/15, 47/15 i 56/16.

^{xcvi} Krivični zakonik, *Službeni list
Crne Gore* 40/13.

^{xcvii} AgeofConsent.net, 2017,
„Legal ages of Consent by
Country in Europe”.

^{xcviii} UNICEF and Youth Policy
Labs, 2016, „Age matters! Age
related barriers to service access
and to the realization of rights of
children, adolescents and youth”.

^{xcix} UNICEF, 2016, „Legal
minimum ages and the realization
of adolescents’ rights”.

^c Vidjeti i Zakon o postupanju
prema maloljetnicima u
krivičnom postupku, *Službeni list
Crne Gore*, član 3, gdje je
maloljetnik lice koje je u vrijeme
izvršenja krivičnog djela imalo
najmanje 14, ali manje od 18
godina.

-
- ^{ci} OSCE/ODIHR, 2014, „Opinion on the Impact of the Ratification of the Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence on Legislation in Montenegro”.
- ^{cii} OSCE/ODIHR, 2014, Ibid, p. 26.
- ^{ciii} OSCE/ODIHR, 2014, Ibid.
- ^{civ} OSCE/ODIHR, 2014, Ibid.
- ^{cv} OSCE Mapping analysis, January 2017, draft report.
- ^{cvi} Završna razmatranja CEDAW komiteta o prvom izvještaju Crne Gore (CEDAW/C/CG/1) tokom 1002. i 1003. sastanka 6. oktobra 2011. godine (CEDAW/C/SR.1002 i 1003).
- ^{cvii} Aleksandra Gligorović, 2016, Ibid.
- ^{cviii} Aleksandra Gligorović, 2016, Ibid.
- ^{cix} Kako navode u Centru za ženska prava, 2017, Ibid.
- ^{cx} Kancelarija UNICEF-a u Crnoj Gori, 2013, Ibid.
- ^{cxi} CEDAW komitet, 2017, Završna razmatranja za Crnu Goru.
- ^{cxii} Ministarstvo unutrašnjih poslova, 2017, Ibid.
- ^{cxiii} Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, 2017, „Alternative report of the Protector of Human Rights and Freedoms of Montenegro Concerning the Second and Third Periodic Reports of Montenegro on the implementation of the United Nations Convention on the Rights of the Child”.
- ^{cxiv} Aleksandra Gligorović, 2016, Ibid.

